

**T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ**

**ULUSAL BİR İNSAN HAKLARI KURUMU OLUŞTURMA SÜRECİNDE
BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEREN KURNAZ

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. VEYSEL K. BİLGİÇ

ANKARA, 2009

**T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ**

**ULUSAL BİR İNSAN HAKLARI KURUMU OLUŞTURMA SÜRECİNDE
BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEREN KURNAZ

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. VEYSEL K. BİLGİÇ

ANKARA, 2009

JÜRİ ÜYELERİ İMZA SAYFASI

Deren KURNAZ'a ait "Ulusal Bir İnsan Hakları Kurumu Oluşturma Sürecinde Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı" adlı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.28.5.2009

Doç. Dr. Veysel K. BİLGİÇ
Tez Danışmanı

Bu çalışma jürimiz tarafından oy birliği ile Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.28.5.2008

Başkan : Prof. Dr. Şeref ÜNAL

Üye : Doç. Dr. İdris BAL

Üye : Doç. Dr. Veysel K. BİLGİÇ

Bu tez, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yayım kurallarına uygundur.

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlardan her seferinde yollama yaparak yararlandığımı belirtir; bunu şerefimle beyan ederim.

Enstitü veya başka her hangi bir mercii tarafından belli bir zamana bağlı kalmaksızın tezimle ilgili bu beyana aykırı bir durumun tespit edilmesi halinde, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

28/05/2009
Deren KURNAZ

ÖZET

İnsan, zorunlu olduğu toplu yaşamı seçtiği günden bu güne, onurunu koruyacak bir haklar manzumesine ihtiyaç duymuştur. “İnsan hakları” denilen ve bu gün örgütlü yaşamın vazgeçilmezi olan bu haklar, insan onurunu korumayı amaçlar. Devlet karşısında korunmasız durumdaki ferdin, ihlal edilmesi muhtemel haklarının korunması bir zorunluluktur. Bu zorunluluk tüm dünyada kabul görmüş ve tarihsel süreç içerisinde gelişerek uluslararası hukukun bir parçası haline gelmiştir. Çağdaş insan hakları anlayışı denilen bu normların uygulama alanı bulabilmesi için, gerekli ulusal örgütlerin yapılanma biçimi ve kriterleri de uluslararası hukuk tarafından ortaya konulmuştur.

Uluslararası nitelik taşıyan önemli insan hakları metinlerinin tümünü kabul etmiş olan batılılaşma yolundaki Türkiye’de insan hakları, ulusal bir ideal haline getirilmiştir. Bu alanda geçirilen evrimsel sürecin sonunda, insan hakları ile ilgili gerek resmi ve gerekse sivil kökenli bir çok yapılanmaya gidilmiştir. Bu gün gelinen noktada, sınırlı da olsa kendine özgü bir örgütsel yapısı ve bütçesi bulunan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, sadece eğitim ve ihlal iddialarını soruşturmakla kalmamakta, Devlet bünyesinde oluşturulan danışma kurullarına da sekreteryaya hizmeti vermektedir.

Buna rağmen ülkemizde uluslararası kriterlere uygun ulusal bir insan hakları kurumundan söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda, hem örgütsel ve hem de uygulama deneyimi bulunan Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı’nın, karar alma ve denetim fonksiyonu bulunan bir “danışma kurulu” ile desteklenerek, hem örgütsel hem de malî yapısı itibarıyla Devlet içindeki konumunun “ulusal insan hakları kurumu kriterleri”ne uygun hale getirilmesi mümkün ve gereklidir.

Anahtar Sözcükler:

İnsan Hakları, Evrimleşme Süreci, Ulusal Kurum, Paris Prensipleri, İnsan Hakları Başkanlığı

ABSTRACT

The humanity needed a body of rights to protect his honor from the day he selected collective living by necessity up until now. These rights, called as “ Human Rights ” and today became inalienable of organized life, aim to protect human honor. It is an imperative to protect the rights that are likely to be violated of an individual, being in the undefended position before the government. This imperative gained recognition all over the World and became a part of international law through developing within the historical process. In order to enable that these norms - called as sense of modern human rights - are finding a scope of application, the structuring form and criteria of essential national organizations were also presented by international law.

In Turkey, being on the way to westernization by accepting all important human rights texts with international meaning, the human rights were tuned into an international mission. At the end of the evolutionary process undergone in this field, many official and civil structuring works were carried out in concern with the human rights. At the point where we stand now, The Prime Ministry Human Rights Presidency having its own organizational structure and budget even so they are not only making inquiries on educational and infringement claims but also providing secretarial services to consultative committees formed within the body of government.

After all it is not possible to make mention of a qualified national human rights organization in our country. In this context, it is possible and essential to support the Prime Ministry Human Rights Presidency having both organizational and implementation experience by a “ Consultative Committee ” with decision making and supervision function so as to bring its position within the government in respect of its organizational and financial structure in compliance with the “ criteria of national human rights organization ”.

Key Words :

Human Rights, Evolution Process, National Organization, Paris Principles, Human Rights Presidency

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
TABLolar VE GRAFİKLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI KAVRAMI İLE DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. GENEL OLARAK İNSAN HAKLARI VE İNSAN HAKLARI KAVRAMIYLA İLGİLİ FELSEFİ DEĞERLENDİRMELER.....	5
1.2. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	10
1.3. İNSAN HAKLARININ EVRENSEL HALE GELİŞİ VE KURUMSALLAŞMA SÜRECİ.....	15
1.3.1. BM ve BM Bünyesinde Gerçekleşen Uluslararası Sözleşmeler.....	16
1.3.1.1. <i>BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi</i>	17
1.3.1.2 <i>BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi</i>	18
1.3.1.3 <i>BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi</i> ..	19
1.3.1.4. <i>Diğer Başlıca BM Sözleşmeleri</i>	20
1.3.2 Avrupa Bünyesinde Gelişen, İnsan Hakları İle İlgili Başlıca Örgüt ve Sözleşmeler.....	20
1.3.2.1. <i>Avrupa Konseyi</i>	20
1.3.2.2 <i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Hukuki Niteliği</i> ..	22
1.3.2.3 <i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hükümlerine Genel Bakış</i>	23
1.3.2.4 <i>Avrupa Konseyi Bünyesinde Yer Alan Diğer İnsan</i>	

<i>Hakları Metinleri</i>	24
<i>1.3.2.5 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi</i>	24
<i>1.3.2.6 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı</i>	27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

2.1. GENEL	29
2.2. ANAYASAL DÜZENLEMELER VE TARİHSEL SÜREÇ	30
2.3. ANAYASAL DEĞİŞİM SÜRECİ	44
2.4. YASAL DEĞİŞİM SÜRECİ	47
2.5. TÜRKİYE'NİN YÜKÜMLÜLÜK ALTINA GİRDİĞİ İNSAN HAKLARIYLA İLGİLİ ULUSLARARASI ANLAŞMA VE METİNLERİN GENEL KRONOLOJİSİ	50
2.6. TÜRKİYE'DE (BİHB DIŞINDA) İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI MEKANİZMALAR	53
2.6.1. Resmi Nitelikli İnsan Hakları Kuruluşları	53
2.6.1.1. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu	53
2.6.1.2. İnsan Hakları Üst Kurulu	54
2.6.1.3. İnsan Hakları Danışma Kurulu	54
2.6.1.4. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri	55
2.6.1.5. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi	55
2.6.1.6. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları	55
2.6.1.7. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları	56
2.6.1.8. İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı İnsan Hakları İhlalleri İnceleme Bürosu	56
2.6.1.9. İçişleri Bakanlığı Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi	56

2.6.2. İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Sivil Karakterli	
Yapılanmalar.....	56
2.6.2.1 Adana Sokak Çocukları Derneği.....	56
2.6.2.2 Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği.....	57
2.6.2.3. Edirne Romanlar Derneği.....	57
2.6.2.4. İnsan Hakları Ortak Platformu İHOP	
Sekretaryası.....	58
2.6.2.5. Helsinki Yurttaşlar Derneği.....	58
2.6.2.6. Hukukçular Derneği.....	59
2.6.2.7. İnsan Hakları Derneği.....	60
2.6.2.8. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma	
Derneği.....	60
2.6.2.9. İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım	
Vakfı.....	61
2.6.2.10. Türkiye İnsan Hakları Kurumu Vakfı.....	61
2.6.2.11. Türkiye İnsan Hakları Vakfı.....	61
2.6.2.12. Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı.....	62
2.6.2.13. Liberal Düşünce Derneği.....	63
2.6.2.14. Özgür-Der.....	63
2.6.2.15. Türk Demokrasi Vakfı.....	64
2.6.2.16 Uçan Süpürge.....	64
2.6.2.17. Uluslararası İnsan Hakları Avrasya	
Federasyonu.....	65
2.6.2.18. Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye	
Temsilciliği.....	66
2.6.3. İnsan hakları alanında çalışma yapan diğer birimler.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI

3.1. GENEL.....	67
------------------------	-----------

3.2. İNSAN HAKLARI VE DEVLET İLİŞKİSİ.....	69
3.2.1. Tanıma.....	73
3.2.2. Karışmama.....	73
3.2.3. Koruma.....	73
3.2.4. Temin- Tedarik.....	74
3.3. GENEL OLARAK ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI.....	74
3.4. ULUSAL KURUMLARLA İLGİLİ OLARAK GELİŞEN SÜREÇ VE PARİS PRENSİPLERİ	78
3.4.1. Ulusal Kurumların Statüsüne İlişkin İlkeler (Paris Prensipleri)...	80
3.4.1.1. Yetki ve Sorumluluklar.....	80
3.4.1.2. Oluşum, Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri.....	82
3.4.1.3. Çalışma Yöntemleri.....	83
3.4.1.4. Yarı Yargısal Yetkilerle Donatılmış Komisyonların Statüsüne İlişkin Ek İlkeler.....	84
3.5. BİHB YASAL GELİŞİM VE KURULUŞ SÜRECİ.....	85
3.5.1. 4643 Sayılı Yasa.....	89
3.6. BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI'NIN KURUMSAL YAPISI.....	95
3.6.1. Genel Olarak.....	95
3.6.2. Devlet Örgütü İçinde BİHB.....	98
3.6.2.1. Başbakan.....	99
3.6.2.2. İnsan Haklarından Sorumlu Bakan.....	100
3.6.2.3. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanı	102
3.6.2.4. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları.....	103
3.6.3. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın Örgütsel Yapısı.....	105
3.7. BİHB NİN HARCAMA KAYNAKLARI VE MALİ YAPISI.....	108

3.8. BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI'NIN FAALİYETLERİ.....	110
3.8.1. Genel Olarak.....	110
3.8.2. Eğitim ve Koordinasyon.....	111
3.8.3. Hak İhlali Başvuruları.....	114
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	117
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
AKDER	: Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği
BİHB	: Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
HCA	: Helsinki Citizens' Assembly
İHDK	:İnsan Hakları Danışma Kurulu
İHOP	: İnsan Hakları Ortak Platformu
İHÜK	: İnsan Hakları Üst Kurulu
HYD	: Helsinki Yurttaşlar Derneği
KHK	:Kanun Hükmünde Kararname
MAZLUMDER	:İnsan Hakları Ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanununun
UAÖ	: Uluslar arası Af Örgütü
UİHK	:Ulusal İnsan Hakları Kurumu
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

TABLÖLAR

Tablo 1: 4643 Sayılı Yasaya Göre BHİB Kadro Cetveli.....	95
Tablo 2: BHİB nin İnsan Kaynakları İle Bu Kaynakların Yıllara Göre Dağılımı.....	108
Tablo 3: BHİB nin Personel Eğitim Durumu.....	109
Tablo 4: BHİB nin Personelinin Yasal Statüsü.....	109
Tablo 5: Yıllarla Göre Bütçe Tablosu.....	110
Tablo 6: BHİB nin Kurum Dışı Kaynaklı Projeleri.....	114
Tablo 7: Hakkında Şikayette Bulunulan Kurumlar.....	117

GRAFİKLER

Grafik 1: İhlâl Başvurularında Yıllara Göre Mukayese	115
Grafik 2: İhlâl Başvurularında Başvuru Muhatabına Göre Mukayese.....	116

GİRİŞ

İnsan, aynı gezegeni paylaştığı tüm yaratıklar içerisinde dşünsel ve duygusal yeteneğiyle üstün olduğu tartışılmaz bir varlıktır. Bedensel ve ruhsal tekâmülü sürerken, örgütlü yaşama gerekliliğini keşfeden insan, bu keşfiyle birlikte karşısına çıkan sorunlarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Bu sorunlardan belki ilk ve en önemlisi yaşayabilme ve onurunu koruma arzusudur.

Bu yönüyle insan hakları olgusu, insana salt var olma ve nefes alma yetisinden başka onun insan oluşuyla var olan onurunu koruması, diğer bireylerle eşit ve özgür yaşam talebini bir “hak” temeline oturtur.

Örgütlü toplumun en gelişmiş şekli diyebileceğimiz “devlet” kavramı ve gücü elinde tutanlar karşısında tek başına, korumadan yoksun olan ferdin, özgür ve onurlu yaşaması için ortaya çıkmış insan hakları olgusuna, felsefi kökeni ve kaynağı ne olursa olsun her geçen gün daha çok değer atfedilmektedir.

Bu itibarla insan hakları, yaratılmışların en üstünü olan insanı, onun yaşama hakkını, özgürlüğünü ve esenliğini ön planda tutan yüksek bir medeniyet projesidir.

İnsanın, erki elinde tutan devlet ve yöneticiler karşısında ve hatta uluslararası girişimler karşısında onurunu, haklarını korumak ve kendini ifade edebilmek adına yüzyıllar ve hatta binyıllarca verdiği mücadele aynı zamanda insan haklarının da gelişim öyküsünü yazmıştır.

Bu gün çağdaş devletler, felsefi bir fantezinin ötesinde ciddi anlamda dşünsel ve örgütsel yapılanmaya kavuşan insan hakları olgusunu geliştirip sahip çıkmakla da kalmamışlardır. Belki birçoğu ekonomik ya da siyasi amaçlarla kurulmuş uluslararası

örgütler kanalıyla insan hakları anlayışını tüm Dünya'ya ihraç etme ve benimsetme çabası içerisine girmişlerdir.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan bir çabayla, gerektiğinde siyasal ve ekonomik yaptırımlar da uygulanmak suretiyle insan hakları konusunu üstün tutma gerekliliğinin daha fazla ülkede kabul görmesine çalışılmıştır. Ancak gelinen noktada gerek totaliter rejimlerle yönetilen, demokratik geleneğin yeterince gelişmemiş olduğu ülkelerde ve gerekse sosyolojik yapısı itibarıyla çağdaş bir insan hakları düşüncesinin filizlenmekte zorlandığı birçok topluluk ve ülkede çağdaş anlamda bir insan hakları kaygısından bahsetmek oldukça güçtür.

Sorunun bir tarafı; insan haklarının gerekliliği ve bir sosyal kimlik olarak benimsenmesi fikri olduğu kadar diğer tarafı da hak ihlallerinin takibi ve uygulama sorunlarının ortadan kaldırılmasıdır.

Bu amaçla uluslararası toplumun öncüleri öncelikle korunması gerekli haklar noktasında bir normlar dizisi oluşturmuş, bu normları da sözleşmelerle hukuksal bir meşruiyet temeline oturtmaya çalışmışlardır. Bununla da kalınmamış gerek siyasal ve ekonomik örgütlerin alt birimleri şeklinde gerekse müstakil örgütlenmelerle, izleme ve rapor altına alma gibi faaliyetler de yürütülmüştür.

Gelinen noktada insan hakları konusunda gösterilen hassasiyet, ülkelerin uluslararası camiada ki saygınlığı açısından bir parametre haline gelmiştir. Zira artık küreselleşme yolundaki dünyamızda ülkelerin saygınlığı; o ülkede demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına atfedilen önemle ölçülmektedir.

Özellikle çağdaş ve demokratik rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde bir yandan felsefi gelişimi devam ederken bir yandan da siyasal mücadelelerle kabul görmüş bir sosyal talep olarak ortaya çıkan insan hakları düşüncesi, iletişim imkânlarının gelişimine bağlı olarak uluslararası alana taşmıştır. Çağdaş insan hakları anlayışına zemin oluşturabilen bu ülke ve topluluklar bir yandan insan hakları gibi hassas bir konuda uluslararası örgütlenme mücadelesi verirken bir yandan da bu konudaki kendi hukuksal ve yönetsel sorunlarını gidermeye çalışmışlardır.

Yasal düzenlemeler yanında insan haklarının gözetilmesini sağlamak ve takip etmek amacıyla kendi bünyelerinde gerek sivil gerekse yarı resmi ya da resmi kökenli örgütlenmelere gitmişlerdir. Bu ulusal örgütlenmelerin işlerlik ve etkinliğinin yüksek olması insan hakları mücadelesinin başarısıyla doğru orantılıdır.

Türkiye, köklü ve kurumsal bir devlet geleneğine sahiptir. Bunun yanında hukuksal ve ahlaki geleneklerimizin de tümüyle insan sevgisi ile insan onurunu dışladığı söylenemez. Ancak ülkemizde insan hakları olgusunun gelişimi yanında kurumsallaşmasında, çağdaş ve batılı anlamda bir insan hakları talebinden ziyade uluslararası toplumun dayatma ve telkinlerinin etkili olduğu da bilinen bir gerçektir. İnsan hakları konusunda gerek bilimsel gerekse uygulama alanında gösterilen çabalar, tek etken bu olmamakla beraber, genellikle Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve son yirmi yılda Avrupa Birliği üyesi olma yolundaki süreçle birlikte hız kazanmıştır.

Bu yönüyle, Türkiye'de resmi ve ulusal bir insan hakları denetim müessesesinden bahsetmeden önce, bizi insan hakları konusuna önem atfetmeye ve bu kurumsal yapıları tesis etmeye yönelten uluslararası toplumdaki insan hakları anlayışını, bu anlayışın kurumsallaşma sürecini, öncelikle ve genel çizgileriyle özetlemenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümü bu konuya ayrılmıştır.

Ulusal bir insan hakları denetim mekanizması oluşturma noktasında, temel kriterlerin yer aldığı "Paris İlkeleri"nin ortaya konma ve şekillenme sürecine ayrı bir önem atfediyoruz. Bu yönüyle Paris İlkeleri ile ilgili süreç ve içeriği ayrı bir başlık altında ele almayı uygun bulduk.

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası etkinliklerde öngörülen ulusal insan hakları kurumlarıyla ilgili ortaya konulan ölçütler ve Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın bu ölçütler ışığında yapılacak değerlendirmesi de araştırma konumuz açısından kuşkusuz büyük değer taşımaktadır.

Diğer yandan, Türkiye'de ki önemli ulusal insan hakları örgütleri genel olarak tanıtılacak ve BİHB'nin bu yapı içerisindeki yeri izaha çalışılacaktır. Ülkemizde

mevcut, ulusal bir insan hakları denetim mekanizması olarak oldukça etkin bir konuma sahip olan BİHB'nin kuruluş sürecini, Türkiye'de insan hakları anlayışının gelişiminden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu yönüyle ülkemizdeki insan hakları çabalarını ve özellikle son yüzyılda meydana gelen evrim sürecini kısaca ele alacağımız çalışmamızda özellikle BİHB'nin kuruluş ve gelişim süreci üzerinde durulacaktır.

BİHB'nin temel amaçları, örgütsel yapısı, Devlet hiyerarşisi içerisindeki konumu, faaliyetleri de ele alacağımız temel ve önemli konular arasındadır.

Yine diğer bir başlık altında güncel olarak BİHB'nin bu güne kadar yapmış olduğu çalışmalar, mali yapısı, personel durumu hakkında genel bilgiler, istatistikler ve değerlendirmeler yer alacaktır.

Sonuç kısmında ise uluslararası kriterler nazara alınarak fonksiyonellik bakımından, BİHB'nin bu günkü konumu ve ulusal bir insan hakları kurumunun arzu edilen konum ve niteliği tartışılıp değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI KAVRAMI İLE DÜNYADAKİ GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. GENEL OLARAK İNSAN HAKLARI VE İNSAN HAKLARI KAVRAMIYLA İLGİLİ FELSEFİ DEĞERLENDİRMELER

İnsanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.¹ İnsan hakları, en genel ifadeyle kişinin insan olarak var olmasından kaynaklanan yadsınamaz ve vazgeçilmez doğal kazanımlarını ifade eder. İnsan haklarının kaynağı insanın kendi doğasıdır ve en temeli yaşama hakkıdır.² İnsan hakları, insanın asırlar içinde önce düşünsel alanda, daha sonra sırasıyla, anayasal belge ve bildirimlerde, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde yer alan ve korunması gerektiği konusunda ortak kaniya dayanan değerler bütünüdür. İnsan hakları, devlet gücünü sınırlar; bireyi devlet karşısında kimi hak ve yetkilere sahip suje durumuna sokar, obje olmaktan kurtarır. Bu haklar, bireye, insan olarak sahip olduğu ortak değerlerin sömürü, baskı, şiddet, saldırı ve her türlü olumsuz dış etkiler konusunda korunmasını isteyebilmesi yetkisini verir, evrensel niteliktedir. İnsan hakları, insan ve doğa sevgisi temeline dayanır.³

İnsan hakları sadece belli bir zamanda, belli bir ülke de yaşayan insanlar için, bir takım anayasa ve yasalarla tanınan hak ve özgürlükleri değil, tüm insanlar için tanınması gereken hak ve özgürlükleri ifade etmektedir. Bu nedenlerden dolayı insan hakları kavramı, bu alanda kullanılan benzer kavramların en kapsamlısıdır.⁴ Bu haklar,

¹ Office Of The High Commissioner For Human Rights, **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi**.m.1. <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/trk.htm> , (21.12.2008)

² İhsan DAĞI-Necati POLAT, **Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları** (2. Baskı) Liberte Yayınları,Ankara,2004,s.37

³ Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, *İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri*, <http://www.tihak.org.tr>

⁴ Yılmaz ENSAROĞLU, **Tamamlanmamış Bir Değer İnsan Hakları** – Siyaset, Şehir Yayınları, İstanbul,2001,s.19

onun, “insan olarak varoluşunun” kendi başına taşıdığı değerden kaynaklanır. Bu hakları korumak ve geliştirmek ise her insanın doğal bir hakkıdır.⁵ İnsan hakkı iddiası, siyasi bir iddia olarak ortaya çıkmakla beraber, içeriği ahlakidir. İnsan haklarıyla korunan temel değerlerin kaynağı bizatihi “insanın değeri” dir.⁶ İnsanın değerinden anlaşılması gereken, insanın cins olarak, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir.⁷ Onurlu, eşit ve özgür bir yaşamın vazgeçilmez koşullarını ifade eden insan hakları, günümüzde tüm dünyanın kabul ettiği evrensel, ahlaki bir değerler bütünü; adil, meşru ve uygar bir devlet ve toplum yönetiminin vazgeçilmez kriteridir. İnsan hakları, etik bir ideal olmanın ötesinde, insanlık ailesinin bütün üyelerinin özden saygın oluşlarının, eşit ve vazgeçilmez hakların kabulü de, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın başlangıç bölümünde ifade edildiği üzere, tüm dünyada özgürlük, adalet ve barışın temelini oluşturur.⁸

İnsan hakları, pozitif hukukta yer almayan yani yazılı olmayan hakları da kapsar.⁹ Bu anlayışa göre, kişi hak ve özgürlükleri birey devletçe bağışlanan haklar değil, hukuken devletten önce de var olan haklardır. Devletin görevi, bu hak ve özgürlükleri güvence altına almak ve insanların yararlanmalarını sağlamak üzere gerekli ortam ve şartları hazırlamaktır.¹⁰ Bu yönüyle insan hakları, pozitif hukukun ve yazılı normların ötesinde, yüksek bir yaşam ideali sunmayı hedefler. Ancak özellikle dikkat çekmek istediğimiz husus, ulaşılmaması öngörülen ve yazılı hukukun üstünde yer alan, insan merkezli bu ide, bir yandan pozitif hukukun kendisine yetişme çabası sürerken bir yandan da değişen toplumsal talep ve koşullarla birlikte gelişimini sürdürmektedir.

Her ülkenin hukuk düzeni, haklarla ilgili farklı düzenlemeler içerse de, insan hakları, tüm dünya insanları için kabul edilen haklardır. İnsan hakları şu özelliklere sahiptir;

⁵ Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Hukuka Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara,2005,s.207

⁶ Mustafa ERDOĞAN, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara,2007,s.20

⁷ Ioanna KUÇURADİ, **İnsan ve Değerleri**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1998,s.15

⁸ Cemil ÇİÇEK, **İnsan Hakları Nedir?**, T.C.Başbakanlık Yayını, Ankara, 2007,s.7

⁹ Giovanni SARTORI, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. T.Karamustafaoğlu-M.Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara,1993,s.326

¹⁰ Şeref ÜNAL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi- İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri**, TBMM Kültür,Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.89,Ankara, 2001,s.26

- a- İnsanın sırf insan olmasından kaynaklanan haklarıdır.
- b- Dünyanın her yerinde, her insan için geçerli olan haklardır.
- c- Doğuştan veya sonradan kazanılarak sahip olunan tüm hakları korumaya yöneliktir.
- d- Yetkili otorite, yasalarla bu hakları tanır, korur ve uygulanmasını sağlar.
- e- Haklar, keyfi olarak sınırlandırılmaz.
- f- Dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez tüm hakları kapsar.¹¹

İçinde yaşadığımız çağın belirgin özelliğini açıklamak bakımından günümüzde çeşitli nitelendirmeler yapılmaktadır: “Uzay Çağı”, “Sanayi Ötesi Çağı”, “İletişim Çağı”, “Bilgisayar Çağı”... gibi. Bunlar bilim ve teknoloji alanındaki bütün atılımların insanlığı ulaştırmış oldukları noktayı vurgulamak yönünden yerinde nitelendirmeler sayılabilir. Fakat unutmamak gerekir ki, uygarlık, sadece bilim ve teknoloji demek değildir. Uygarlık, her şeyden önce bir değer yargıları sistemi, bir insanlık anlayışıdır. Bu açıdan bakıldığında insan haklarının son on yıllar içinde moral ve toplumsal değerler alanında hızla ön plana geçişi de göz önünde tutulduğunda, çağımız için uygun düşecek nitelendirmelerden biri de her halde “İnsan Hakları Çağı” olacaktır.¹²

Böyle bir durumda, insan hakları kavramının sadece korunması değil, değişen teknolojik ve sosyal koşullara bağlı olarak artan hak talepleri karşısında, geliştirilmesi de bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan kendi başına bir değer, bir amaçtır. Tanımlanamaz ve soyut kolektivitelere ve amaçlara feda edilemez. İnsan, özgür bir doğaya sahiptir. Özgürlük, insan iradesi üzerinde dış müdahalelerin, baskıların ve kısıtlamaların olmaması durumudur. Ancak bu, klasik ifadesiyle, başka bireylerin özgürlüğüyle sınırlıdır. İnsan haklarının temelinde “insan onurunun” korunmasına yönelik bir kaygı vardır.¹³ 1789 tarihli Fransız İhtilali’nin manifestosu niteliğindeki, “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”nde yer alan, insan hak ve özgürlüklerinin kaynağı ve sınırına ilişkin; “İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar.”(Madde.1) “Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal

¹¹ Nurullah AYDIN, **İnsan Hakları, Demokrasi ve Medya**, Kum Saati Yayınları, İstanbul,2008,s.30

¹² Münci KAPANİ, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutu**,3.Basım,Bilgi Yayınları,Ankara,1996,s.13

¹³ DAĞI, POLAT, a.g.e.,s.37

haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.”(Madde.4)¹⁴ ilkeleri yer almaktadır. Bu gün bu yaklaşım çağdaş düşünceyle tam olarak örtüşmese de, özgürlük ve hak ilişkisinin temelleri bakımından bize bir fikir verebilmektedir.

Özgürlük ve hakkı, adeta bir kavramın iki açısı gibi düşünmek gerekir. Zira özgürlük olmadan bir hakkı kullanmak, hukukun tanıdığı bir yetki olan hak olmadan da, özgürlüklerden istifade etmek mümkün değildir. Yukarıda bahsettiğimiz, hukuklar üstü insan hakları evrimi ile bunu takip eden pozitif hukukun, uyum çabasının canlılık ve sürekliliği, hak ve özgürlüklerin hayat bulması açısından büyük önem taşımaktadır. İnsan haklarının kaynağı, insanın ahlaki doğasıdır; bunun ise bilimsel olarak araştırılan ihtiyaçlara dayanan “insanın doğası” ile ilişkisi çok zayıftır. İnsan haklarına hayat için değil, fakat onurlu bir hayat için ihtiyaç duyulur. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde de belirtildiği gibi, insan hakları, “insan kişinin özündeki onur” dan kaynaklanır. İnsan hakları ihlalleri bir kimsenin insanlığını inkâr ederler, yoksa kişinin ihtiyaçlarını gidermesini her zaman engellemezler. İnsan haklarına sağlık gereklerinden dolayı değil; fakat onurlu bir hayat için, bir insana özgü değerli bir hayat için, bu haklar olmaksızın tat alınamayacak bir hayat için ihtiyaç duyulan şeylerden dolayı sahibizdir.¹⁵ İnsan hakları, “bir kişiye nasıl insan gibi muamele edileceğini” de gösterir ve meşru bir devletin faaliyet çerçevesini belirleyen bir haklar listesi de sunar.¹⁶ İnsani-moral değerlerle temellendirilen insan hakları anlayışları son tahlilde, aslında toplumsal yaşamda çözümlenmesi gereken “reel” bir soruna cevap getirme hedefi taşırlar. O da, bireyin ve grupların, devletle ve birbirleriyle etkileşimlerinde toplumsal barışı mümkün kılacak bir hak ve özgürlükler ortak paydası yaratmaktır. Bu haliyle yaşamdan kopuk bir talepler dizini gibi görünen insan hakları, gerçekte son derece pratik ve yaşama ait sorunların çözümünü öngören “pragmatik” bir kavram “çatışma önleyici” bir mekanizmadır. Bireyin ve grupların temel haklarını garanti altına alan bir kavram olma yanında, bunu yapmakla aynı zamanda bireylerin ve grupların temel güvenlik endişelerini de gideren bir işlev taşır.¹⁷

¹⁴ **İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi**, Wikikaynak İnternet Sitesi,

http://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi (21.12.2008)

¹⁵ Jack DONNELLY, **Teoride ve uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, (Çev. Mustafa ERDOĞAN-Levent KORKUT, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.27

¹⁶ DONNELLY, **a.g.e.**, s.29

¹⁷ DAĞI, POLAT, **a.g.e.**, s.35

Doğal Hukuk Doktrini ile temellenen ve bu gün, çağdaş bir uzlaşya dönüşen insan hakları olgusu, hayalî bir hukuk zemini olmaktan çok, düşünen insanlarca kabul görmüş, dinamik, yaşayan bir fenomendir. Burada hedeflenen ve gerçekleştirilmeye çalışılan şey insan onurunu yüceltme ve insanca yaşama ülküsüdür.

Bu gün, gelişen teknolojinin, iletişim araçlarının küçülttüğü ve bütünleştirdiği dünyamızda “insan hakları” sorunu, ulusal boyutları aşarak evrensel bir nitelik kazanmış bulunmaktadır. Çağdaş ve uygar toplumlar arasında yer almak isteyen devletler, “ insan hak ve özgürlüklerine” uluslararası belgelerde belirlenmiş şekliyle ve içtenlikle saygı göstermelidirler.¹⁸ Çünkü insanca bir hayatın, insan haklarının güvence altında olduğu sosyal, siyasal ve hukuki bir sistemle mümkün olduğunu tarihi tecrübe göstermiştir. Herhangi bir siyasal topluluk veya devlet, ancak bu hakları tanıdığı ve ihlal etmeye kalkışmadığı ölçüde meşruluk iddiasında bulunabilir.¹⁹ İnsan hakları, en geniş anlamda, siyasal meşruluğun bir ölçütüdür; hükümetler ve onların uygulamaları, insan haklarını korudukları ölçüde meşrudurlar. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nde ifade edildiği gibi, insan hakları, “ bütün halklar ve uluslar için başarının (bir) ölçütüdür. Ama bunun kadar önemli olan nokta; bunların, yurttaşları bu hakları savunmak üzere harekete geçmeye, haklarını kullanmak suretiyle bu standartların gerçekleşmesinde ısrarlı olmaya ve bunların gerçekleştirildikleri bir dünya yaratmak üzere mücadele etmeye yetkili kılmalarıdır.”²⁰

Açıklamaya çalıştığımız ve pozitif hukukun üstünde konumlandığımız insan hakları kavramının temel kaynağı nedir? İnsan hakları kavramının “doğal hukuk” ürünü olduğu kabul edilmektedir. İnsan haklarının bilinen en yaygın tanımı, “insanın insan olmaktan kaynaklanan haklarıdır” biçimindedir. “Her insan bunları içinde (yüreğinde) hissettiği için bilir.” Bu tanım biçimi “doğal hukuk” yaklaşımı biçimidir. Kim tarafından konulduğu bilinmeyen, “doğal” olan, tanım gereği duyulmayan bu haklar, “insanlık kadar eski” sayılır.²¹

İnsan hakları, hiçbir otorite tarafından geri alınamaz. Herhangi bir siyasi toplumun meşruiyeti, insanın insan olarak yaşamasının olmazsa olmaz şartı olan bu

¹⁸ Safa REİSOĞLU, **Uluslar arası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001, s.1

¹⁹ ENSAROĞLU, **a.g.e.**, s.25

²⁰ DONNELLY, **a.g.e.**, s.25

²¹ Tekin AKILLIOĞLU, **İnsan Hakları I**, SBF İHM. Yay. No.17, Ankara, 1995, s.95

hakları tanınmasına bağlıdır. Nitekim Thomas Paine'e göre birey, devletlerden, yönetimlerden öncedir. Bireyler, tek tek kendi kişilik ve hükümlerlik haklarına dayanarak, bir yönetim oluşturma amacıyla birbirleriyle anlaşma yaparak yönetimleri ya da hükümetleri, devletleri oluşturmuşlardır. Anlaşmanın gerçekleştiricisi birey olduğundan yönetimler, bireyin haklarını ihlal edici düzenlemelere giremezler. Çünkü anlaşma ile birey, haklarından vazgeçmiş değildir; aksine söz konusu haklarının korunmasını istemektedir. Yönetim ya da devlet, toplumun ortak işlerinin yürütülmesinde araçsal bir değere sahiptir; o, masrafını ödeyen tüm toplumun malıdır ve yönetimin kendi başına sahip olduğu haklar yoktur, hepsi görevdir.²² Bu yönüyle ulusal insan hakları, devlet ile vatandaşlar arasında bir sözleşme ya da anlaşmanın parçası olarak görülebilir.²³

1.2. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsan haklarının düştüden gerçeğe doğru gelişmesi, uzun bir süreç içinde tamamlanabilmiştir. Değişen koşullar nedeniyle günümüzde bile bütünüyle tamamlandığı söylenemez. Zamanla ortaya çıkan haklar, belirli bir süreç içinde uluslar arası bildiriler ve sözleşmelerle hukuksal bir nitelik kazanmış ve evrensel düzeyde geçerliliğe sahip olabilmişlerdir. Uluslararası bildiri ve sözleşmelerin yarattığı dayanışma, güvence konusunda yeni bir aşama sağlamış ve demokratik ülkeler bu alanda kararlı bir örgütlenmeye giderek insan haklarının çiğnenmesine karşı evrensel bir tavır geliştirebilmişlerdir.²⁴ İnsan hakları kavramının düşünce alanında filizlenip gün ışığına çıkışından bu yana, en az üç yüz yıl geçmiş bulunuyor. Felsefi kökleri çok eskilere gitmekle beraber, asıl XVII ve XVIII yüzyıllar içinde gelişen ve "İnsan Hakları Doktrini" olarak adlandırılan bu düşünce akımı, insanların sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan bir takım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip oldukları görüşünü yaymaya çalışıyordu. O zamana kadar, sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmaya ve insanları baskıdan korumayı amaçlayan bu doktrine göre devlet, kendi yarattığı hukuktan önce var olan doğal hukukla bağlıydı. İnsanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı.²⁵

²² ENSAROĞLU, a.g.e.,s.19

²³ Johan GALTUNG, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, (Çev. Müge SÖZEN)Metis Yay.İstanbul, 1999, s.14

²⁴ Anıl ÇEÇEN, **İnsan Hakları**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000 (3. Basım), S.14

²⁵ KAPANİ, a.g.e, s.19

İnsan hakları düşüncesinin felsefi düzeyde ilk ortaya çıkışı Antik Yunan'a kadar uzanır. Kişi birey olarak değil, toplumun bir üyesi olarak kabul edildiği için, Yunan devleti vatandaşları, seçme ve seçilme hakkı gibi bazı siyasi haklara sahiptiler.²⁶ Antik çağda, kişilerin siyasi otoriteye karşı ileri sürebileceği bir hukuku yoktu. Tüm insan ilişkileri ve toplumsal olgular kesin biçimlerde yöneticinin egemenliği altında geliyordu. Devlet düzeninin baskıcı olması sonucunda düşünce dünyasında doğal haklar görüşü gelişmiş ve insanların doğuştan bazı temel hak ve özgürlükleri bulunduğu, bunların hiçbir biçimde devredilemeyeceği savunulmuştur.²⁷

Eski çağda devlet tam anlamıyla dinsel bir kuruluş görünümündedir. Devletin temeli dindir. Din, siyasal iktidarın kaynağını oluşturur. Devletin, topluluk hayatına el atmadığı, otoritesini yürütmediği, müdahale etmediği hiçbir alan yok gibidir. Devlet, halkın malından, işinden, eğitim ve terbiyesinden, vicdani inançlarına, aile ilişkilerine hata kılığına kıyafetine, yiyeceğine ve içeceğine kadar her şeyine karışır.²⁸ Solon, M.Ö.6 yy. da meşhur kanunlarıyla yeni bir toplum düzeni yaratmak istemişse de, uygulama da başarılı olamamıştır. Solon Kanunları, insanların kanun önünde eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur. Şehir devletlerinde yaşayan zengin fakir herkes, aynı haklara sahip olmalı ve aynı cezalara muhatap olmalıdır. Solon'a göre, ideal bir toplum ve devlet düzeni ancak, halkın yöneticilere ve yöneticilerin de kanunlara tabi olmasıyla sağlanabilir. Böylece, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü kavramları ilk kez ve açıkça belirtilmiştir. Daha sonra M.Ö.5.yy. da sofist Alkidamos, Tanrı'nın kimseyi önceden köle olarak belirlemediğini, bütün insanları özgür yarattığını, Antiphon'da insanların doğal olarak her bakımdan eşit oldukları görüşünü savunmuştur.²⁹ Köleliği insanlık haysiyetine aykırı bularak reddeden, bu bakımdan Yakınçağ başlarına kadar emsalsiz kalan sofist filozoflar ise, toplumda büyük bir düşünce hoş görüşü yaratmışlar ama bu düşünceyi hukuk sisteminin içine dâhil edememişlerdir.³⁰

İnsan hakları düşüncesinin tarihsel serüvenini izlerken, Eski Yunan döneminin bu bağlamda belki de en önemli düşünce akımı, Kritonlu Zenon'un kurucusu olduğu

²⁶ Halil KALABALIK, **İnsan Hakları Hukuku Ders Notları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.11

²⁷ ÇEÇEN, **a.g.e.**, s.14

²⁸ Münci KAPANI, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1993, s.20-21

²⁹ ÜNAL, **a.g.e.**, s.12

³⁰ Ahmet MUMCU, Elif KUZECİ, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 2003, s.42

“stoacı” görüşe göre, sitenin- devletin yüceltilmesi bırakılmalıdır; çünkü bunun dışında ve üstünde, akıl, yasa ve adalet vardır.³¹

Eflatun ve Aristo ise, insanların doğal niteliklerine ve farklı yeteneklerine dayanarak, insanlar arası fiili eşitsizlik ilkesini savunmuşlar ve kölelik kurumunu haklı göstermişlerdir.

Orta Çağ hukuk teorisinde, devlet erki doğal kuralların altında ve fakat pozitif hukukun üstünde yer almaktaydı. Orta Çağ düşüncesinde, bireyin doğuştan gelen ve yok edilmez hakları bulunduğu anlayışının öncül izleri görülmüştü. Bu çağda diğer taraftan da modern devletin oluşumunun ilk izleri saptanabilmektedir. Devletin temellendirilmesinde sosyal sözleşme teorisinin ilk belirtileri de bu evrede açığa çıkmıştır. Genel yaklaşıma göre, insanlar doğal halde iken özgür ve eşittirler ve mülkiyet ortaklı. Siyasal devlet daha sonra ortaya çıktı. Devlet, en yüksek ve en tamamlanmış kendine yeterli topluluktur. Devlet düşüncesinin teorik açıdan büyük ölçüde bütünleştiği evre Orta Çağ olmuştur.³²

Orta Çağ insanı, bir yandan hükümdarın veya derebeyin, öbür yandan da Kilise'nin, baskısı altında her türlü hürriyetten yoksun olarak yaşamaya devam etmiştir. Pratikte kişinin durumu bakımından Eski Çağ ile aradaki başlıca fark şudur; Eski Çağda insanın bir tek efendisi vardı: Devlet, Orta Çağ insanının ise iki efendisi var: Devlet ve Kilise.³³ Orta çağa damgasını vuran, inanç ve bilgiyi, kilise doktrini ile Aristo'nun görüşleriyle uyuşturma anlayışı diye özetleyebileceğimiz “Skolâstik”³⁴ düşünce olmuştur. Kilisenin ve din adamlarının hâkim sınıf haline geldiği, derebeylik ve toprağa bağlı kölelik sisteminin kavramsallaştığı ve insanlık tarihine akıl almaz işkence yöntemleri uygulanmıştır. Orta Çağ Avrupası'nı da yüzlerce yıl süren bir dönem, insan aklı zincire vurulmuş, düşünce köle yapılmış ve bilim ilerleyememiştir.³⁵ Hak ve özgürlükler açısından en önemli metni “Magna Carta Libertatum” (İngiliz Büyük Şartı) olmuştur.

³¹ Mehmet Semih GEMALMAZ, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul,2003,s.10

³² GEMALMAZ, **a.g.e.**,s.25

³³ KAPANİ, **a.g.e.**, s.28

³⁴ D. Mehmet DOĞAN, **Büyük Türkçe Sözlük**, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul,2001,s.1191

³⁵ Ergun ÖZBUDUN, Adnan GÜRİZ, Nevzat TOROSLU, “Türkiye Bilimler Akademisi Düşünce Hürriyeti Hakkında Rapor”, İnsan Hakları Merkezi Dergisi,C.III.S.1,Ankara, 1995, s.3

Magna Carta (latince "Büyük Sözleşme") veya Magna Carta Libertatum Latince (Büyük Özgürlükler Sözleşmesi"), 1215 yılında imzalanmış bir İngiliz belgesidir. Günümüzdeki anayasal düzene ulaşana kadar yaşanan tarihi sürecin en önemli basamaklarından birisidir. Aslen, Papa III. Innocent, Kral John ve baronları arasında, kralın yetkileri hususunu karara bağlamak amacıyla imzalanmıştır. Bu sözleşme, kralın bazı yetkilerinden feragat etmesini, kanunlara uygun davranmasını ve hukukun kralın arzu ve isteklerinden daha üstün olduğunu kabul etmesini zorunlu kılıyordu.

Vatandaşların özgürlüklerini belirlemekten çok, toplum güçleri arasında bir denge kuran Magna Carta, kralın sonsuz olan yetkilerini din adamları ve halk adına sınırlamıştır. Magna Carta'nın 39. maddesinde yer alan;

“Özgür hiç kimse kendi benzerleri tarafından ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mal ve mülkünden yoksun bırakılmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek, sürgün edilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacaktır.” Hükmü, vatandaşların hakları ve özgürlükleri açısından çok önemli kurallar getirmiş, toplumsal haklar bakımından önemli bir temel oluşturmuştur.³⁶

Orta Çağ'ın insan hakları anlayışına yaptığı katkı bakımından en önemli düşünürü, Padova'lı Marsilius'tur. 1324 te yazdığı, “Barışın Koruyucusu” adlı eserinde, siyasal iktidarın halktan geldiğini, halkın sahip olduğu bu iktidarı hiç kimseye devretmemiş olduğunu, kendi iç dinamiğinden kaynaklanan ihtiyaçlara cevap arayan toplumun, aynı zamanda yasaların da yaratıcısı olduğunu ifade eder. Kilise ve devleti birbirinden ayırarak devletin mutlak iktidarının sınırlandırılması gerektiğini belirten Marsilius, vicdan hürriyetini de çok güçlü bir şekilde savunur. Marsilius'a göre din adamlarının görevleri insanlara doğru yolu göstermektir. Ama hiç kimse, insanları, dini görevlerini yerine getirmeleri konusunda bir zorlamaya tabi tutamaz.³⁷ Ortaçağ tam bir özgürlük dönemi olmamakla beraber, yinede insanların kişilik kazandığı bir ortamı hazırlamıştır. Din olgusunun giderek ön plana geçmesi ve dinsel

³⁶ Wikipedia- Özgür Ansiklopedi (İngilizce Orijinal Sayfasından Çeviri), http://tr.wikipedia.org/wiki/Magna_Carta, 13.12.2008,

³⁷ A. Vahap COŞKUN, “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Kapsamı ve Kültürel Rölativizm Üzerine Düşünceler”, Türk İdare Dergisi, Sayı.427, Ankara, 2000, s.191

ilkelerin devlet yönetimlerini etki altına alması insan düşüncesine önem kazandırmıştır. Tanrı kavramının dinler aracılığı ile gündeme gelmesi, tanrının kulları olarak insanların da bazı hak ve özgürlüklere sahip olduklarını genel olarak benimsetmiştir. Dinlerin getirdiği ilkeler çerçevesinde insanlar sahip oldukları hak ve özgürlükleri devlete karşı ileri sürebilir duruma kavuşmuşlardır. Devletin kesin iktidarı dinsel ilkelerle sınırlanınca, bu gelişmeler insan haklarına olumlu etkiler yapmıştır. İnsan hakları kavramı biraz daha gelişmiş ve böylece kişilere yeni haklar tanınabilmiştir.³⁸

Yeni Çağ'da ise insan hakları, siyasi düşünce tarihini ilgilendiren felsefi bir tartışma olmaktan çıkmış, anayasal hukuk düzenini ilgilendiren bir konu olarak devletin alanına girmiştir. Bu dönemde mutlak egemen devlet anlayışı zayıflamış, kişiler ve sınıflar arasındaki dengesizlikler ve eşitsizlikler giderilmeye çalışılmış ve insan hakları, anayasalarda yer alan haklar olarak hukuk hayatına mal edilmiştir.³⁹

Mutlak monarşiden insan hak ve özgürlüklerine dayanan demokrasiye geçiş süreci, İngiltere'de feodal ilişkiler içinde başlamış ancak, krallıkla giderek güçlenen burjuvazi arasındaki egemenlik savaşı olarak belirmiştir. İngiltere'de klasik demokrasinin gelişim süreci, parlamenter sistemin evrim süreci olmuştur.⁴⁰ Bu evrim sürecinin "Magna Carta'nın ardından bir diğer halkası, yaklaşık dört yüz elli yıl sonra ilan edilen Temel Haklar Bildirgesi olmuştur.

1675 yılında yayınlanan "Habeas Corpus" senetleri ile kişi haklarının temeli olan yasalar yürürlüğe girmiştir. 1689 yılına gelindiğinde, İngiltere'de ikinci bir devrim yaşanmış ve İngiliz Temel Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) imzalanmıştır. Bu bildirme ile kralın mutlak otoritesine büyük darbe vurulmuş ve yönetim erki büyük ölçüde Lordlar ve Avam Kamaralarının oluşturduğu parlamentoya geçmiştir.⁴¹ Temel Haklar Bildirisi ile vatandaşların bir takım temel hakları, birer birer sayılmış ve kralın parlamentonun onayı olmaksızın bunlara müdahale edemeyeceği ilan edilmiştir.⁴² İngiliz parlamenter rejiminin temel esaslarını oluşturan ve insanlığın demokratik

³⁸ Bahri SAVCI, **İnsan Hakları Kanunilik Yolu ile Korunması**, SBF yayını, Ankara, 1953, s.17

³⁹ KALABALIK, **a.g.e.**, s.14

⁴⁰ Muzaffer SENCER, "**İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi**", Amme İdaresi Dergisi, Cilt.23,Sayı.2,1990,s.4

⁴¹ Erol ANAR, **İnsan Hakları Tarihi**, Çivi Yazıları, 2. Baskı, İstanbul, 2000,s.39

⁴² ÜNAL, **a.g.e.**, s.18

gelişim sürecinde önemli yer tutan bu bildirgeler, kendisinden sonra çağa damgasını vurmuş birçok gelişmeyi de etkileyecektir. Bu gelişmelerden ilki 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi ve Amerikan Anayasası, diğeri ise yeni bir çağı başlatan 1789 tarihli Fransız Devrimi'nin meyvesi, "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" dir.

Fransız İhtilali'nin konumuz bakımından önemi, ABD'nde ilk kez hukuksal düzeyde beliren insan hak ve özgürlüklerinin bu büyük olayla daha kapsamlı bir biçimde ifade edilmesi, ayrıca bu ülkelerin gerçekleşmesi için ilk önce Avrupa, sonra da Dünya çapında bir mücadele isteği ve heyecanı doğurmuş olmasıdır.⁴³ Fransız İhtilali'ni izleyen dönemde 1830 lu yıllara kadar, tümü Fransız İnsan Hakları Bildirisi'nin etkisiyle, yetmiş kadar anayasa ilan edilmiştir.⁴⁴ Daha sonraki yüzyıllarda, Fransa'da ki monarşik dönemlere rağmen, özellikle devrimi takip eden 19.yy. da da bu demokratik süreç ve hak talepleri, tüm Dünya'da yansımalarını sürdürmüştür. (Bu sürecin ülkemiz açısından etkilerinden, ileri de "insan haklarının Ülkemizde ki gelişimini incelerken ayrıca bahsedeceğiz.)

Takip eden 20. yüzyıl ise bir yandan iki büyük savaşla insan hakları ihlallerinin acı tecrübelerini yaşatırken, bir yandan da bir önceki yüzyılda kavramlaşan insan hakları olgusunun, evrenselleşme ve kurumsallaşma çağı olmuştur. Bu çağdaki gelişmeler, "insan haklarının evrensel hale gelişi" başlığı altında incelenecektir.

1.3. İNSAN HAKLARININ EVRENSEL HALE GELİŞİ VE KURUMSALLAŞMA SÜRECİ

20. Asrı karakterize eden en önemli sosyo-politik olay, insan haklarının belirlenip korunmasına ilişkin uluslararası çabalardır.⁴⁵ İnsan haklarının düştten gerçeğe doğru gelişmesi uzun bir süreç içinde tamamlanabilmiştir. Değişen koşullar nedeniyle günümüzde bile tamamlandığı bütünüyle söylenemez. Zamanla ortaya çıkan haklar belirli bir süreç içinde uluslararası bildiriler ve sözleşmelerle hukuksal bir nitelik kazanmış ve evrensel düzeyde geçerliliğe sahip olabilmişlerdir. Uluslararası bildiri ve sözleşmelerin yarattığı dayanışma, güvence konusunda yeni bir aşama sağlamış ve

⁴³ MUMCU, KÜZECİ, a.g.e., s.76

⁴⁴ ÜNAL, a.g.e., s.20

⁴⁵ Safa REİSOĞLU, a.g.e,s.VII

demokratik ülkeler bu alanda kararlı bir örgütlenmeye giderek insan haklarının çiğnenmesine karşı evrensel bir tavır geliştirebilmişlerdir.⁴⁶ Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı global tahribat ve ulusal düzlemde faşist ya da nasyonal sosyalist siyasalarla bağıntılı olarak açığa çıkan şiddet ve yıkımın yeniden belirmesini önlemek arayışları, insan hak ve özgürlüklerinin ulusal olduğu kadar uluslararası düzlemde de tanınması ve korunması sürecini doğurdu.⁴⁷ İnsan hakları ile ekonomik ve sosyal güvenliğin uluslararası bir sorun olarak ele alınması yolundaki çabalar, 20.yy. başından itibaren adım adım ilerlemiştir.

1.3.1. BM ve BM Bünyesinde Gerçekleşen Uluslararası Sözleşmeler

1941 Atlantik Şartı, 1942 Birleşmiş Milletler Demeci, 1944 Filadelfiya'da toplanan Milletlerarası Çalışma Konferansı'nın demeci, 1944 Dumbarton Oaks Planı, 1945 Chapultepec Panamerikan Konferansı gibi belli başlı aşamalardan geçtikten sonra, nihayet 26 Haziran 1945'de San Fransisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla ilk hedefe ulaşılmıştır.⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti bu antlaşmayı kurucu üye olarak diğer 50 ülkeyle birlikte imzalamıştır. İnsan haklarının uluslararası hukuka girmesi, bireyin "hak öznesi" kimliğini kazanması, temelde 2. Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletler'in kuruluşunu izleyen dönemde gerçekleşmiştir.⁴⁹ Ayrıca Nürnberg Savaş Suçları Mahkemeleri (1945-1946), insan haklarına karşı işlenen suçların yargılanması anlamında yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Tarihte ilk defa liderler vatandaşlara karşı işledikleri suçlardan dolayı yasal olarak uluslararası topluluğa karşı sorumlu tutulmuşlardır. Devlet- toplum ve devlet-devlet ilişkilerinin biçimini, özellikle vatandaşların haklarını, liderlerin sorumlu tutulmasını, sınıf ve irki dayanışma kavramlarını yeniden düzenleme konusundaki talepler, uluslararası insan hakları hukukundaki gelişmeler ve Nürnberg Prensipleri'nin benimsenmesi ile Dünya düzeninin normatif çerçevesine dâhil edilmiştir.⁵⁰ Takip eden yıllarda, gerek BM bünyesinde gerçekleşen çabalar ve gerekse bölgesel insan hakları kuruluşları, bir yandan insan haklarının korunması ve geliştirilmesi çabalarını sürdürmüşlerdir. Diğer yandan, ülkeleri bir araya getiren uluslararası antlaşma ve kurumlar, gerektiğinde

⁴⁶ ÇEÇEN, a.g.e, s.14

⁴⁷ GEMALMAZ, a.g.e, s.219

⁴⁸ KAPANİ, a.g.e, s.61

⁴⁹ Mesut GÜLMEZ, **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi**, TODAİE Yayınları, Ankara, 2001, s.22

⁵⁰ Richard FALK, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev.Ali AKSU, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.123

yaptırım yetkileri de içerecek şekilde, devletler için insan hakları kaygısını öncelikli bir yükümlülük ve saygınlık sorunu haline getirmişlerdir. BM'in kuruluşuyla hız kazanan bu uluslararası çabalar, başta BM olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, antlaşma ve bildiriye doğurmuştur. Bu örgüt ve etkinlikler, daha fonksiyonel ve açıklayıcı olması bakımından, kronolojik olmaktan ziyade sınıflandırmak suretiyle genel olarak açıklanacaktır.

1.3.1.1. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

Evrensel İnsan Hakları Bildirisi (Universal Declaration of Human Rights), insan haklarının 2. Dünya savaşı sonrası evrede uluslararası düzeye taşınmasının en önemli ve temel belgesi işlevini görmüştür. Evrensel bildiri, BM şartı (m.10)⁵¹ uyarınca, kendiliğinden bağlayıcı özellik taşımayıp sadece tavsiye niteliğinde karar almakla yetkilendirilmiş olan BM Genel Kurulu tarafından 10.12.1948 tarihinde 217 A (III) sayılı kararla kabul ve ilan edilmiştir. Bu bildiri insan hakları alanında, dönemin bir sentez arayışının bir ürünüdür ve bunu yansıtmaktadır. Bildirinin, uluslararası düzlemde, hiç olmazsa asgari, standartlarda bir uzlaşmayı hedeflediği söylenebilir.⁵²

Tabii hukuk öğretisinin çağdaş temsilcileri, 2.Dünya Savaşından hemen sonra devredilemez, devletten önce var olduğu kabul edilen insan hakları anlayışını milletlerarası düzeye çıkararak bu hakları milletlerarası sözleşmelerle güvence altına alma girişiminde bulunmuşlardır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin yayınlanması, bu çabaların olumlu bir sonucudur.⁵³ Nitekim bildirinin önsözünde “İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına” şeklinde bir giriş yapılmış ve yine önsözün 6. paragrafında da üye devletler bakımından insan haklara saygı ilkesinin taahhüt altına alındığı belirtilmiştir.⁵⁴

⁵¹ BM. Şartı 10. Madde: Genel Kurul, işbu Antlaşma kapsamına giren ya da işbu Antlaşma' da Öngörülmiş organlardan herhangi birinin yetki ve görevlerine ilişkin bütün sorunları ya da işleri görüşebilir ve, 12. Madde hükümleri saklı kalmak koşuluyla, bu tür sorun ya da işler konusunda Birleşmiş Milletler üyelerine veya Güvenlik Konseyi'ne veya hem örgüt üyelerine, hem de Güvenlik Konseyi'ne tavsiyelerde bulunabilir.

⁵² GEMALMAZ, a.g.e,s.329

⁵³ ÜNAL, a.g.e, s.38

⁵⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Türkiye İnternet Sitesi, <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/trk.htm>, (23.11.2008)

Bildirinin kapsam olarak ilk on dokuz maddesinde genellikle fertlerin sınıf, cinsiyet ve diğer bakımlardan eşitliği vurgulanmış, genellikle bireysel hak ve özgürlükler üzerinde durulmuştur. 20. maddeyle birlikte örgütlenme ve sosyal haklarla ilgili maddeler yer almış, ancak özellikle sosyal hakların sunulması konusunda devletin ekonomik gücü bakımından görece bir yaklaşım ortaya konmuştur.

1.3.1.2 BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, 16 Aralık 1966 tarihli, 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul Kararıyla kabul edilmiş ve imza, onay ve katılmaya açılmıştır.⁴⁹ Madde uyarınca, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁵

Bu sözleşmede de doğal hukuk nazariyesinden kaynaklı, insana ilişkin bir hak ve onur anlayışı hâkimdir. Sözleşmenin ilk bölümü, halkların kendi geleceklerini tayin hakkını içeren self determinasyon anlayışı üzerine kurulmuştur. Takip eden metinde ise daha ziyade Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinde de yer bulan kişisel hak ve hürriyetlere, eşitlik olgusuna, kapsamı daha da genişletilmek suretiyle yer verilmiştir.

Adil yargılamanın gerektirdiği tüm evrensel hukuk kurallarına yer veren bir manifesto niteliği de göze çarpmaktadır. Dikkat çeken husus ise idam cezasının tamamıyla kaldırılmasını önermekten ziyade, varlığının bazı kayıtlara tabi tutulmuş olmasıdır. Bir diğer önemli konu ise seçme ve seçilmeyi içeren demokratik hürriyetlere yer verilmiş olmasıdır.

Sözleşmenin getirdiği asıl yenilik, sözleşmenin uygulanmasını izlemekle görevli bir insan hakları komisyonunun kurulmasıdır.⁵⁶ Anılan komisyon, sözleşme hükümleri çerçevesinde tavsiyelerde bulunmak, hükümlerin yorumlanması yetkilerine sahiptir. Ek protokolü imzalamış ülkeler bakımından ise, “devletler tarafından yapılmış sözleşmenin ihlaline ilişkin şikâyetleri” de inceleme yetkisi de bu komisyonun görev alanına girmektedir.

⁵⁵ İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Merkezi İnternet Sitesi, <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/>, (23.11.2008)

⁵⁶ ÜNAL, a.g.e, s.40

Âkit devletler, sözleşme esasları çerçevesindeki faaliyetlerini, bu komisyona periyodik raporlar şeklinde bildirme yükümlülüğü altına girmişlerdir.

Bu sözleşme Türkiye tarafından 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanmış, TBMM tarafından beyanlar ve çekince ile onaylanması, 4 Haziran 2003 tarih ve 4868 sayılı kanunla uygun bulunarak Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmıştır.⁵⁷

1.3.1.3 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, BM Genel Kurulu'nun 1966 tarihli kararıyla kabul edilerek imzaya açılmış, 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin güvence altına aldığı haklar, ana başlıklarıyla;

- a- Çalışma hakkı,
- b- Adil ve elverişli çalışma şartlarına kavuşma hakkı,
- c- Sendikaya girme, sendika kurma hakkı,
- d- Sosyal güvenlik ve sosyal sigorta hakkı,
- e- Ailenin korunması ve aileye yardım,
- f- Uygun standartlarda hayat şartlarına kavuşma hakkı,
- g- Vücut ve ruh sağlığı hakkı,
- h- Eğitim hakkı,
- i- Kültür ve bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkı

ESKHS de öngörülen hakların yaşama geçirilmesi, devletin bir takım yasal, ekonomik ve kurumsal önlemler almasından sonra mümkün olabilecektir. Sözleşmeye göre âkit devletler, eldeki tüm imkânları seferber ederek söz konusu hakları programlarına alıp gerçekleştirmek ve hiçbir ayırım yapmadan uygulamakla yükümlüdür. Sözleşmenin uygulanmasını izlemek ve yönlendirmek üzere 1985'te uzman üyelerden oluşan bir komite kurulmuştur.⁵⁸

⁵⁷ 4.6.2003 tarih ve 4868 sayılı "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslar arası ,Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun", R.G.:18 Haziran 2003, Sayı.25142

⁵⁸ ÜNAL, a.g.e, s.41

Bu sözleşme Türkiye tarafından 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanmış, TBMM tarafından beyanlar ve çekince ile onaylanması, 4 Haziran 2003 tarih ve 4868 sayılı kanunla uygun bulunarak Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmıştır.⁵⁹

1.3.1.4. Diğer Başlıca BM Sözleşmeleri

- a- Soykırımı (Genocide) Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme (9 Aralık 1948)
- b- Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme (20 Aralık 1952)
- c- Köleliğin, Köle Ticaretinin, Köleliğe Benzer Kurum ve Uygulamaların Kaldırılmasına İlişkin Ek Sözleşme (7 Eylül 1956)
- d- BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi (21 Aralık 1965)
- e- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (18 Aralık 1979)
- f- İşkence ve Başka Zalimce İnsanlık Dışı Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşme (10 Aralık 1984)
- g- Çocuk Hakları Sözleşmesi (20 Kasım 1989)

1.3.2 Avrupa Bünyesinde Gelişen, İnsan Hakları İle İlgili Başlıca Örgüt ve Sözleşmeler

1.3.2.1. Avrupa Konseyi;

Avrupa Konseyi'nin oluşturulma fikri, II. Dünya Savaşı'nda büyük yıkımlara uğrayan Avrupa'nın bir daha bu tür trajedilerin bir daha yaşanmaması amacıyla ortaya atılmıştır.

Avrupa Parlamenter Demokrasileri arasında daha yakın bir birlik oluşturmak üzere 5 Mayıs 1949 da kurulan Avrupa Konseyi, Avrupa siyasal kuruluşlarının en eskisidir. Merkezi Fransa'nın Strasbourg kentindeki Avrupa Sarayı'dır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yirmi bir ülkeli Avrupa Konseyi'nin iki ana organı vardır.

⁵⁹ 4.6.2003 tarih ve 4868 sayılı “**Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslar arası ,Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun**”, R.G.:18 Haziran 2003, Sayı.25142

Bunlar; “Bakanlar Komitesi” ve “Parlamenteler Meclisi’dir.” Hükümetler, Parlamento üyeleri ve uzmanlar arasındaki esnek bir işbirliği politikasıyla Avrupa Konseyi, insan hakları ve demokrasiyi koruyup geliştirmeye ve savunma dışında sağlık, toplumsal refah, eğitim, kültür, çevre, yerel yönetim ve adalet konuları gibi çok geniş bir alanda üye devletlerin politikaları arasında uyum sağlamaya çalışır.⁶⁰

Avrupa Konseyi’nin kurucu anlaşması olan “Avrupa Konseyi Statüsü” n de insan hakları ve özgürlük kavramları yer bulmuştur. Statüde imzacı devletler, bütün gerçek demokrasilerin temelini oluşturan bireysel özgürlük, politik özgürlük ve hukuk devleti ilkelerine bağlılıklarını belirtmişlerdir. Konsey üyeler arasında daha güçlü bir birliğe ulaşmak olarak belirlenen konsey amacının, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleştirilmesi konusunda sözleşmeler ve ortak eylemler aracılığıyla yerine getirilebileceği kabul edilmiştir.⁶¹ Türkiye bu statüyü yürürlüğe girmesinden hemen sonra, 12.12.1949 tarihinde onaylamıştır.⁶²

Avrupa Konseyi’nin Amaçları ;

- a- İnsan hakları, çoğulcu demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini korumak ve güçlendirmek,
- b- Irkçılık ve yabancı düşmanlığı, uyuşturucu madde, çevre sorunlarına çözüm aramak,
- c- Avrupa kültürel benliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak,
- d- Üye ülkeler vatandaşlarının daha iyi yaşam koşullarına kavuşmalarını sağlamak, olarak özetlenebilir.⁶³

Bu amaçlar bölgesel de olsa, bir kültür birliği oluşturma ülküsü yanında, temelde Avrupa halklarına yüksek bir insan hakları standardı sağlamayı hedeflemektedir.

⁶⁰ Muzaffer SENCER, **Belgelerle İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul, 1998,s. 318

⁶¹ Yasemin ÖZDEK, **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları**, Öteki Yayınları, Ankara,2000,s.11

⁶² Aslan GÜNDÜZ, **Gelişmiş Batı Avrupa Ülkesinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ nin Sağladığı Yarı Sübvansiyonel Himaye, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1993, s.33

⁶³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmi Sitesi, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/akpm/orta/main_genel.html, (18.01.2008)

1.3.2.2 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Hukuki Niteliği

Avrupa Konseyi'nin kuruluşu ile birlikte, İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hazırlanmasını kendisine görev bilmiştir. AK tarafından hazırlanan AİHS, esinlendiği İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden daha dar kapsamlı olmakla birlikte, uluslararası hukuka büyük katkısı olan, uluslararası hukukta yeni gelişme yolları açan bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile insan haklarının etkili bir biçimde korunması için bölgesel nitelikte bir düzen kurulması ve üyelerin bazı yükümlülükler altına sokulması ile yetinilmemiş, bireyin uluslararası hukuktan doğan bazı hakları da kabul edilmiştir.⁶⁴

AİHS, kaynağı bölgesel olmakla birlikte evrensel bir nitelik te taşımaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında içerdiği yaptırım ve denetim mekanizmalarıyla İHEB'ne göre daha işlevsel bir yapı sergilemektedir. AİHS kuralların çıkarılmasında ve uygulanmasında başta gelen uluslararası sistemdir. İki genel konulu Sözleşme'nin, AİHS ve Avrupa Sosyal Anlaşması yanı sıra yüz kırk kadar çeşitli konuda sözleşme, insan haklarına ilişkin pek çok kural içermektedir. AİHS, bireysel başvuru sistemini tamamlayan zorunlu yargı yetkisi ile kendine özgü bir yapı ve nitelik taşımaktadır. Sözleşme günümüzde 1990 sonrası katılımlarla birlikte Avrupa Konseyi'ne taraf kırk yedi ülke tarafından onaylanmış bulunmaktadır.⁶⁵ Böylece, sözleşme, demokratik rejim ve insan haklarına saygı anlayışına dayalı kırk bir Avrupa devletinin ortak hukuk belgesi, bir tür anayasası olmuştur. Sözleşmenin uygulanması açısından vatandaşlık önemli değildir. Âkit devletler, kendi yetki alanında bulunan herkese, sözleşmede belirtilen temel hak ve özgürlükleri tanımak yükümlülüğü altındadır.⁶⁶

Bu sözleşmede göze çarpan niteliklerden ilki ve en önemlisi, âkit devletlerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan sözleşme hükümlerini iç hukuklarının birer parçası haline getirme yükümlülüğü altına girmiş olmalarıdır. Akit devletlere 15. maddeyle getirilen, “olağanüstü durumlarda” genel sekreterliğe bilgi vermek koşuluyla hakların 2, 3, 4/1 ve 7. maddelerde düzenlenen haklar hariç askıya alma yetkisi

⁶⁴ ÜNAL, a.g.e, s.67

⁶⁵ AKILLIOĞLU, a.g.e., s.202

⁶⁶ ÜNAL, a.g.e, s.70

tanınmakla birlikte m.18 gereğince haklar ancak “öngörülen amaç doğrultusunda” sınırlanabilecektir.

Diğer yandan AİHS m.17, “Sözleşme hükümlerinden hiçbirinin, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine veya burada öngörüldüğünden daha geniş ölçüde sınırlamalara uğratılmasına yönelik bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamayacağını” öngörmüştür. Aynı muhtevada bir hüküm, 1982 Anayasası’nın 14. maddesinde de yer almıştır.

Bu maddenin en çarpıcı uygulamalarından biri, Almanya Komünist Partisi’nin kapatılması üzerine parti yetkililerinin 1957 yılında yaptıkları başvurunun reddedilmesiyle olmuştur. O tarihlerde henüz Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kurulmamış olması nedeniyle karar mercii olan Komisyon, toplantı ve dernek kurma hakkının, hür demokratik temel düzeni yıkmak ve özgürlükleri yok etmek amacıyla kullanılmayacağı gerekçesiyle, Alman Hükümeti’nin Komünist Parti’yi kapatma kararı haklı bulunmuştur.

Sözleşme, AK’ne üye devletlerin çoğunda iç hukuka dönüşmüş olup ulusal bir mevzuat hükmü şeklinde hukuk normları içerisinde yer almıştır. Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda gibi birliğin önde gelen ülkeleri yanında Türkiye’de bu sözleşmeyi ulusal hukukunun parçası haline getirmiştir.

1.3.2.3 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hükümlerine Genel Bakış

Temel hak ve özgürlüklerin toplumsal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişen yapısı, sözleşmeye ek protokoller eklenmek suretiyle hak ve özgürlüklerin kapsamının genişletilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Sözleşme kapsamında yer alan maddelerin büyük çoğunluğuna 1982 Anayasasında yer verilmekle birlikte iç hukukumuzda da bu gelişmeler ekseninde meclisten geçirilen, Anayasa ve kanun değişiklik paketleriyle bu değişime ayak uydurulmaya çalışılmıştır.

AİHS de yer alan temel hak ve hürriyetleri şu şekilde özetleyebiliriz;

- a- Yaşama Hakkı (m.2)
- b- İşkence Yasağı (m.3)
- c- Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (m.4)
- d- Özgürlük ve güvenlik hakkı (m.5)
- e- Adil yargılanma hakkı (m.6)
- f- Cezaların yasallığı (m.7)
- g- Özel hayatın ve aile hayatının korunması (m.8)
- h- Düşünce vicdan ve din özgürlüğü (m.9)
- i- İfade özgürlüğü (m.10)
- j- Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü (m.11)
- k- Evlenme Hakkı (m.12)
- l- Etkili başvuru hakkı (m.13)
- m- Ayrımcılık yasağı (m.14)⁶⁷

1.3.2.4 Avrupa Konseyi Bünyesinde Yer Alan Diğer İnsan Hakları Metinleri

- a- Avrupa Sosyal Şartı, 1961
- b- Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi, 1987
- c- Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı, 1992
- d- Milli Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, 1995
- e- Çocuk Haklarının Kullanılmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi, 1996

1.3.2.5 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Taraf olduğumuz AİHS gereğince, ulusal insan hakları sorunlarına ilişkin olarak uluslararası yansımaların en temel odağı AİHM dir. Zira bireysel başvuru hakkının 28 Ocak 1987 de bir kısım çekincelerle de olsa tanınmasıyla⁶⁸ birlikte, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, uluslararası bir kuruluş olan Avrupa Konseyi'ne bağlı olarak kurulmuş uluslararası bir mahkemedir.

⁶⁷ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Council of Europe European Commission Impression d'après, documents fournis, Strasbourg,2003,s.4 vd.

⁶⁸ Başbakanlı İnsan Hakları Başkanlığı Derlemesi, **İnsan Hakları** (Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları), BİHB Yayını, Ankara,2006, s.232

Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokolleriyle güvence altına alınmış olan temel hakların çiğnenmesi durumunda bireylerin, birey gruplarının, tüzel kişiliklerin ve diğer devletlerin, belirli usulî kurallar dâhilinde başvurabileceği bir yargı merciidir. Avrupa Konseyi'ne üye olan ve aralarında Türkiye, Rusya, Sırbistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da bulunduğu 47 Avrupa devleti, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini tanımaktadır. 4 Kasım 1950'de imzaya açılıp 1953'te yürürlüğe giren AİHS, düzenlediği temel hak ve özgürlükler katalogu yanında bunların âkit devletlerde uygulanmasını denetlemek üzere üç organlı bir denetim mekanizması kurmuştur. Bunlardan komisyon 1954'te, AİHM de 1959 da kurulmuştur. Bakanlar Komitesi ise âkit devletlerin dışişleri bakanlarından oluşmaktadır.⁶⁹

1950 Sözleşmesi'ne göre, taraf devletler ve eğer ilgili devlet bireysel başvuruyu kabul etmişse başvurucular, bireysel olarak (kişiler, kişi grupları veya hükümet dışı kuruluşlar) Sözleşme'de güvence altına alınan haklarını çiğnediğini düşündükleri taraf devletlere karşı Komisyon'a başvurabilirlerdi. Başvurular önce Komisyon tarafından ilk incelemeye alınmaktaydı. Kabul edilen başvurularda Komisyon, taraflara dostça çözüme varmaları için yardım etmekteydi. Dostça çözüm olmazsa, Komisyon olayları tespit ettiği ve davanın esası hakkında bir karara vardığı bir rapor yazardı. Bu rapor, Bakanlar Komitesi'ne havale edilirdi. Davalı devletin Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini kabul ettiği durumda, Komisyon ve ilgili bütün Taraf Devletler, raporun Bakanlar Komitesi'ne intikalinden itibaren üç aylık bir süre içinde, hakkında kesin ve zorlayıcı bir hükme varması için başvuruyu Mahkeme'ye götürebilirlerdi. Özel kişilerin başvuruyu Mahkeme önüne götürme hakları yoktu. Eğer bir dava, Mahkeme'ye intikal ettirilmemiş ise, Bakanlar Komitesi Sözleşme'nin ihlalinin söz konusu olup olmadığına ve olması halinde mağdura hakkaniyete uygun bir tazmin konularında karar verirdi. Bu organ, aynı zamanda mahkeme kararlarının uygulanmasını gözetmekle yükümlü idi.

Sözleşme yürürlüğe girdikten bu yana on üç ek Protokol kabul edildi. 1, 4, 6, 7, 121 ve 13 no.lu Protokoller Sözleşme'de tanınanlara ek hak ve özgürlükler getirdi. 2 no.lu Protokol, Mahkeme'ye istişari görüş verme yetkisi tanıdı. 9 no.lu Protokol,

⁶⁹ ÜNAL, a.g.e, s.379

kişilere, davalarını davalı devletin bu merciye başvuru yolunu usulüne uygun biçimde onaylamış olması ve davacının talebinin, eleme işlevi gören bir Komite'nin kabul etmesi koşuluyla, Mahkeme önüne götürme yolunu açtı. 11 no.lu Protokol, denetim mekanizmasını yeniden yapılandırdı. Diğer protokoller ise, Sözleşme tarafından kurulan kurumların örgütlenmesi ve uygulayacakları usulle ilgili idi. 1980.den itibaren, Sözleşme organları önüne getirilen başvuru sayısındaki büyüyen artış, dava sürelerinin kabul edilebilir sınırlar içinde kalmasını giderek zorlaştırdı.

1990 yılından itibaren yeni devletlerin Sözleşme'ye taraf olması ile birlikte sorunun çözümü güçleşti. 1981 yılında Komisyon 404 başvuru kaydetmiş iken, bu sayı 1993 te 2037 ye ve 1997'de 4750 ye çıktı. Diğer yandan, 1997 yılında açılan kaydedilmemiş (geçici) dosya sayısı 12 000 e tırmandı. Sayılar Mahkeme için de aynı durumu yansıtıyor: Mahkeme'ye 1981'de 7, 1993'te 52, 1997'de ise 119 dava sevk edilmişti. Giderek artan iş yükü, Sözleşme ile kurulan denetim mekanizmasının gözden geçirilmesinin gerekliliği üzerine uzun bir tartışmaya yol açtı. 11 no.lu Protokol'ün kabulüyle sonuçlandı. Amaç, dava sürelerini kısaltmak üzere yapıyı sadeleştirmek, sistemin yargısal yönünü güçlendirerek onu tümüyle zorlayıcı hale getirmek ve Bakanlar Komitesi'nin karar verici rolünü ortadan kaldırmaktı. 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe giren 11. Protokol, Komisyon'un daha önce kabul edilir bulduğu davaları görmeye devam edeceği ve 31 Ekim 1994'te sona erecek bir yıllık bir geçiş dönemi öngörmekteydi. 11.Protokol'ün yürürlüğe girişini izleyen üç yıl içinde Mahkeme'nin dava yükü daha önce görülmemiş bir hızla arttı. Kaydedilen başvuru sayısı % 130 luk bir artış göstererek, 1998'de 5,979 dan 2001'de 13,858'e çıktı. Mahkeme'nin giderek artan dava miktarını işleme koyma kapasitesi konusundaki endişeler ek kaynak taleplerine ve bir reformun gerekliliği düşüncelerine yol açtı.

Sözleşme'nin imzaya açılışının 50. yıldönümü vesilesiyle 3-4 Kasım 2000 tarihlerinde Roma'da düzenlenen İnsan Hakları Konulu Bakanlar Konferansı'nda alınan bir kararla Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi yeni durum karşısında Mahkeme'nin etkinliğini sağlamak amacıyla değişik olanak ve olasılıkları mümkün olan en kısa zamanda derinlemesine ele alacak bir araştırma başlatmaya davet edildi. Bu karara yanıt olarak Bakanlar Komitesi'nin Şubat 2001'de oluşturduğu Değerlendirme Grubu, Eylül 2001 de raporunu sundu. Raporda, Mahkeme'ye Sözleşme bakımından herhangi bir sorun ortaya koymayan başvuruları ayrıntılı

incelemeyi reddetme yetkisi veren ek bir Protokol hazırlanması ve Mahkeme’de başvuruların ön incelemesini yapacak yeni ve ayrı bir bölüm açılması hakkında bir fizibilite araştırması başlatılması öneriliyordu. Bakanlar Komitesi 8 Kasım 2001 de Bakan Vekilleri’ne Değerlendirme Grubu’nun Sözleşme’nin değiştirilmesine ilişkin önlemler dâhil bütün tavsiyelerini acilen ele alma talimatı verdi.⁷⁰

AİHM yargısal işlevini Komiteler, Daireler ve Büyük Daire aracılığıyla yerine getirmektedir. Komitelerin üçer, Dairelerin yedişer, Büyük Daire’nin ise on yedi üyesi vardır.⁷¹ Komitelerden biri, eskiden komisyonun yetkisinde olan “kabul edilemezlik” kararlarını oy birliği ile vermeye yetkilidir. Komitelerin karara bağlayamadığı bireysel başvuruların kabul edilebilirliği ve esası hakkında ise Daireler karar verirler.⁷²

Ayrıca sözleşme’nin 30. maddesine göre, Sözleşme ile ilgili ciddi yorum sorunlarının ortaya çıkması veya mahkemenin yerleşik içtihatlarına aykırı karar verilmesi ihtimalinin ortaya çıkması halinde, ilgili Daire – taraflar itiraz etmezlerse- Büyük Daire lehine yargı yetkisinden vazgeçebilir. Bir başvuru hakkında kesin kararın Büyük Daire tarafından verilmesinin başka bir yolu Sözleşme’nin 11. Protokol’le düzenlenmiş 4. maddesinde gösterilmiştir. Buna göre, ilgili Daire’nin kararını vermesinden itibaren üç ay içinde taraflardan biri davanın Büyük Daireye götürülmesini isteyebilir. Ancak bu istisnai bir yoldur ve böyle bir talebin kabulü için, dava, Sözleşme ve Protokollerle ilgili ciddi bir yorum sorununa ilişkin olmalıdır.⁷³

1.3.2.6 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı" adı altında 1970’li yılların başında soğuk savaş koşullarındaki Avrupa’nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletlerarasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle kurulmuş teşkilattır.

⁷⁰ Avrupa Konseyi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/The+Court/Introduction/Information+documents/>, (18.01.2009)

⁷¹ AİHS, m.27/2

⁷² KALABALIK, **a.g.e.**,s.131

⁷³ Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Derlemesi,**a.g.e.**, s.123

AGİT, 1970 li yılların başında, kuruluşundan itibaren Helsinki Sonuç Belgesi'nden başlayarak insan hakları alanında yoğun çalışmalar yapmış ve bir dizi kararlar almıştır. AGİT belgelerinde genellikle insan haklarına ilişkin olarak yeni kurallar kabul edilmemiş, bu alandaki uluslararası sözleşmeler ve diğer belgelerin önemi vurgulanarak, devletler buna katılmaya ve öngörülen ilke ve standartları etkin bir şekilde uygulamaya davet edilmiştir. AGİT belgeleri nitelikleri itibarıyla uluslararası sözleşme şeklinde hazırlanmadığı için, imzalayan devletler açısından hak ve yükümlülük doğurmazlar.⁷⁴

1975'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olarak ortaya çıkan ve özellikle Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkilerde yönlendirici bir işlev yerine getiren AGİT, 1990'lı yıllarda diğer boyutlarının (ekonomi ve güvenlik) yanı sıra, insan hakları alanında da “esnek hukuk” (soft law) olarak tanımlanan normların geliştirilmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Türkiye, AGİT süreçlerine de başından bu yana aktif biçimde katılmaktadır. Ülkemiz, özellikle 1990'ların başından itibaren, Balkanlar'da ve eski Sovyetler Birliği coğrafyasında ortaya çıkan yeni bağımsız ülkelere demokrasi kültürünün ve demokratik kurumların işleyişine ilişkin deneyimlerin aktarılması konularında önemli bir işlev üstlenmiştir.⁷⁵

Türkiye'nin stratejik olarak bir parçası olarak benimsediği batı medeniyeti, düşünsel anlamda çağdaş insan haklarının beşiği ve kurumsallığın merkezi olmuştur. Bu yönüyle gerek tarihsel süreç bakımından ve gerekse kurumsallaşma serüveni bakımından konumuzla direkt ilintili bulunmaması bakımından açıklamalar BM ve Avrupa düzlemiyle sınırlandırılmıştır.

⁷⁴ ÜNAL, a.g.e, s.49

⁷⁵ T.C.Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa>, (18.01.2008)

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

2.1. GENEL

Çağdaş anlamda bir insan hakları anlayışının gelişmesi, örneklerini tüm dünya tarihinde de izleyebileceğimiz gibi, önce merkezi otorite (monarşi ya da aristokrasi) ile belirli bir sınıf arasında cereyan eden bir yetki savaşı ve uzlaşıyla filizlenmeye başlamıştır. Daha sonra bu yetki-özgürlük pazarlığında kitlelerin ve ferdin talepleri ön plana çıkmıştır. Türkiye’de çağdaş anlamda bir insan hakları çabasının ilk nüveleri, ayanlarla iktidar arasında gerçekleşen ve halkın zulme uğramamasını öngören hükümler de içeren, *Sened-i İttifak* la başlamıştır. Dış devletlerin ve azınlıkların baskısıyla hazırlanan Tanzimat ve Islahat Fermanları bu gelişmeyi takip etmiş, ardından ilk yazılı anayasamız diyebileceğimiz 1876 tarihli Kanun-u Esasi ile gelişimine devam etmiştir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte yeni bir süreç başlamış, yeni yönetimin batıya dönük yaklaşımı, anayasal metinler üzerindeki anlayışı batı medeniyetiyle daha paralel hale getirmiştir. 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları, İnsan hak ve özgürlüklerini algılayış ve ifade ediş biçimi bakımından farklı karakterlerde olmakla beraber, insan hakları anlayışı sürekli bir gelişim seyri izlemiştir.

Bu cümleden olmak üzere, Türkiye’deki insan hak ve özgürlüklerinin gelişim süreci, karakteri itibarıyla batı ülkelerinin birçoğundan farklılık gösterir. Özellikle çağdaş anlamda ferdin hürriyetini en önde tutan anlayışın gelişmesi ve anlam bulması sürecine, bireysel ve sosyal taleplerden ziyade uluslararası yükümlülükler ve konjonktürel baskılar yön vermiştir.

Bu gün Devlet bünyesinde oluşturulan BİHB, bu tarihsel gelişimin vardığı (örgütsel anlamdaki) en etkin ve en güncel noktadır. Binaenaleyh bu son noktaya gelinirken yaşanan tarihsel süreci kavramak, BİHB müessesesinin oluşum sürecini anlamakla aşağı yukarı aynı anlama gelebilecektir. Bu nedenle batılılaşma fikrinin temellerini atan ana hukuki metinler ve yine Cumhuriyet döneminde yaşanan anayasal ve yasal gelişim kısaca ele alınacaktır. Diğer yandan Türkiye'nin bu süreç içerisinde insan hakları bakımından mükellefiyet altına girdiği uluslararası yükümlülükler, kronolojik olarak ayrı bir başlık altında sunulacaktır.

2.2. ANAYASAL DÜZENLEMELER VE TARİHSEL SÜREÇ

Bu günkü modern Türk devletinin murisi Osmanlı Devleti, bir yandan güçlü bir merkezi yönetim yapısı kurarken, aynı zamanda geniş bir dini özgürlük ve cemaat özerkliğine dayanan sistem kurdu. Temelde çoğulculuk, farklılıklara anlayış gösterme ve yerinden yönetime dayalı olan sistem, coğrafi olarak taşraya, kurumsal olarak ta cemaatlara doğru uzanmakta, böylece merkezle yerel unsurlar arasında bir denge oluşturulmakta idi.⁷⁶ İnsan hak ve özgürlüklerinin anayasal bir yetki paylaşımına indirgenmesi mümkün olmamakla birlikte, siyasal taleplerin tüm gücü elinde bulunduran otoriteye karşı ileri sürülmesi bakımından Türkiye tarihindeki ilk anayasal örnek “Sened-i İttifak” tır. Bu yönüyle Sened-i İttifak, hukuk devletine doğru atılmış ilk adımdır.⁷⁷ Ayan denilen feodal beylerle iktidarın mutlak sahibi olarak kabul edilen monarşi arasında akdedilen bu metin, iktidarın müstebid karakterinin sınırlandırılması ve dolayısıyla demokrasi düzenine gidişin ilk çabasıdır.⁷⁸ Dönemin baş veziri Alemdar Mustafa Paşa'nın pratik zekâsının ürünü olan bu belgeyle, içeriği yönünden yönetilenlere sağlanan hak ve özgürlükler yerine merkezi yönetimi güçlendirerek⁷⁹ kamu düzeni getirmek, dolayısıyla can ve mal güvenliği sağlamak amaçlanmıştır.

⁷⁶ Veysel K. BİLGİÇ, **Yönetim ve Güvenlik Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005, s.168

⁷⁷ Sıdık Sami ONAR, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Hak Kitabevi, İstanbul, 1966, Cilt1, s.46

⁷⁸ Orhan ALDIKAÇTI, **Anayasa Hukukumuzun gelişmesi ve 61 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982, s.36-39

⁷⁹ AKILLIOĞLU, **a.g.e.**, s.125

Ancak vergi toplama da zulüm ve eziyet yapılmaması hükmü getirildiğinden temel hakların kazanımı yönünden bir başlangıç niteliği vardır.⁸⁰

1839 yılında II. Mahmut'un ölmesinden sonra I.Abdülmecit geçmiştir. Abdülmecit, devletin kuruluşunu yeniden tanzim eden bir ferman irad etmiştir. Bu ferman, 3 Kasım 1839'da Gülhane'de, Padişah'ın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda fermanı yazan zamanın dışişleri bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur.⁸¹ Osmanlı Devleti'nden hukuk devletine geçme bakımından yapılan, hak ve özgürlüklerden bahsedilen ilk gelişme olarak Sened-i İttifak gösterilse de, en büyük adımı *Tanzimat Fermanı* oluşturmaktadır.⁸² Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk insan hakları beyannamesi olarak adlandırmak mümkündür.⁸³

Tanzimat Fermanı'nda kişinin temel hak ve özgürlükleri açısından eksik te olsa derli toplu bir liste bulunmaktadır. Tanzimat Fermanı'nda birçok temel hak ve özgürlük tanınmıştır. Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, insan onuruna saygı ilkesi, kişi dokunulmazlığı gibi temel haklar kabul edildiği gibi, vergilendirmen askerliğe kadar bir takım temel ilkeler de kabul edilmiştir.⁸⁴ Tanzimat, devlet hayatında yol açtığı yeni düzenleme ve değişikliklerle devlet- toplum etkileşimini yoğunlaştırmıştır. Böylece Osmanlı Toplumuna devlet katkısının artmasıyla yöneten- yönetilen ilişkileri çok boyutluluk kazanmış ve toplumsal değişim hızlanmıştır.⁸⁵ İnsan haklarının yasal güvenceye kavuşturulması, Tanzimat Fermanı ve onu izleyen dönemde mümkün olmuştur.⁸⁶ Bu gelişmelerle görülmektedir ki Tanzimat Dönemi, itibarlı bir dönemdir ve Tanzimat Fermanı, Reformcu kanadın eseridir. Bu dönemde merkezi devlet teşkilatı ıslah edilerek yeni bakanlıklar kurulmuş ve ordunun ıslahı ile depolitize olarak kurulması uygulamaları başlamıştır.⁸⁷

⁸⁰ Ahmet RASİM, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**, Sadeleştiren: Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, Evrim Yayınları, İstanbul, 1987, s.109-119

⁸¹ Kemal GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.3

⁸² Vakur VERSAN, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kadar Türkiye' de Ferdi Haklar ve Hukuk Devleti Konusundaki Gelişmeler, Türklerde İnsanı Değerler ve İnsan Hakları**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1993, s.157,158

⁸³ M. Refik KORKUSUZ, **Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul, 1998, s.10-11

⁸⁴ GÖZLER, a.g.e., s.4

⁸⁵ Mehmet AKTEL, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s.177

⁸⁶ Durmuş TEZCAN- Mustafa Ruhan ERDEM- Oğuzhan SANCAKTAR, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Seçkin Yayınevi, (2. Baskı) Ankara, 2004, s.47

⁸⁷ İlber ORTAYLI, **İnsan Hakları Perspektifinden Tanzimat Fermanı**, İnsan Hakları, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.651

Osmanlı Devleti'nin biçimsel bakımdan İstanbul'un fethi ile ortaçağı bitirip yeniçağa girdiği kabul edilirse de, hukuki bakımdan Tanzimat fermanı ile yeniçağa girdiği kabul edilir. Çünkü bu belge ile siyasi ve idari yönden devletin modern devlet olma yoluna girdiği kabul görür.⁸⁸

Islahat Fermanı ise, Kırım Harbi'nin son yıllarında hazırlanarak Paris anlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce, 28 Şubat 1856 da Bâb-ı Âli'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunarak ilan edildi ve Paris Anlaşmasını hazırlayan devletlere bildirildi. *Islahat Fermanı*'da Tanzimat Fermanı gibi Padişah Abdülmecid tarafından yayınlanmıştır.⁸⁹

Bu fermanla Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan bütün milletlere ayırım gözetmeksizin bireysel hak ve özgürlükler tanınmıştır.⁹⁰ *Islahat Fermanı*'nı eski belgeler arasında ilk kez insan hakları kavramına yer veren bir belge olarak nitelendirmek mümkündür.⁹¹ *Islahat fermanının* anayasal niteliği Tanzimat Fermanınıninki gibidir. Yani *Islahat Fermanı* şeklî anlamda değil, maddî anlamda anayasal niteliktedir.

Sonuç olarak, *Islahat Fermanı*, *Sened-i İttifak* ile başlayan, *Tanzimat Fermanı* ile devam eden Osmanlı anayasacılık hareketleri içinde atılmış önemli bir adımdır.⁹² *Islahat Fermanı*, Müslüman ve Hıristiyan tebaa arasındaki eşitlikten yola çıkarak, batılı devletlerin baskısı ve zorlamasıyla yapıldığından, fermanla *Tanzimat Fermanı*'nda yer alan hükümler genişletilerek, bazı kişi haklarının da teminat altına alınması istenmiştir. *Tanzimat Fermanı*'nda bütün yurttaşlar için tüm yasalar karşısında eşitlik sağlanamamıştı. Bu ferman, *Tanzimat Fermanı*'nı eşitlik yönünden tamamlamıştır. Eziyet, işkence ve her türlü bedensel ceza, kesinlikle yasaklanmakta, mahkûmların

⁸⁸ RASİM, a.g.e.,s.202

⁸⁹ GÖZLER, a.g.e.,s.4

⁹⁰ Zafer GÖREN, *Anayasa Hukukuna Giriş*, İzmir, 1997, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s.356

⁹¹ RASİM, a.g.e., s.245

⁹² Kemal GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, "*Islahat Fermanı*", <http://www.anayasa.gen.tr/islahatfermani.htm>, (31.01.2009)

mallarının müsadere edilemeyeceği belirtilmekte, duruşmaların açıklığı prensibi korunmakta ve eğitim hürriyeti kabul edilmektedir.⁹³

Günümüz Türkiye'sinin murisi olarak gördüğümüz Osmanlı Devleti'nin, çağdaş anlamda bir anayasa kimliğindeki ilk metni, 1876 tarihli *Kanun-u Esasi* dir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yayınlayıcısı olan Abdulmecid'in ölümüyle tahta geçen kardeşi Sultan Abdülaziz, Hüseyin Avni Paşa tarafından önderlik edilen bir askerî darbeyle tahttan indirilmiş, "hal" tabir edilen bu ihtilâl ve Sultan'ın deli ve dinsiz olduğuna dair ısmarlama bir fetvaya dayandırılmıştır. Tahta V. Murat geçirilmiş, ancak yeni padişahın gerçekten delirmesi üzerine bir anayasa yapılmasına muvafakat edeceği konusunda söz vermesi üzerine V. Murat'ın kardeşi II. Abdulhamid tahta geçirilmiştir.⁹⁴

Kanun-u Esasi, Padişah tarafından atanan " Cemiyet-i Mahsûsa" isimli bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Bu kurulun başkanı Server Paşa'dır. Kurulda iki asker, on altı sivil bürokrat (üçü Hıristiyan) ve ulemadan on kişi vardır. Cemiyet-i Mahsusa, Mithat Paşa'nın ve Sait Paşa'nın hazırladığı önceki taslaklardan ve yabancı anayasalardan (Belçika, Polonya, Prusya) da yararlanarak Kanun-u Esasi'nin tasarisını hazırladı. Tasarı, Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ'dan (Bakanlar Kurulu) geçti. Neticede Padişah tarafından kabul ve ilan edildi. Görüldüğü gibi Kanun-u Esasi, halkı temsil eden bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamıştır. Keza Kanun-u Esasi'nin kabulü için bir kurucu referandum da yapılmamıştır. Kanun-u Esasi, Hukuki olarak padişahın tek yanlı işleminden doğmuştur ve hukuki biçimi itibarıyla bir ferman olarak nitelendirilebilir.⁹⁵

Kanun-u Esasi terimi, diğer yasaların üstünde onlardan daha temelli, daha geniş kapsamlı, neredeyse onları doğuran, onlara analık eden dayanak olan bir yasa anlamında kullanılmıştır.⁹⁶ Ancak Kanun-u Esasi ile devletin temel yapısında bir değişiklik yapılmamış, sadece Padişahın yetkileri kullanım şekli yazılılık kazanmıştır.

⁹³ KAPANİ, a.g.e., s.100

⁹⁴ Yılmaz ÖZTUNA, **Bir Darbenin Anatomisi**, Babıali Kültür Yayınları, (8. Baskı), İstanbul, 2006, s.71

⁹⁵ Bülent TANÖR, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, Afa Yayınları, (3. Baskı), İstanbul, 1996, s.102

⁹⁶ Mümtaz SOYSAL, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, s.8

Önceden olduğu gibi, yasama ve yürütme güçleri, Padişahın varlığında temerküz etmektedir. İlk Anayasa, Padişahın yetkilerini kullanış biçimini belirlemiştir.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk kez insanların devlete karşı bazı haklarının bulunduğu kabul edilmiştir. Anayasa da basın özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı, yasa önünde eşitlik, öğrenim özgürlüğü, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, doğal yargıç ilkesi, angarya ve işkence yasağı açıkça yer almıştır. Mumcu'ya göre Anayasa'nın 113. maddesinde sürgün cezasına yer verilerek, bunların gerektiğinde Padişahın tek yanlı iradesiyle kâğıt üzerinde bırakılabilecek haklar niteliği taşıdığı ileri sürülmüştür.⁹⁸ Bu yönüyle 1876 Anayasasının yargısal konudaki güvencesi tartışılır konumdadır.

Kanun-u Esasi'nin bir diğer tartışılır yönü ise insan hakları yönünden taşıdığı olumlu özelliklere karşın, tanınan hak ve özgürlüklerin yeterli güvencesi olmamasıdır.⁹⁹

Asker, reaya ve bürokrat sınıfının baskısı zaman zaman bu yetkiyi sınırlandırsada temelde "iradenin tekliği" söz konusudur. Bu yönüyle diğer iki fermanın aksine, kanun-u esasi, bu bağısız iradeye kurumsal anlamda bir sınırlama öngörmekle kalmamış, aynı zamanda da çağdaş anlamda hakların kısmen de olsa bir tasnifini barındırmıştır. Diğer yandan ülkemiz açısından bir değerlendirme yaparken, gerek Kanun-u Esasi'nin tesis ve kabul edildiği 1876 yılı, gerekse bir sonraki meşrutiyet döneminde (1909), muadil ülkelerdeki yönetsel-hukuksal sistem ve anayasal metinler ile mukayese edildiğinde oldukça ileri bir içerik taşıdığını söylemek zor değildir. Diğer yandan genellikle hukuk ve tarih literatürümüzde devlet başkanının (Padişahın) parlamentonun feshine yönelik yetkisi daima eleştirile gelmiştir. Ancak bizim de iştirak ettiğimiz bir diğer görüşe göre, Kanun-u Esasi'nin 7. maddesinde öngörülen fesih hakkı, tüm parlamenter rejimlerde görülen yürütme organının başının sahip olduğu bir yetkidir. Bir parlamenter monarşi de bu yetkinin hükümdara tanınmasından daha doğal bir şey yoktur. 35.madde ise eleştirilecek değil övülecek bir

⁹⁷ MUMCU, KÜZECİ, a.g.e.,s.199

⁹⁸ Ahmet MUMCU, **Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişimi**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Yayın No.55, İzmir, 1992,s.162 vd.

⁹⁹ GÜLMEZ,a.g.e.,s.27

maddedir.¹⁰⁰ Hükümet ile parlamento arasındaki uyuşmazlığı çözmeye yöneliktir. Değiştirilmek istemeyen hükümet ve fesih edilmek istemeyen meclis, inatlaşmayı bırakıp uzlaşmaya çalışacaklardır. Bu usul, 20. yüzyılda görülen “ rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” araçlarına benzemektedir.¹⁰¹

Buna mukabil, II. Abdulhamid tarafından 7. maddeye göre meclis feshedildikten sonra yeniden seçimler yapılmış ve parlamento oluşturulmuş, ancak savaş nedeniyle tatil edilen meclis, bir daha uzun süre toplantıya çağırılmamıştır. Ancak bize göre Kanun-u Esasi, temel bir hukuk metni olmaya devam etmiştir. Zira bu anayasal metinde mevcut ve yasama kısmını oluşturan meclisin çalışmaması, bize göre tümünün yürürlükten kaldırıldığı anlamına gelmemelidir. Kuşkusuz bu durum, düzenin ve bu anayasal çerçevenin tümüne zarar verebilecek ağır bir durum ise de konumuz açısından bakıldığında “mehakim” başlığı altında yer alan temel hak ve hürriyetlerin tümüyle yok sayıldığını söylemek zordur. Zira meclisin toplanmadığı 32 yıl boyunca fiilen görülmüştür ki Padişahın yargıya etkin bir müdahalesi görülmemekle birlikte ancak anayasal bir yetki olarak kendisine tanınan sürgün yetkisini kullanabilmiştir. Bu yönüyle ülkemizde belki demokratik gelişim açısından değil ancak temel hak ve hürriyetlerin yerleşmesi ve tanınması bakımından bizce devrine göre olumlu bir sürece imza atılmıştır.

Nitekim 1909 yılında “İttihat ve Terakki Cemiyeti” tarafından yapılan yönetim değişikliği ve meclisin yeniden toplanmasına ilişkin demokratik sayılabilecek çabalara karşın, ihtilalcilerin insan hakları yönüyle monarşiyi aratacak uygulamalarına rastlamak mümkündür.

İkinci Meşrutiyet döneminde kişi hak ve hürriyetleri alanında pek fazla değişiklikler olduğunu söylemek zordur. Kişi dokunulmazlığı’na ilişkin hüküm, pekiştirilmiş, basın hürriyetine ilişkin 12. maddeye sansürü yasaklayan bir madde

¹⁰⁰ Kanun-ı Esasi Madde 35 – (orijinal metin)Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile tafsilen esbabı mucibe beyan ile katiyyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelânın tebdili veyahut müceddeden müddeti kanuniyesinde intihap olunmak üzere Heyeti Mebusanı feshi münhasıran yedi iktidarı Hazreti Padişahidedir.

¹⁰¹ Kemal GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, “**Kanun-u Esasi**”, http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm#_ftn10 ,(31.01.2009),

eklenmek suretiyle basın özgürlüğü kısmen de olsa sağlanmıştır. Bunun dışında 119. madde ile haberleşmenin gizliliği, 120. madde ile toplanma ve dernek kurma özgürlüğü eklenmiştir. Bu iki madde 1876 Kanun-u Esasisi'nde yer almayan, sonradan anayasaya eklenen maddelerdir. Ayrıca kişi hak ve hürriyetini ihlal eden ve Padişahın polis soruşturması ile hükümetin emniyetini ihlal edenlerin sürgün edilmesini düzenleyen 113. maddenin 2. fıkrası kaldırılmıştır.¹⁰²

Zorlu ve uzun savaş yılları ardından, anayasal anlamda meclis hükümeti diyebileceğimiz bir olağanüstü dönemde Bakanlar Kurulu, bir “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” tasarısı hazırlamış ve bu tasarıya özel bir komisyon (Encümen-i Mahsus) son şeklini vermiştir.¹⁰³ Bu kanunun kabulünde Kanun-u Esasi'de öngörülen üçte iki kabul zorunluluğu nazara alınmamıştır. Ancak normal bir kanun gibi salt çoğunlukla kabul edilmesi anayasal niteliğine hanel getirmez görüşündeyiz.

Diğer yandan evvelki anayasal düzenlemenin yürürlüğü de bu düzenlemeyle birlikte devam etmişse de¹⁰⁴ bize göre olağanüstü bir irade ve meclis oluşmuş ve yeni bir anayasal dönem başlamıştır.

Osmanlı devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde milli iradeyi layıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış tek anayasa 1921 Anayasası'dır.¹⁰⁵

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, seçildikten hemen sonra, yeni bir anayasa yapma sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Zira 1876 Kanun-u Esasîsi resmen ilga edilmemişti. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu da yeni bir devletin ihtiyaçlarını karşılayacak derecede ayrıntılı değildi.¹⁰⁶ İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi, temelde Anayasa oluşturmak için kurulmuş bir kurucu meclis değildir¹⁰⁷ ancak Anayasa tasarısı, Meclis içinden oluşturulmuş bir “Kanun-u Esasî Encümeni” tarafından hazırlandı. Yeni Anayasa, toplantı yeter sayısı olan “üye tam sayısının salt çoğunluğunun üçte ikisinin oylarıyla” kabul edildi.

¹⁰² KAPANİ, a.g.e., s.84

¹⁰³ TANÖR, a.g.e., s.207

¹⁰⁴ 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu madde 10- “Kanun-ı Esasi'nin, işbu maddelerle çelişki teşkil etmeyen hükümleri eskiden olduğu gibi yürürlükte kalmaya devam edecektir.” şeklindedir.

¹⁰⁵ Ergun ÖZBUDUN, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s.2

¹⁰⁶ Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s.21

¹⁰⁷ TANÖR, a.g.e., s.241

1924 Anayasası'nın ilk göze çarpan özelliği, evvelki anayasal düzenlemelerin tamamını açık bir şekilde ilga etmiş olmasıdır. Zira 1924 Anayasası'nın 104. maddesinde¹⁰⁸ sadece 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'na atıf yapılmıştır. Ancak evvelce açıklamaya çalıştığımız gibi, olağanüstü bir yönetim oluşturan ve anayasal anlamda yayımlandığı tarih itibarıyla Osmanlı Devleti'nin devamı ya da organı sayılamayacak bir Meclis tarafından kabul edilen bu kanun, 1876 tarihli Kanun-u Esasi'yi anayasal olmaktan ziyade atıf yapmak suretiyle bir cüz yahut kanun metni haline getirmiştir. Bu yönüyle 1924 Anayasası'nın 104. maddesindeki atıf ve yine aynı konularda ayrıntılı düzenlemeler yapılmış olması, bizi her iki düzenlemenin de ilga edildiği sonucuna ulaştırmaktadır.

1924 Anayasası'nın beşinci bölümü, temel hak ve hürriyetlerle ilgili temel hükümleri içermektedir. Bu bölümde göze çarpan ilk husus, "Türklerin Kamu Hakları" başlığıdır. Muasır ülkelerdeki milliyetçilik akımlarının bu Anayasa üzerindeki yadsınamaz etkisi hemen göze çarpsa da "Türk" kavramı, din ve ırk farkı gözetilmeksizin vatandaşlık esasına dayandırılmıştır.¹⁰⁹ 1924 Anayasası, genel bir hüküm olarak, temel hakların ancak kanunla sınırlandırılabilceğini düzenlemiştir.¹¹⁰ Özgürlüklerle ilgili düzenlemelerdeki genel karakter, açıkça Fransız Devrimi ve sisteminden esinlenildiği izlenimini vermektedir.

1934 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, bu dönemde insan hakları yönünden önemli bir gelişmedir.¹¹¹

1924 Anayasası'nda kişi hak ve özgürlükleri açısından, yeni kurulan bir devletten beklenmeyecek ölçüde hak ve özgürlüklere yer verilmiş olmasına rağmen bu hakların güvencesi anayasa da düzenlenmiş değildir. Anayasa'da Türklerin Devlete karşı ileri sürebilecekleri kamusal haklar sayılmıştır.¹¹² Bu Anayasada temel hak ve

¹⁰⁸ 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, *Resmî Gazete*, 24 Nisan 1924; Düstur, 3. Tertip, Cilt 5, s.576.

¹⁰⁹ 1924 Anayasası 88. maddesi, TBMM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, (23.01.2009)

¹¹⁰ AKILLIOĞLU, a.g.e.,s.132

¹¹¹ Ali KUYAKSİL, *İnsan Hakları Bilgileri*, Eylül Yayınevi, Ankara,2002,s.20

¹¹² GÜLMEZ, a.g.e.,s.27

özgürlükler liberal bir anlayışla düzenlenmekle birlikte bu düzenlemeler uygulamada liberal bir nitelik kazanamamıştır.

Anayasa'nın yapıldığı ve uygulandığı yıllarda tüm Dünya'da imparatorluk yahut mutlakıyetçi yönetimlerden halk iktidarına geçişin sancılı dönemi atlatılmaktadır. Birçok Avrupa devletinde 1.Dünya Savaşı, sadece sınırları değiştirmekle kalmamış, ardından gelen ekonomik buhranın da etkisiyle korporatif ekonomik tedbirlerle birlikte tek adam yönetimlerini de filizlendirmiştir.

Türkiye gibi çok uluslu imparatorluk yapısının yerini dar kapsamlı bir ulus devlete bıraktığı bir ülkede, günlük sosyal yaşamdan ekonomik yaşama kadar inkılâpçı bir kadro tarafından düzenlemelere gidilmiş ve yerine göre idama varan sert uygulamalar ve evrensel kriterlerle örtüşmeyen bir yargı düzeni oluşturulabilmiştir. Kuşkusuz bu uygulamaların yerindeliği siyasal bir tartışma konusu yapılabilir. Ancak insan hakları açısından bakıldığında olumlu bir durumdan bahsetmek oldukça zordur.

Bunun yanında dikkat çeken bir diğer husus ta bu Anayasa'nın çağdaşı olan ülkelerdeki endüstriyel gelişime ve sınıfsal mücadeleye paralel olarak ön plana çıkan ekonomik ve sosyal haklara yer vermemiş oluşudur.

1924 Anayasası'nın, kanunların Anayasa'ya uygunluğu konusunda bir denetim mekanizmasını içermemiş olması, keza yerel yargı organlarının yapmaya çalıştığı Anayasa'ya aykırılık denetiminin de (Declaratory Judgement- İnjunction)¹¹³ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 4 Şubat 1931 tarihli yorumuyla tıkanmış olması, salt çoğunluğu elinde bulunduran iktidarların keyfilikleriyle sonuçlanmıştır. Gerek 1950 ye kadar süren tek parti (CHP) yönetiminin ve gerekse çok partili sistemin işler hale getirilmesi üzerine iktidarı ele alan Demokrat Parti yönetiminin keyfi uygulamaları bunu kanıtlamıştır. Anayasanın esnekliğinin ortadan kaldırılması, halk iradesine vaki gayrimeşru bir müdahaleyle sonuçlanmış ve 1960 askeri darbesi husule gelmiştir.

¹¹³ Anglo-Sakson Hukukta halen uygulanan, “yerel mahkeme yargıcının yargılamayı durdurup Anayasaya aykırılık sorununu bir üst mahkemeye taşıması veya bizzat bu ihtilafı kendisi çözerek aykırılık iddiasında bulunan kanunu iptal cihetine gidebilmesi” usulü.

1961 Anayasası, bu olağanüstü koşullarda oluşturulmuş, ancak temel hak ve özgürlükleri Türk Tarihinde en geniş ve kapsamlı biçimde düzenleyen bir anayasadır. Anayasa, hak ve özgürlükleri son derece detaylı bir şekilde düzenlemiş olup, bunun nedenini anayasayı doğuran koşullarda aramak gereklidir. Önceki dönemlerde hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması, keyfi olarak kısıtlanması, hak ve özgürlüklerde sapmalar görülmesi ile yaşanan problemler bir tecrübe addedilerek karşılaşılan sorunların çözümü doğrultusunda ayrıntılı bir düzenleme yapılmıştır. Bu 1961 Anayasası'nın “tepki anayasası” olmasının doğal bir sonucudur.¹¹⁴

Türkiye’de ilk kez “kurucu meclis”, “halk oylaması” kavram ve uygulamaları, bu Anayasa döneminde görülmüştür. O dönemdeki pek çok esikliklerine karşın, bu uygulamalar demokratik bir anayasa yapmak için en elverişli araçlar olmuştur. Bu araçlar sayesinde halkın kendi temsilcilerinden oluşan bir meclis, anayasayı hazırlamaktadır.¹¹⁵ 1961 Anayasası ile ilk defa birey Türk siyasi yaşantısına daha etkin bir biçimde nüfuz ettirilmeye çalışılmıştır. Ama onun ötesinde özellikle demokrasinin önemli araçları olan siyasi partiler, örgütler, kurumlar, dernekler ve sendikalar, 1876 Anayasası’ndan sonra ilk defa 1961 Anayasasıyla anayasal düzenin içine yerleştirilmiştir.¹¹⁶ 1961 Anayasası, hak ve özgürlükler konusunda geniş kapsamlı bir düzenleme yapmıştır. Bu özgürlükler, sosyal hak ve özgürlükler, siyasi hak ve özgürlükler şeklinde üç ayrı bölümde hükümler konulmuştur.¹¹⁷

1961 Anayasası’nda yer alan amaçların içinde “ekonomik ve sosyal hakların devlet için ödev haline sokulup Anayasa’da belirtilmesi” dir.¹¹⁸ Bu Anayasayla bireyin hak ve özgürlükleri kurumsal düzeyde garanti altına alınmaya çalışılmış, olumsuz uygulamaları denetleyecek bağımsız ve tarafsız yargı organları kurularak “devlet teminatı” getirilmiştir.¹¹⁹ Bunun yanında söz konusu Anayasa, devletin temel hizmetlerini gören, kamu kurumlarının yanı sıra, meslek grupları, sendikalar, siyasal

¹¹⁴ MUMCU, KÜZECİ, a.g.e., s.247

¹¹⁵ Oktay UYGUN, a.g.e., s.22

¹¹⁶ Ömer Faruk GENÇKAYA, *Türk Siyasi Tarihi, Siyasi Partiler, Liderler ve Seçim Sistemi, Demokrasi ve Türk Siyaseti Bilinçli Birey Eğitim Programı*, Türkiye Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s.9

¹¹⁷ İlker Hasan DUMAN, *İnsan Haklarına Saygılı Devlet (1982 Anayasasında)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.23

¹¹⁸ SOYSAL, a.g.e., s.22

¹¹⁹ GENÇKAYA, a.g.e., s.19

partiler gibi topluluklar ile üniversiteler, radyo ve televizyon yönetimi gibi özerk kuruluşlarla çoğulcu toplum düzeni yaratmayı hedeflemiştir.¹²⁰

İnsan hakları açısından değerlendirildiğinde, 1961 Anayasasının daha başlangıç bölümünde devletin insan haklarına dayalı olduğu vurgulanmıştır. Bu ifadenin bir anlamı da devletin iç hukuk sisteminin bundan böyle insan haklarına saygı esası üzerine kurulu olduğu şeklinde algılanmaktadır. İnsan hakları konusunda, bu hakların varlığı ve tanınmasının yanı sıra temel ödevlerin de Anayasa da belirtilmesi, yapılan düzenlemeyi önemli kılmaktadır.¹²¹ Anayasa'nın getirdiği demokratik ve özgürlükçü düzen, ülkede baş gösteren şiddet eylemlerini önlemek gerekçesiyle 12 Mart 1971 tarihinde Silahlı Kuvvetlerin müdahalesiyle kesintiye uğramıştır.¹²² 1971 ve 1973 yılında yapılan değişikliklerle hak ve özgürlükler, daha önce Anayasa'da yer alan güvencelerden kısmen de olsa yoksun bırakılmış, bir diğer deyişle güvenceler zayıflatılmıştır. Bu olağandışı dönemde, demokratik haklar bakımından Ordu'nun açık bir ihlal ve müdahalesinden bahsetmek mümkündür. Zira görünürde sivil olan iktidarlar, Silahlı Kuvvetlerin baskı ve yönlendirmesiyle hareket etmişlerdir. Bu yönüyle kısmi müdahale içeren bir cunta yönetiminden bahsetmek mümkündür.

Temel hak ve özgürlüklerin kontrolü açısından fevkalade önemi olan yargısal müesseselerde de antidemokratik değişikliklere gidilmiştir. Anayasa da değişiklik yaparak bir açıdan olağanüstü nitelik taşıyan Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Üyelerinin bir kısmı asker kişilerden oluşan bu mahkemeler, daha sonraki yıllarda AİHM de bu sebeple görülen tüm davalarda mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.¹²³ Bir diğer sınırlama ise, asker kişilerle ilgili idari uyuşmazlıkların Danıştay denetimi dışına çıkarılması amacıyla Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulmasıdır. Tüm bu örnekler ve gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, özgürlükçü ve insan haklarına saygılı bir gelişimin beklenmesine karşın bu dönemin, özgürlükler açısından çokça eleştirilen bir diğer olağanüstü dönemi, 12 Eylül dönemine ve 1982 Anayasası'na giden yolu açtığı da söylenebilir.

¹²⁰ DUMAN, a.g.e.,s.23

¹²¹ AKILLIOĞLU, a.g.e, s.132vd.

¹²² Hayati HAZIR, **Türkiye' de ve Yabancı Ülkelerde Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması (1961 Anayasa Rejimi)** Konya 1991, s.108

¹²³ Örneğin AİHM' nin 16.06.2005 tarihli "**Ergin Kararı**",

http://www.avrupakonsevi.org.tr/aihm/mahkemekararlari2005_16.htm, (09.02.2009)

1982 Anayasası, geçmişi Osmanlı dönemine dayanan, ordunun siyasi iktidara müdahale geleneğinin son halkalarından birinin ürünüdür. 70 li yılların sancılı ve siyasi çalkantılarla gerilen ortamı, 12 Eylül 1980 de ordunun yeni bir müdahalesiyle karşılaşmıştır. Bu defa kuvvet komutanlarıyla dönemin Genel Kurmay Başkanı'ndan oluşan beş kişilik bir heyet tarafından ülke yönetimine el konulmuş, 1961 anayasası askıya alınmıştır. Prof. Dr. Orhan ALDIKAÇTI başkanlığında ve yine “Milli Güvenlik Konseyi” tarafından oluşturulan bir “Danışma Meclisi”, 1982 Anayasası'nı hazırlamış, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan bir halk oylamasıyla Anayasa kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Evveleminde 1961 Anayasası'ndan farklı olarak “kurucu meclisin” belirleyicileri cunta yönetimi olmuş, keza yüksek bir oranla kabul görmesine rağmen, basın üzerindeki baskılar ve aleyhte oluşturulan propaganda yasağı, uygulanan bu referanduma gölge düşürmüştür.

Her iki anayasa açısından Devletin insan hakları karşısındaki konumu, daha Anayasa'nın giriş kısmında durumu ortaya koymaktadır. 1961 Anayasası'nın 2. maddesi; “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir” hükmünü öngörmekte iken, buna karşılık 1982 Anayasası bu ifadeyi “insan haklarına saygılı” şekline dönüştürmüştür.¹²⁴ Bu ifade basit bir ayrıntı gibi görülmekle birlikte genel olarak 1982 Anayasasının insan hak ve özgürlükleri konusundaki genel tavrını özetler niteliktedir.

Anayasanın 13. maddesinin ilk şeklinde temel hak ve özgürlüklerin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, milli egemenlik, Cumhuriyet, milli güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak ve genel sağlığın korunması amacıyla ve ayrıca Anayasa'nın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabileceği belirtilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin 1982 Anayasası'nda sınırlanması ile 1961 Anayasası'ndaki sınırlanması arasında belirgin farklar bulunmaktadır. 1961 Anayasası'nın m.11/1 de ; “temel hak ve özgürlüklerin Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabileceği” belirtildikten sonra, aynı maddenin ikinci fıkrasında kanunun kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve özgürlüğün özüne

¹²⁴ İbrahim KABOĞLU, **Dayanışma Hakları**, TODAİE Yayınları, Ankara,1996, s.15

dokunulamayacağı belirtilmiştir. 1961 Anayasası' nın temel hak ve özgürlükler için genel sınırlama getirip getirmediği, doktrinde tartışılmış olup, genel sınırlama getirdiği ya da getirmediği yönünde görüşler bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi de bazı kararlarında genel sınırlama sebeplerinin olduğunu kabul ederken, bazı kararlarında da genel sınırlama sebeplerinin olmadığı anlamına gelecek şekilde belli hakların ancak ilgili maddesinde belirtilen sınırlama sebepleri ile sınırlanabileceğini kabul etmiştir.¹²⁵

Devletin yeniden düzenlenmesi konusunda bu Anayasa'nın getirdiği yeniliklerin ilki, devletin erkleri arasındaki ilişkilerin tanzimidir. 1982 Anayasası'nda özellikle yasama ve yürütme organları arasında bir denklik oluşturma kaygısı göze çarpmaktadır. Yürütme organı artık 1961 Anayasasında olduğu gibi yalnız yasalar çerçevesinde bir devlet görevini yerine getirmeyecek, aynı zamanda yetkisini doğrudan doğruya Anayasa'dan alan bir güçtür. Bunun yanında kanun hükmünde kararname düzenleme yetkisiyle zaman zaman yürütme yasamanın önüne bile geçebilmiştir. Diğer yandan “yürütme organının başı” olarak değerlendirilen Cumhurbaşkanlığı'nın ve yürütme organının olağanüstü hallerdeki etkinlik alanı da genişletilmiştir.

1980 öncesi siyasal tikanıklıkların da etkisiyle Cumhurbaşkanının ülkeyi seçime götürebilme imkânı daha da etkinleştirilmiştir. Buna mukabil evvelki Anayasa da tesis edilen “Anayasa Mahkemesi” varlığını sürdürmektedir. Ancak Anayasa hükümlerindeki yürütme lehine yapılan ve yetki sınırlarının net belirtilmediği muğlâk ifadeler, bu konudaki yargı denetimini de güçsüzleştirmektedir.

1982 Anayasası, hak ve özgürlükler konusunu oldukça geniş ve ayrıntılı biçimde ve üç bölüm halinde düzenlemiştir. Bunlar;

- a- Kişinin Hak ve Ödevleri (Any.m.17-40)
- b- Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (Any.m.41-65)
- c- Siyasal Haklar ve Ödevler (Any.m.66-74)¹²⁶

¹²⁵ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, **a.g.e.**,s.76

¹²⁶Türk Anayasa Hukuku Sitesi, <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>,(06.02.2009)

1982 Anayasası, hak ve özgürlüklere sahip olan kişilerin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını düzenlemiştir.¹²⁷

Evvelki Anayasa arasında bir diğer fark ise temel hak ve özgürlüklerin önceliği yönündedir. 1961 Anayasası bu konudaki önceliği kişiye vermiş, kişinin özgürleştirilmesi için devleti görevli kılmıştır.

1982 Anayasası ise, önceliği kişiye değil “devlete ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne” vermiştir.¹²⁸ Ancak 03.10.2001 tarihli 4709 sayılı kanunla yapılan Anayasa değişikliği, özgürlükleri sınırlama konusunu düzenleyen 13. maddeyi; “Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.”¹²⁹ Şeklinde değiştirmiştir.

1982 anayasası birçok çelişkiyi içinde barındıran bir anayasa olup birey-devlet ilişkisini “devlet için birey” mantığıyla düzenlemiştir. Anayasanın her yerinde birey-devlet karşıtlığı ve devletin üste çıkma isteğinin düzenleniş şekli, ağır bir biçimde hissedilmektedir. Devlet, kutsal addedilerek yüceltilmiştir. Devletin meşruiyet kaynağı halk değil hikmetinden sual sorulmayan toplum dışında bir alana bağlanmıştır. Devlet, Tanrı yerine konulmuş, vatandaş ise Tanrının günahkâr kulları olarak görülmüştür. Devlet kelimesinin 154 kez, vatandaş kelimesinin ise sadece 17 kez anayasa da geçmesi, insan haklarını mihenk noktası olarak almayan birey-devlet ilişkisinin açık göstergesidir.¹³⁰

Buna mukabil, gelişen iletişim kaynakları ve dünyayı tamamıyla etkisi altına alan liberal düşüncenin tetiklediği ulusal ve dış dünyadan yönelmiş talepler, Anayasanın tümüyle değiştirilmesine yol açmasa da birçok önemli değişikliğe kapı açmıştır. Anayasa, 1987, 1993, 1995, 1999 (iki kez), 2001 (iki kez), 2002 ve 2004 te

¹²⁷ KORKUSUZ, a.g.e., s.221

¹²⁸ KORKUSUZ, a.g.e., s.229-230

¹²⁹ T.C.Resmi Gazete, 17.10.2001 Tarih ve 24556 Mükerrer sayılı Resmi Gazete, [http://rega.basbakanlik.gov.tr/#,\(22.02.2009\)](http://rega.basbakanlik.gov.tr/#,(22.02.2009))

¹³⁰ Fazıl Hüsnü ERDEM, “1982 Anayasasında İnsan Hakları ve Hukuk Devleti: Eleştirel Bir Bakış”, Yeni Türkiye Dergisi, İnsan Hakları Özel Sayısı (Mayıs- Haziran 1998 Sayı.21), s.631

olmak üzere dokuz kez değişikliğe uğramıştır. Bu sürecin, Türkiye de insan haklarının gelişimi açısından taşıdığı önem kadar, anayasal değişim sürecine paralel olarak yasal bir düzenleme süreci de yürütülmüştür. Türkiye'nin son yirmi yılı, tarihte hiç olmadığı kadar kişi hak ve özgürlüklerini içeren bir hukuksal düzenleme gayretini barındırmıştır. Bu bakımdan değişikliklerde izlenen anayasal ve yasal değişim sürecine kısaca göz atmak gerekecektir.

2.3. ANAYASAL DEğİŞİM SÜRECİ

- a- 1987 tarihli *birinci Anayasa değişikliği*.¹³¹ 3361 sayılı Kanun ile 17.05.1987 tarihinde kabul edilen kanun ile Anayasa'nın 67, 75,175 ve geçici 4. maddesi değiştirilmiştir.
- b- 1993 tarihli *ikinci Anayasa değişikliği*. 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı kanunla yapılan deęişiklikler¹³²ile 133. madde değiştirilmiş, radyo- TV yayıncılığında devlet tekeline son verilmiş, özel radyo-TV istasyonlarının kurulmasına izin verilmiştir.
- c- 1995 tarihli *üçüncü Anayasa değişikliği*,¹³³ bu yıla kadar yapılan değişikliklerin en kapsamlısıdır, bu değişiklik ile Başlangıç ve 14 madde değiştirilmiştir. Başlangıç kısmında “kutsal Türk Devleti yerine, yüce Türk Devleti” ibaresi konulmuştur. Böylece meşruiyet kaynağı bakımından hukuk devleti temeli vurgulanmıştır. Ayrıca 12 Eylül darbesini meşrulaştıran ifadeler de Anayasa'dan ayıklanmıştır. Toplu özgürlükler alanında ise memur sendikalarına izin verilmiş ve sivil toplum örgütlerine ilişkin kısıtlamalara son verilerek siyasi partilerle ilişkileri yasaklanmıştır. Siyasal alanda ise seçmen yaşı ile siyasal partilere üye olma yaşı 18 e indirilmiş ve yüksek öğretim öğrencilerine getirilen siyaset yasakları da kaldırılmıştır.

¹³¹ RG.18.5.1987- 19644 Mükerrer.

¹³² RG.10.Temmuz.1993- 21633.

¹³³ 23.7.1995 tarih ve 4121 sayılı kanunla yapılan 1995 değişiklikleri için bkz. RG.26.7.1995-22355.

- d- 1999 yılında ve *dördüncü olarak yapılan ilk anayasa değişikliği*¹³⁴ ile Anayasa'nın 143. maddesi değiştirilmiş, DGM deki askeri hâkim ve savcılarının yerine sivil hâkim ve savcılarının atanması kabul edilmiştir. Bu konuda AİHM kararları etkili olmuştur.
- e- 1999 yılında ikinci kez yapılan *beşinci Anayasa değişikliği*,¹³⁵ 4446 sayılı 13.8.1999 tarihli kanunla Anayasa'nın 47(devletleştirme), 125(yargı yolu), 155(Danıştay) maddeleri değiştirilmiştir.
- f- 2001 de ilk olarak yapılan *altıncı Anayasa değişikliği*, 3 Ekim 2001 de 4709 sayılı kanun ile Anayasa'nın başlangıcı ve 33 maddesi değişmiştir. Genel olarak yapılan değişikliklerin karakteri, bir kısım devlet organları ile direkt hak ve özgürlüklerle ilintili olmasıdır. Devletin temel organları ile ilgili değişiklikler üç bölümde değerlendirilebilir ki bunlar; TBMM nin görev ve yetkileri(m.87), MGK (m.118) ve diğer değişiklikler. Özgürlükler rejimine ilişkin değişiklikler ise dört bölümde değerlendirilebilir; temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması (m.13), temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması (m.14), kişi özgürlüğü ve güvenliği (m.19), düşünce açıklama ve yayma özgürlüğü (m.26) diğer hak ve özgürlükler.2001 Anayasa değişikliklerinin yaklaşık %85 i temel hak ve özgürlüklerle ilgilidir.¹³⁶
- g- 21.11.2001 tarihli *yedinci değişiklik* ise 4720 sayılı kanunla yapılmıştır. B değişikliğinde Anayasa'nın 86.maddesi (milletvekilleri ödenekleri ile ilgili) değiştirilmiştir.¹³⁷
- h- 27.12.2002 tarih ve 4777 sayılı yasa ile yapılan *sekizinci Anayasa değişikliği* ile Anayasa'nın 76. maddesi değiştirilerek milletvekili seçilme koşullarına “terör suçu” ve 78. madde ile de bir ilin tüm milletvekillerinin istifası halinde o ilde erken seçime gidilebilmesi imkânı getirilmiştir.

¹³⁴ 18 Haziran 1999 tarih ve 4388 sayılı kanunla yapılan değişiklikler için bkz. RG.18.6.1999-23729 (mükerrer).

¹³⁵ RG.14.8.1999,23786.

¹³⁶ Hasan Tahsin FENDOĞLU, “**2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması- AY.m.13**”, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 19, s.178-214,Anayasa Mahkemesi Resmi Web Sitesi, <http://www.anayasa.gov.tr/general/anayasayargisi.asp> (08.02.2009)

¹³⁷ RG.1.12.2001-24600

- i- Yeni sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler de insan haklarının ihlali nedeniyle anayasa değişikliği düşüncesini doğurmuştur. Kurulan dengeler, sürekli ve durağan bir şekilde değildir. Örneğin 1990 sonrasında ideolojiler çökünce, yeni ideoloji “insan hakları” olmuş, insan haklarının kapsamı da sürekli gelişmiş ve sınırlamalar da daralmıştır. AİH Komisyonunun ve AİHM nin, daha önceleri hakları dar anlamda yorumlarken, son yıllarda hakların kapsamını genişlettiği görülmektedir. AİHS kabulü üzerinden yarım asır geçtikten sonra ek protokollerle Sözleşmeye yeni haklar eklenmiş, bireysel başvuru hakkının tanınması zorunlu hale getirilmiş, hükümetlerin kararları üzerinde etkili olduğu komisyon ortadan kaldırılmış ve AİHM kararları kesin hüküm niteliğinde ve bağlayıcı olmuştur. Bütün bu gelişmeler doğrultusunda Anayasanın değiştirilmesi gerekli olmuştur.¹³⁸

Anayasa da yapılan tüm değişikliklerin genel olarak özgürlükçü bir kimlik taşıdığını söylemek mümkündür. Bunun yanında yapılan değişikliklerle 1980 İhtilali’ni gerçekleştiren ve Anayasayı yürürlüğe sokan Silahlı Kuvvetlerin, devlet kurumları ve özellikle anayasal kurumlar içinde etkin olma amacına uygun maddelerin tadil ve iptali sağlanmıştır. Ülkemizdeki insan hakları mülahazasının değişim ve gelişim serüvenindeki son halka, 7 Mayıs 2004 tarihinde 5170 sayılı yasayla yapılan *dokuzuncu Anayasa değişikliğidir*. Bu Anayasa değişikliğini özetleyecek olursak yapılan değişikliklerle; 143. maddenin iptaliyle Devlet Güvenlik Mahkemeleri tamamıyla ortadan kaldırılıyor. AİHM de mahkûmiyetle sonuçlanan kararlarla doğal yargı ilkesinin ihlaline konu olan bu mahkemeler, tamamıyla kaldırılmıştır. Ölüm cezası, Anayasa’dan tamamen çıkarılmıştır. Bu amaçla Anayasa’da ölüm cezasına atıf yapan bütün maddelerde değişiklik yapılmış ve ölüm cezası ibaresi, tüm maddelerden çıkarılmıştır. Değişiklik yasası, Anayasa’nın “kanun önünde eşitlik” başlıklı 10. maddesine, “kadın ve erkek, eşit haklara sahiptir” ibaresinin eklenmesini sağlamıştır. Anayasa’nın “basın araçlarının korunması başlıklı 30. maddesi, yeniden düzenlenmiştir. Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemeyecek veya işletilmekten alıkonulamayacaktır. “Uluslararası antlaşmaları uygun bulmayı” düzenleyen 90.madde de yapılan değişikliklerle, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve

¹³⁸ FENDOĞLU, a.g.m.

özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalar ile kanunların aynı konuda farklı hükümler nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınacaktır. “Yükseköğretim üst kuruluşları” başlıklı 131. maddede öngörülen değişiklikle, Genelkurmay Başkanlığı’nın YÖK’e temsilci vermesine son verilmiştir. Sayıştay ile ilgili 160. maddede de değişiklik yapılıyor. Bu maddede ki, “Silahlı Kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasına uygun olarak kanunla düzenlenir” hükmü çıkarılmıştır. Buna göre, Sayıştay Silahlı Kuvvetler elindeki Devlet mallarını TBMM adına denetleyecektir.¹³⁹

j- Bu son Anayasa değişikliğinin 193 milletvekilinin imzasıyla Meclis Genel Kurulu’na sunulmasıyla, 7 Mayıs 2004 te yapılan meclis oylamasında, oylamaya katılan toplam 471 milletvekilinin 457 si değişikliğin kabulü istikametinde, 8 milletvekili ret, 1 milletvekili çekimser ve 5 oy da boş kullanılmıştır.¹⁴⁰ Bahse konu Anayasa değişikliği, Avrupa Birliği müktesebatına uyum amacıyla yapılmış olsa da buradaki ezici kabul çoğunluğu, Türkiye’de insan hak ve hürriyetleri açısından yaygın bir isteğin olduğuna işaret etmektedir.

2.4. YASAL DEĞİŞİM SÜRECİ

a- Avrupa Birliği’ne *birinci uyum paketi* çalışması, TCK.m.159 (halkı kin ve düşmanlığa sevk etme) ve TCK.m.312 (Türklüğü, Devlet kurumlarını tahkir ve tezyif) maddesinin yeniden düzenlenmesine ilişkindir. Anayasa da Ekim 201 de yapılan değişikliklere paralel olarak hazırlanan ve Bakanlar Kurulunca 15 Ocak 2002 de TBMM Başkanlığı’na sunulan “uyum yasaları” ile ilgili tasarı, 6 Şubat 2002 de TBMM Genel Kurulu’nda üzerinde önemli değişiklikler yapılarak kabul edilmiş, yasa, 19 Şubat 2002 de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

¹³⁹ 07.05.2004 tarih ve “**5170 sayılı Kanun**”, TBMM Resmi Web Sitesi, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5170.html>, (08.02.2009)

¹⁴⁰ TBMM Resmi İnternet Sitesi, “**TBMM Zabıtları**”, 22. Dönem, 2. Yasama Yılı, 86.Birleşim, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=11825&p5=B, (08.02.2009)

- b- AB'ne *ikinci uyum paketinin* getirdiği yenilikleri içeren yasa 26.3.2002 de kabul edilmiş olan 4748 sayılı ile kabul edilmiştir.¹⁴¹ Bu yasayla kısaca; kaymakamlığa sadece mülki idare amirliği sınıfından olanlar vekâlet edecektir. Basın Kanunu'nda yer alan “ yasaklanmış dil” kavramı kaldırılmıştır. Suç işleyen basın kuruluşlarının kapatılma süresi 30 günden 15 güne indirilmiştir. Basılı eserlerin toplatılması, basım makineleri ve aletlerine el konulması ise ancak mahkeme kararıyla olabilecektir. 14.7.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 13. maddesinin 1. fıkradan sonra gelmek üzere “işkence ya da zalimane, gayriinsani ve haysiyet kırıcı muamele suçları nedeniyle AİHM ce verilen kararlar sonucunda Devletçe ödenen tazminatlardan dolayı sorumlu personele rücu edilmesi” esası benimsenmiştir. Keza siyasi partilerin kapatılması yerine fiilin ağırlığına göre hazine yardımının tenkisi esası da hukuksal düzenlemelere sokulmuştur. Ayrıca Dernekler Kanunu ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun da mevcut antidemokratik hükümler yeniden gözden geçirilmiş ve değişikliğe uğramıştır.
- c- AB'ne uyum yasaları kapsamındaki *üçüncü uyum paketi* ile idam cezası, ilgili kanunlardan da kaldırılmıştır. Göçmen kaçakçılığının tanımı yapılarak bu konuda TCK da düzenlemeler yapıldı. Cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinme hakları iade edilmiştir. Yabancıların toplantı ve gösteri yürüyüşü yapmalarına ilişkin esaslar ile AİHM kararlarının iade-i muhakeme talebine konu olmasını düzenleyen hükümler yasalaştırılmıştır. Dil yasağı kaldırılarak Türk vatandaşlarına, günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapabilme imkânı tanınmıştır. Arama ve el koyma ile ilgili olarak polis görev ve yetkileri yeni yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.¹⁴²
- d- 2.1.2003 tarih ve 4778 sayılı kanunla kabul edilen *dördüncü AB uyum yasası*¹⁴³ ile; İşkence ve kötü muamele suçlarına ilişkin cezaların ertelenip paraya çevrilememesi hususu kanunlaştırılmıştır. Olağanüstü hal bölgesindeki gözaltı süresi dört güne indirilmiştir. Milletvekili seçilme yeterliği ve koşulları parti üyeliği için aranan koşullara indirgenmiştir. Basın yayın kuruluşları haber

¹⁴¹ RG.9.4.2002-24712

¹⁴² RG. 9 Ağustos 2002-24841

¹⁴³ RG. 11.Ocak.2003-24990

kaynaklarını açıklamaya zorlanamayacaktır. Keza “adli sicilden silinemeyecek suç” kavramı ortadan kaldırılmıştır.

- e- 23.1.2003 tarih ve 4793 sayılı *beşinci AB uyum paketi* yasası,¹⁴⁴ önceki pakette yer verilen AİHM kararları bakımından muhakemenin iadesi yoluna gidilmesi prosedürünü kolaylaştırmaktadır.
- f- 15.7.2003 tarih ve 4928 sayılı *altıncı AB uyum paketi* yasası özetle; kamuya ait radyo televizyonların yerel geleneksel dil ve lehçelerde yapılmasına imkan tanınmış, nüfus kanununda değişiklikle evlilik dışı doğan çocuğa annenin soyadının verilmesi ve onur kırıcı ve ahlak dışı olmamak koşuluyla tam bir isim verme serbestisi sağlanmıştır. Ayrıca Terörle Mücadele Kanunu’nun “devletin bölünmezliği aleyhine propaganda” içerikli 8. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.
- g- 30.7.2003 tarih ve 4963 sayılı *yedinci uyum paketi* yasası ise; tahkir, tezyif, sövme kastı bulunmayan düşünce suçu içerir TCK.m.159 da değişiklik yapılmasını, Keza yerel lehçelerin öğretildiği kursların açılmasını içermektedir. Ayrıca MGK yapısı ve toplantı süreleri, ayrıca da MGK genel sekreterinin atanma esasları tamamen değiştirilmiş ve sivil inisiyatifin etkisi artırılmıştır. Diğer yandan çocuklar için yargılanma yaşı 15 ten 18 e çıkarılmıştır.
- h- *Sekizinci AB uyum paketi* adı altında ve bir paket kanun biçiminde düzenleme yapılmamışsa da takip eden süreçte gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri böyle bir paket başlığıyla değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde en göze çarpan düzenlemeler özellikle Ceza ve Ceza Usul Kanunları’nda yapılan radikal düzenlemelerdir. Diğer yandan bu 16.6.2004 tarih ve 5190 sayılı kanunla DGM’ler artık tamamıyla kaldırılmıştır. Bunun yağında birçok rekorun kırıldığı 22. dönem yasama yılında yeni uyum paketleri ve temel yasalardaki köklü değişikliğe uyum amacıyla, kamu yönetimi de yasal olarak yeniden yapılandırılmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ RG.4.2.2003-25014

¹⁴⁵ Hasan Tahsin FENDOĞLU, *Milenyum Türkiye’sinde İnsan Hakları ve AB Anayasal ve Yasal Değişiklikler*, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayınları, Ankara,2007, s.79-115

Her ne kadar Avrupa Birliği'ne giriş sürecinin ve müzakere kalemlerinin icrası amacının bir sonucu olarak görülse de, sonuçta son on yılda gerçekleştirilen ‘‘yasal devrim’’ niteliğindeki bu paketleri, ülkemizin ‘‘insan hakları’’ denilen yüksek ideale ulaşma yolunda attığı fevkalade önemli ve yararlı adımlar olarak görülmek gerekir.

2.5. TÜRKİYE’NİN YÜKÜMLÜLÜK ALTINA GİRDİĞİ İNSAN HAKLARIYLA İLGİLİ ULUSLARARASI ANLAşMA VE METİNLERİN GENEL KRONOLOJİSİ

9 Aralık 1948 BM Genel Kurulu, ‘‘Soykırım Suçunun nlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme’’yi onayladı.

10 Aralık 1948 Birleşmiş Milletler, Evrensel İnsan Hakları Bildirisini kabul etti. Türkiye Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’ne kabul oyu verdi.

6 Nisan 1949 Türkiye ‘‘Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’’ni onayladı.

5 Ağustos 1949 ‘‘Avrupa Konseyinin Statüsüne Dair Sözleşme’’ onaylandı.

12 Aralık 1949 Türkiye ‘‘Avrupa Konseyinin Statüsüne Dair Sözleşme’’yi onayladı.

23 Mart 1950 Türkiye, ‘‘Soykırım Suçunun nlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme’’yi onayladı.

4 Kasım 1950 ‘‘Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’’ kabul edildi. Türkiye Sözleşmeyi aynı tarihte imzaladı.

28 Temmuz 1951 BM Genel Kurulu ‘‘Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’’yi kabul etti.

25 Temmuz 1951 ‘‘İnsan Ticaretini ve Başkasının Fahışeliğinin Smrlmesinin Cezalandırılması Sözleşmesi’’ kabul edildi.

24 Ağustos 1951 Türkiye ‘‘Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’’yi imzaladı.

20 Aralık 1952 BM Genel Kurulu ‘‘Kadınlarmın Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme’’yi onayladı.

12 Ocak 1954 Türkiye ‘‘Kadınlarmın Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme’’yi imzaladı.

10 Mart 1954 Türkiye “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”ni çekince ile onayladı.

29 Ağustos 1961 Türkiye “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme”yi onayladı.

18 Ekim 1961 “Avrupa Sosyal Şartı” kabul edildi. Türkiye aynı tarihte sözleşmeyi imzaladı.

21 Aralık 1965 BM Genel Kurulu “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme”yi kabul etti.

16 Aralık 1966 BM Genel Kurulu tarafından “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” kabul edildi.

16 Aralık 1966 BM Genel Kurulu tarafından “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol” kabul edildi.

13 Ekim 1972 Türkiye, “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme” yi imzaladı.

1 Ağustos 1975 AGİK, “Helsinki Belgesi”ni kabul etti. Aynı tarihte Türkiye de onayladı.

23 Mart 1976 “Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi Ek Seçmeli Protokolü” yürürlüğe girdi.

27 Ocak 1977 “Terörizmin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi” onaylandı. Türkiye sözleşmeyi aynı tarihte imzaladı.

18 Aralık 1979 BM Genel Kurulu “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme”yi kabul etti.

27 Ekim 1980 Türkiye “Terörizmin Önlenmesine Dair Sözleşme”yi onayladı

25 Kasım 1981 BM Genel Kurulu “Din ya da İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirgesi”ni ilan etti.

28 Nisan 1983 “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek, Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair 6 Numaralı Protokol” Avrupa Konseyi tarafından kabul edildi.

10 Aralık 1984 BM Genel Kurulu tarafından “İşkence ve Başka Zalimce İnsanlık Dışı Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşme” kabul edildi.

11 Haziran 1985 Türkiye “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme”yi onayladı.

28 Ocak 1987 Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkı Türkiye tarafından çekince konularak kabul edildi.

26 Kasım 1987 Avrupa Konseyi tarafından "İşkencenin veya Gayri insani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi" kabul edildi.

11 Ocak 1988 Türkiye "İşkencenin veya Gayri insani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi"ni imzaladı ve 25 Şubat 1988 tarihinde onayladı.

21 Nisan 1988 "BM İşkence, İnsanlık Dışı ve Küçültücü Davranışların Önlenmesi Sözleşmesi"

16 Haziran 1989 Türkiye "Avrupa Sosyal Şartı"ni onayladı.

20 Kasım 1989 BM Genel Kurulu "Çocuk Hakları Sözleşmesi"ni kabul etti.

15 Aralık 1989 BM Genel Kurulu "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine Ek, Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan İkinci Seçmeli Protokolü" onayladı. Türkiye İkinci Seçmeli Protokolü imzalamadı.

14 Eylül 1990 Türkiye "Çocuk Hakları Sözleşmesi"ni imzaladı.

21 Kasım 1990 Kopenhag Kriterleri Avrupa Birliği tarafından kabul edildi.

21 Kasım 1990 AGİK tarafından "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı" kabul edildi.

9 Aralık 1994 Türkiye "Çocuk Hakları Sözleşmesi"ni çekince ile onayladı.

6 Kasım 1999 BM Genel Kurulu "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeye İlişkin Seçmeli Ek Protokolü" kabul etti.

19 Kasım 1999 "Avrupa Güvenlik Şartı" onaylandı.

25 Mayıs 2000 BM Genel Kurulu "Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi İle İlgili Seçmeli Protokolü"ü kabul etti.

15 Ağustos 2000 Türkiye, "BM Bireysel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi" ile "BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi"ni imzaladı.

9 Eylül 2000 Türkiye "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği, Çocuk Pornografisi İle İlgili Seçmeli Protokolü"ü imzaladı.

9 Eylül 2000 Türkiye "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmamaları Konusundaki Seçmeli Protokolü"ü imzaladı.

8 Eylül 2000 Türkiye "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeye İlişkin Seçmeli Ek Protokolü" imzaladı.

21 Şubat 2002 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasını Öngören 13 nolu Protokolünü kabul etti.

30 Temmuz 2002 Türkiye “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeye İlişkin Seçmeli Ek Protokolü” onayladı.

12 Aralık 2003 15 Ocak 2003 Türkiye “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek, Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair 6 Numaralı Protokol”ü imzaladı ve onayladı

4 Haziran 2003 Türkiye, “BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi” ile “BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”ni beyan ve çekince ile onayladı.

9 Ocak 2004 Türkiye “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasını Öngören 13no’lu Protokol”ü imzaladı.

20 Şubat 2006 Türkiye “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasını Öngören 13 nolu Protokol”ü onayladı.

2 Mart 2006 Türkiye BM İnsan Hakları Komitesi’ne bireysel başvuruyu öngören Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesine ek ihtiyari protokolü onayladı.

2.6. TÜRKİYE’DE (BİHB DIŞINDA) İNSAN HAKLARINI KORUMA AMAÇLI MEKANİZMALAR

2.6.1. Resmi Nitelikli İnsan Hakları Kuruluşları

2.6.1.1. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

1987 yılında Avrupa Birliği’ne (o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu’na) yapılan tam üyelik başvurusu sonrasında insan hakları ihlalleri ile ilgili Parlamenter düzeyde çalışma yapmak üzere bir komisyon kurulması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda 18. yasama döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde temsil edilen tüm siyasi partilerden milletvekillerinin imzalarını içeren yasa teklifi Meclis Başkanlığına sunulmuştur. 05.12.1990 tarihinde 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu kabul edilmiştir. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

ülkemizde insan haklarının ulusal düzeyde korunması amacıyla kurulan ilk ulusal insan haklarını koruma mekanizmasıdır.¹⁴⁶

2.6.1.2. İnsan Hakları Üst Kurulu

09.04.1997 tarihli ve 1997/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile kurulan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, 12.04.2001 tarihli ve 4643 sayılı Kanunla “İnsan Hakları Üst Kurulu” adı altında yeniden yapılandırılmış ve kanuni bir statüye kavuşturulmuştur. İnsan Hakları Üst Kurulunun Kuruluş, Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik 15.08.2001 tarihli ve 24494 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.¹⁴⁷ İnsan Hakları Üst Kurulu; Başbakanın görevlendireceği bir Devlet Bakanının başkanlığında; Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müsteşarlarından teşekkül eder. Üst Kurul gerekli gördüğü takdirde ilgili kamu kuruluşları ile özel kuruluşların temsilcilerini toplantılarına katılmaya davet edebilir ve belirleyeceği konularda komisyonlar ve çalışma grupları kurabilir.

2.6.1.3. İnsan Hakları Danışma Kurulu

İnsan Hakları Danışma Kurulu, 10.10.1984 tarihli, 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında KHK.nin değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda değişiklik yapan 12.04.2001 tarihli ve 4643 sayılı Kanununla şu şekilde düzenlenmiştir:

“İnsan haklarına ilişkin olarak ilgili Devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak ve insan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmak üzere Başbakanın görevlendireceği bir Devlet bakanına bağlı olarak İnsan Hakları Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Danışma Kurulu, insan hakları ile ilgili bakanlık, kamu kurum ve kuruluşları ile meslek kuruluşları temsilcileri, insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları temsilcileri ve bu alanda yayınları ve çalışmalarını bulunan kişilerden oluşur. Danışma Kuruluna, kendi üyeleri arasından seçeceği bir başkan

¹⁴⁶ TBMM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/bilgi.htm> , (14.2.2009)

¹⁴⁷ Resmi Gazete İnternet Sitesi, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/#>,(14.2.2009)

başkanlık eder. Danışma Kurulunun sekretarya hizmetleri İnsan Hakları Başkanlığınca yerine getirilir. Danışma Kurulunun giderleri Başbakanlık bütçesinden karşılanır.”¹⁴⁸

2.6.1.4. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri

12.04.2001 tarihli ve 4643 sayılı kanunun geçici 2. maddesine dayanılarak kurulmuştur. İnsan haklarının korunması ile ilgili olarak insan hakları ihlali iddialarının gereği gibi incelenerek, sonuca ulaştırılması uygulamada ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu amaçla insan hakları ihlali iddialarını yerinde incelemek ve araştırmak üzere Başbakan’ın görevlendireceği bir devlet bakanına bağlı olarak heyetler oluşturulmuştur.¹⁴⁹

2.6.1.5. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1995-2004 yıllarını “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı” ilan etmiştir.¹⁵⁰ Birleşmiş Milletlerin bu faaliyet ve kararı kapsamında 04.06.1998 tarihli ve 23362 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yönetmelikle oluşturulan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi, 11.11.2006 tarihli ve 26343 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yönetmelikle İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi adı altında daimi bir statüye kavuşturulmuştur.

2.6.1.6. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurulları

02.11.2000 tarihli ve 24218 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Yönetmelikle oluşturulan İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, 23 Kasım 2003 tarihli ve 25298 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Yönetmelikle yeniden yapılandırılmıştır. Anılan Yönetmelikle Kurulların daha önce kamu görevlisi ağırlıklı olan yapısı değiştirilmiş, sivil ağırlıklı bir oluşum gerçekleştirilmiştir. İnsan hakları konularını mahallinde incelemek ve değerlendirmek, varsa sorunların çözümünü çabuklaştırmak üzere, il ve ilçelerde sivil toplum kuruluşlarının da yer aldığı bu kurullar oluşturulmuştur.¹⁵¹

¹⁴⁸ Resmi Gazete İnternet Sitesi, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/#>,(14.2.2009)

¹⁴⁹ Said Vakkas GÖZLÜGÖL, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuzun Etkisi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002,s.453-454

¹⁵⁰ Hikmet Sami TÜRK, **Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları**, Başbakanlık Yayını, Ankara,1999, s.231

¹⁵¹ GÖZLÜGÖL, **a.g.e.**,s.452

2.6.1.7. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları

14.06.2001 tarihli ve 4681 sayılı Kanunla düzenlenen bu kurul, ceza ve tutukevlerinin faaliyetlerini, işleyişini yerinde görmek ve incelemek üzere Adli Yargı Adalet Komisyonu tarafından oluşturulmuş olup ilgili mercilere iletilmek üzere izleme ve raporlandırma faaliyeti yürütmektedirler.

2.6.1.8. İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı İnsan Hakları İhlalleri İnceleme Bürosu¹⁵²

Teftiş Kurulu Başkanlığı bünyesinde oluşturulan bu birim, kolluk kuvvetlerinin gerçekleştirdiği ya da neden olduğu insan hakları ihlallerini soruşturmak amacıyla İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir “alt birim” olarak oluşturulmuştur.

2.6.1.9. İçişleri Bakanlığı Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi

Çeşitli kanallarla haber alınan ve jandarmanın neden olduğu insan hakları ihlali iddialarını değerlendirerek, gerekli raporları düzenlen ve gerektiğinde yasal prosedürün işlenmesini sağlayan jandarma teşkilatı alt birimidir.

2.6.2. İnsan Haklarını koruma Amaçlı Sivil Karakterli Yapılanmalar

2.6.2.1 Adana Sokak Çocukları Derneği¹⁵³

Sokaklarda yaşayan çocuk ve gençlerin eğitimine yardımcı olmak, evden kaçmış, dilendirilen, kötü koşullarda çalıştırılan, madde bağımlısı (tiner, bali, esrar, alkol, eroin...) olan çocuk ve gençleri bu alışkanlıklarından kurtarmak amacıyla kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. Tedavi ve eğitimlerini yapmak için çeşitli kurum, kuruluş ve ailelerle işbirliği yapmak, teşhis ve tedavilerinin yapılabilmesi için özellikle madde bağımlıları ile

¹⁵² İçişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, http://w3.icisleri.gov.tr/default.icisleri_2.aspx?content=186, (14.2.2009)

¹⁵³ <http://www.ucanbalon.com.tr>(23.01.2009)

ilgili bir merkezin kurulmasına öncülük etmek gibi faaliyetler, örgütün temel amaçlarını oluşturmaktadır.

2.6.2.2 Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği¹⁵⁴

Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği (AKDER), 15 Şubat 1999 tarihinde kıyafetleri gerekçe gösterilerek ayrımcılığa uğrayan öğrenci ve değişik meslek mensupları tarafından kurulan bir insan hakları derneğidir.

AKDER'in öncelikli amacı; özelde kadınların, genelde insan haklarının gelişmesini sağlamak, her nevi ayrımcılığın sona ermesi için uğraşmak, üyelerini bilinçlendirmek, aralarındaki dayanışmayı, bilgi ve tecrübelerini arttırmak, hakları ihlal edilen bireylere hukuki, maddi ve manevi yardımda bulunmaktır.

2.6.2.3. Edirne Romanlar Derneği¹⁵⁵

2006 yılından itibaren Edirne Romanlar Derneği adı altında faaliyete bulunmaktadır. Derneğin kuruluş amaçları, Çingene kültürünün araştırılması ve geliştirilmesi için bilimsel çalışmalar yapmak; müzik, dans, tiyatro grupları oluşturmak, geliştirmek ve kültür hizmeti olarak toplumlara sunmak; okuma-yazma bilmeyenler için okuma-yazma kursları açılmasını sağlamak, üyelerin kültür ve sanat becerilerini geliştirerek, onlara düzenli gelir kazandıracak hale dönüştürmektir. Ayrıca toplumların arasında var olan sevgiye saygıya dayalı ilişkileri geliştirmek; yararlı olan gelenek-görenek, örf ve adetleri korumak derneğin diğer amaçları arasında yer almaktadır.

Oluşturulacak burs ve benzeri yardımlarla dernek üyelerinin çocuklarının eğitim düzeylerini yükseltmek; lokal, öğrenci yurtları ve okuma salonları açmak. Üyeler arasındaki yardımlaşma, birlik ve beraberlik duygularını geliştirmek. Toplumlar arasında sosyal barış anlayışını güçlendirmek. Sağlanacak bağışlarla ve oluşturulacak iş olanaklarıyla üyelerin ekonomik gelişmelerini sağlamak. Uygun zeminlerde verilecek konferanslarda, düzenlenecek panellerde, radyo ve televizyonlarda yapılacak eğitim

¹⁵⁴ <http://www.ak-der.org.tr>(23.01.2009)

¹⁵⁵ <http://www.edrom.org.tr>(23.01.2009)

konuşmalarıyla halkın eğitim düzeyini yükseltmek için katkıda bulunmak şeklinde belirlenmiştir.

2.6.2.4. İnsan Hakları Ortak Platformu İHOP Sekretaryası¹⁵⁶

İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD), İnsan Hakları Derneği (İHD), İnsan Hakları ve Mazlumlarla Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye şubesi tarafından kurulmuş bağımsız bir Platformdur.

İnsan hakları Ortak Platformu, Türkiye’de insan hak ve özgürlükleri ve demokrasinin geliştirilmesi alanında çalışan beş hükümet dışı kuruluşun oluşturduğu bağımsız bir paylaşım ortamıdır. Platformun çalışmaları, üyelerinin etkinliklerini ve çabalarını tamamlayıcı ve güçlendiricidir.

Platform, belirli konular üzerinde geliştirilen ortak tutumları yaygınlaştırmaya çalışır ve kampanyalar, eğitim programları, düzenli toplantılar, konferans ve seminerler yoluyla hem demokratik kamuoyunun hem de kanun yapıcı ve uygulayıcılarının gündemine getirmeye çalışır.

Platformun çalışmaları üye örgütlerin hepsine açık olan çalışma grupları üzerinden yürütülür. Çalışma grupları, Platformun belirlediği stratejik amaçlara uygun olarak çalışma alanlarını, yürütülüş biçimlerini ve zamanını belirler. Çalışma grupları çalışmalarında her üye örgütün görüşlerinin temsil edilmesini güvence altına alır.

2.6.2.5. Helsinki Yurttaşlar Derneği¹⁵⁷

Helsinki Yurttaşlar Derneği, temel hak ve özgürlükler, barış, demokrasi, çoğulculuk alanlarında çalışmalar yapan bir sivil toplum kuruluşudur.

¹⁵⁶ <http://www.ihop.org.tr>, (23.01.2009)

¹⁵⁷ <http://www.hyd.org.tr>, (23.01.2009)

Siyasi partiler, hükümet ve devletlerden bağımsız olarak çalışan Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) uluslararası sözleşmelerle belirlenen barış, insan hakları, çevreyi tahrip etmeyen bir ekonomi, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin hayata geçirilmesini ve sivil tabanda yaygınlaştırılmasını hedefler. Çoğulcu demokratik yapıların ve sivil toplum inisiyatiflerinin geliştirilmesini amaçlayan HYD'nin temel çalışma ilkesi, sorunların karşılıklı anlayış ve diyalog yoluyla çözümüdür.

HYD, yaşamlarını biçimlendiren karar ve eylemlerde, yurttaşların bizzat söz sahibi olmaları ilkesinden hareket eder. Toplumsal sorunların çözümünde, tarafların bu sorunları tartışabilecekleri ve birlikte çözüm üretebilecekleri ortamları yaratmaya özen gösterir. Diyalog, çözüm üretme ve uzlaşma çizgisini oluşturmaya çalışır.

Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin Türkiye'deki faaliyetinin başlangıcına kaynaklık eden ve uluslararası bir çalışma konferansı olarak nitelenen Helsinki Yurttaşlar Meclisi (HCA- Helsinki Citizens' Assembly) ise, barış, insan hakları, çevreyi tahrip etmeyen bir ekonomi, uluslararası demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde faaliyet gösteren toplumlar arası bir dayanışma ve ilişki ağıdır.

Avrupa'da, barış ortamına elverişli şartların geliştirilmesine zemin hazırlayan Helsinki Nihai Senedi, Doğu-Batı bloklarına ayrılmış bir dünyada insan haklarını, bütün toplumların saygı göstermesi gereken ortak bir değer haline getirmiştir. Meclisin ve derneğimizin adında yer alan Helsinki sözcüğü, sözleşmenin bu tarihsel anlamına bir göndermedir. HCA, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ve Paris Şartı ile devletler düzeyinde devam eden bu sürecin, sivil tabana yayılmasını ve toplumlar arası diyalogun zenginleştirilmesini hedefler.

2.6.2.6. Hukukçular Derneği¹⁵⁸

Derneğin temel amacı; insan başta olmak üzere bütün canlı ve çevre haklarının ve adalet ilkesinin korunmasıdır. Haklar ihlal edilmiş ise, sahibine iadesi ve adaletin tesisine çalışmaktır.

¹⁵⁸ <http://www.hukukcular.org.tr/>

Derneğin, amaçlarına ulaşmak için yürüttüğü başlıca faaliyetleri;

- a- Hukuk birimi, yürürlükteki mevzuat ve mukayeseli hukuk üzerinde araştırmalar yaparak hukukun üstünlüğünü savunmak,
- b- Hakların tanınmasına, kazanılmasına yardımcı olmak ve hak arama bilincini yaygınlaştırmak,
- c- Kanun önünde eşitlik ilkesinin sağlanmasını hak ihlallerinin önlenmesini ve adaletin tesisi için hukuki yardım ve sair çalışmalar yapmak,
- d- Donanımlı ve erdemli hukukçular yetiştirme yönünde çalışmalar yapmak,
- e- Hakkın yaratılan her şeye yaratıcı tarafından verilmiş bir değer olduğu gerçeğinden hareketle, hak sahibi açısından din, mezhep, siyasi düşünce ve felsefi inanç, dil, ırk, ayrımı yapılmamasını sağlamak,
- f- Gerekli görülen ulusal ve uluslararası faaliyette bulunmak,
- g- Kanunların, kanun tasarı ve tekliflerinin hukuka uygun olup olmadığı yönünde çalışmalar yapmak, bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlarla yazışmalarda bulunmak, gerekirse bu hususlarda proje üreterek ilgili mercilere teklifte bulunmak,
- h- Kanunların herkese eşit ve objektif uygulanması, adil ve müessir bir şekilde tatbik edilmesi için çalışmalar yapmak,
- i- Güncel konularda bildiri yayınlamak. Şeklinde özetlenebilir.

2.6.2.7. İnsan Hakları Derneği¹⁵⁹

Derneğin tek ve belirli amacı, "insan hak ve özgürlükleri" konusunda çalışmalar yapmaktır. İnsan Hakları Derneği, kendi amaçlarını;

Hükümet dışı, gönüllü bir insan hakları kuruluşudur. Devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız bir örgüttür. İnsan haklarının evrenselliğini ve bölünmezliğini savunmaktadır.- Her koşulda ve dünyanın her yerinde ölüm cezasına karşıdır. Her yerde ve her koşulda, kime yapılırsa yapılsın işkenceye karşı çıkar, şeklinde tanımlamıştır.

2.6.2.8. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği¹⁶⁰

¹⁵⁹ <http://www.ihd.org.tr>(24.01.2009)

¹⁶⁰ <http://www.mazlumder.org.tr>(24.01.2009)

MAZLUMDER, her türlü zulmün kaldırılması ve yeryüzünde tüm haksızlıkların son bulması için çalışmayı, insan olarak var olmanın ve insanca yaşamının bir gereği olarak kabul etmektedir. Bu konuda hiçbir ayrıma gitmeksizin, kim tarafından ve kime karşı yapılırsa yapılsın, her türlü haksız muameleye karşı çıkmamanın, işkence, aşağılama ve tecavüze karşı mücadele vermenin gerekliliğinden hareketle çifte standartsız bir insan hakları mücadelesinin önemine inanmaktadır. Amacını bu şekilde belirlemiştir.

2.6.2.9. İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı¹⁶¹

Vakfın kuruluş amacı ve faaliyet alanı, nerede olursa olsun sıkıntıya düşmüş, felakete uğramış (savaş, tabii afet vb.) sebeplerle mağdur olmuş, yaralanmış, sakat kalmış, aç ya da açıkta kalmış, zulme uğramış bulunan tüm insanlara gerekli insani yardımı ulaştırmak ve bu insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmemesi için gerekli tüm girişimlerde bulunmak, yoksullukla mücadele ve nitelikli insan yetiştirilmesi maksadıyla her seviyede eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmak, şeklinde belirlenmiştir.

2.6.2.10. Türkiye İnsan Hakları Kurumu Vakfı¹⁶²

İnsan hakları alanında, bireylerde ve toplumda insan hakları bilinç ve kültürünün yerleştirilmesi amacıyla bilimsel ve kalıcı çalışmalar yapacak bir sivil toplum örgütüne duyulan gereksinmeyi karşılamak düşüncesi; bilim, sanat, yayın, basın, sendika ve hukuk çevrelerinden gelen aydınları bir araya getirdi. 1999'un ilk aylarından başlayarak, evrensel değer ve ilkeler temelinde, insan haklarının evrenselliği, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerinden yola çıkarak, vakıf biçiminde bir insan hakları örgütü kurulması düşüncesini gerçekleştirmek için çalışmalar sürdürülmüş ve 19 Temmuz 1999 tescil tarihi ile birlikte çalışmalarına başlamıştır.

¹⁶¹ <http://www.ihh.org.tr>(24.01.2009)

¹⁶² <http://www.tihak.org.tr>(24.01.2009)

2.6.2.11. Türkiye İnsan Hakları Vakfı¹⁶³

Vakıf senedinde amacı ve hizmetlerinin konusu, vakıf insan hak ve özgürlükleri konusunda yayın ve dokümantasyon yapar, bilimsel araştırma, eğitim yapar, süreli ya da süresiz yayın faaliyetinde bulunarak, uluslararası insan hakları belgelerinde ve iç hukukumuzda tanımlanan tüm insan haklarıyla ilgili araştırma, eğitim, sağlık kurumları kurar, işletir, işlettirir şeklinde belirlenmiştir.

2.6.2.12. Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı¹⁶⁴

2 Aralık 1994 tarihinde vakıf senedinde yer verilen faaliyetleri gerçekleştirmek amacı ile kurulmuştur. Faaliyetleri;

a- Gönüllü teşekküllerin daha müessir olabilmeleri, aralarında işbirliği imkanlarının güçlendirilmesi için her türlü çalışmayı yapmak, Gerekirse mevzuat yönünden desteklenmesi için temaslarda bulunmak. Bu hususlarda her türlü faaliyetlerde bulunmak ve toplantılar düzenlemektir.

b- Gönüllü kadın ve gençlik teşekkülleri sayısının arttırılması ve mevcut kuruluşların kadın ve gençlik kolları oluşturmaları için teşvik ve yardımlarda bulunmak.-

c- Sanat, tarih, siyaset bilimi, dış politika, kültür, eğitim, aile, din, ahlak, çevre, yüksek teknoloji, hukuk ve iktisat konularında toplantı ve sergiler düzenlemek her türlü faaliyetlerde bulunmak.

d- Her türlü yazılı yayınlar yapmak. Bilgi bankası, arşiv, kütüphane ve her konuda araştırma merkezleri kurmak.

e- Her seviyede örgün ve yaygın eğitim-/öğretim kurumları ile üniversiteler açmak, stratejik araştırma enstitüleri kurmak. Bilimsel araştırma birimleri, geçici ve daimi araştırma grupları oluşturmak ve benzeri çalışmalarını desteklemek.

f- Her türlü bilimsel çalışmaları ve bilim adamı yetiştirme faaliyetlerini yürütmek ve desteklemek.

¹⁶³ <http://www.tihv.org.tr>(24.01.2009)

¹⁶⁴ <http://www.tgtv.org>(24.01.2009)

g- Gerekli yasal izinler alınmak sureti ile yurt içinde ve yurtdışında benzer nitelikte kuruluşlara üye olmak, onlarla işbirliği yapmak, ortak programlar düzenlemek, uygulamak, yürütmek ve çalışmalara katılmak.

h- Gerek bu kuruluşlardan ve gerekse kamu kurum ve kuruluşlarından aynî ve nakdî, bağış ve yardım, teknik ve insan gücü desteği almak olarak örgütün amaçları özetlenebilir.

2.6.2.13. Liberal Düşünce Derneği¹⁶⁵

Liberal Düşünce Topluluğu, 26 Aralık 1992'de Ankara'da informel bir şekilde tesis edildi. Dernek olarak kuruluşunu ise, 1 Nisan 1994'te tamamladı ve bu tarihten itibaren faaliyetlerine resmen başladı.

Topluluğun amacı, çağdaş medeniyetin temelinde yatan fikri geleneklerin Türkiye'de tanıtılmasını temin etmek; piyasa ekonomisi, etik, özgürlük, insan hakları, adalet, barış, eşitlik, hoşgörü, hürriyetçi demokrasi gibi, insanların güven, düzen ve refah içerisinde yaşamasını sağlayan değerlerin ve kurumların anlaşılmasına ve benimsenmesine yardımcı olacak çalışmalar yapmak; vatandaşlarımızın düşünme ve muhakeme kabiliyetlerini geliştirmek için başvurabilecekleri fikrî, felsefî, ampirik kaynakların oluşumuna katkıda bulunmak; dernek amaçlarına uygun araştırma ve inceleme faaliyetlerinde bulunan kimselere maddî ve manevî destek sağlamak ve buna benzer faaliyetlerde bulunmaktır. Topluluk, ayrıca bu doğrultuda Türkiye'nin temel problemlerine liberal ilkelerle bağdaşan çözüm yolları bulmayı ve kamu politikasının oluşturulmasında etkili ve yetkili odakları yeniden eğitmeyi ve bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Liberal Düşünce Topluluğu aktif politikayla ilgilenmemektedir. Partilere karşı bağımsızdır

2.6.2.14. Özgür-Der¹⁶⁶

Kuruluş amacını şu şekilde tanımlamaktadır. Özgür-Der Türkiye'de ve tüm dünya genelinde yaşanan zulümlere, haksızlıklara ve adaletsizliklere İslami kimliği esas alan bir perspektifle tavır almayı ibadet bilen bir anlayışın temsilcisidir. En büyük

¹⁶⁵ <http://www.liberal-dt.org.tr>(24.01.2009)

¹⁶⁶ <http://www.ozgurder.org>. (24.01.2009)

zulüm insanın insanlara kulluğa zorlanmasıdır. Kullara kulluk etmenin en büyük sapma olduğu gerçeğinden hareketle insanları sahte rablerin ve ilahların tasallutundan kurtuluşa ve gerçek anlamda özgürlüğe çağırmayı temel bir görev biliyoruz.

2.6.2.15. Türk Demokrasi Vakfı¹⁶⁷

20 Şubat 1987'de bir grup siyasetçi, işadami, akademisyen ve gazeteci tarafından kar gütmeyen bir sivil toplum örgütü olarak kurulmuştur. Amacı, demokrasiyi sistem olmasının ötesinde yurt çapında bir kültür ve yaşam şekli haline getirmektir. Bu bağlamda;

- a- Serbest piyasa ekonomisinin büyümesine yerleşmesine,
- b- Demokratik değerlerle demokratik kurumların gelişmesine,
- d- Demokratik düşünce ve ideallerin Türkiye ile yurt dışında bütün insanlık için ortak ideal ve hayat tarzı haline gelebilmesine, katkıda bulunacak nitelikte faaliyetler yapmaktır.

2.6.2.16. Uçan Süpürge¹⁶⁸

Uçan Süpürge, kadın kuruluşları ve kadın hareketine duyarlı kişiler arasında iletişim, işbirliği ve dayanışmayı arttırmak, onların deneyimlerini genç kuşaklara aktarmak, ulusal ve uluslararası bir iletişim ağı oluşturmak amacıyla 1996 yılının kasım ayında kurulmuştur. Temel amacı, kadın örgütleri arasındaki iletişim, eşgüdüm ve işbirliğinin gelişmesi için çalışarak kadın örgütlerinin kadınların güçlenmesi yönünde daha verimli olabilmelerini sağlamaktır. Bu temel amaçla birlikte, toplumda kadın konusunda duyarlılık yaratmayı ve bilinci artırmayı; kadınların güçlenmesini etkileyecek kampanyalar ve etkinlikler organize etmeyi hedefler. İletişimin etkileşimi beraberinde getirdiği bilinciyle yola çıkan Uçan Süpürge, en geniş anlamıyla bir 'iletişim merkezi'dir.

¹⁶⁷ <http://www.tdv.org.tr>(28.02.2009)

¹⁶⁸ <http://www.ucansupurge.org.tr> (28.02.2009)

2.6.2.17. Uluslararası İnsan Hakları Avrasya Federasyonu ¹⁶⁹

- a- Azerbaycan Kadın Hakları Derneği
- b- Irak İnsan Hakları Merkezi
- c- Makedonya Güneş Kardeşliği Derneği
- d- Bosna İnsan Hakları Kuruluşu
- e- Gürcistan İnsan Hakları Federasyonu
- f- Ukrayna Azınlıkları Koruma Vakfı
- g- Moldova İnsan Hakları Kuruluşu
- h- Kırgızistan İnsan Hakları Derneği
- i- Afganistan İnsan Hakları Derneği

Yukarıda isimleri belirtilen, insan hakları ile ilgili faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları;

İnsan haklarının insanın kişiliğinin ve onurunun ayrılmaz ve feragat edilemez bir parçası olduğunu kabul etmişlerdir. Bu kuruluşlar, insan haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin demokratik, barışçı, adaletli ve güvenli bir dünya için en önemli ön şart olduğunu kabul etmişlerdir. İnsan haklarını korumanın ve geliştirmenin sadece ülkelerle sınırlı bir iç sorun ya da olgu olmadığını, aynı zamanda evrensel bir sorun ve olgu olduğu bilinciyle Avrasya bölgesindeki her türlü insan hakları ihlaline karşı tam bir dayanışma içinde olarak dünya kamuoyunu durumdan haberdar etmek için gerekli her türlü çabayı göstereceklerdir. Her türlü sömürüye karşı koyacaklarını taahhüt etmektedirler. Sınırlı sayıda olmamak üzere aşağıdaki ilkelerin Avrasya bölgesinde öncelikli olarak hayata geçirilmesi ve geliştirilmesinin zaruret olduğu konusunda, hukukun üstünlüğünü hâkim kılmak için birlikte hareket etme konusunda anlaşmışlardır. Bu amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermektedirler.

¹⁶⁹ <http://www.uihaf.org.tr> (28.02.2009)

2.6.2.18. Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye Temsilciliği¹⁷⁰

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi'nin amacı; uluslararası hareketin nihai hedefi olan, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve diğer uluslararası insan hakları standartlarında belirtilen bütün insan haklarının herkes tarafından kullanıldığı bir dünyanın oluşturulması amacıyla katkılarda bulunmaktır.

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi, tüm insan haklarının geliştirilmesine yönelik amacı kapsamında, fiziksel ve ussal bütünlük hakkı, ifade ve vicdan özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama hakkına yönelik ağır ihlallerin önlenmesi ve sona erdirilmesine odaklanmış araştırma ve eylem yapar.

Uluslararası Af Örgütü tarafından belirlenen “kendi ülkende çalışma” kuralı gereği, Derneği bağlayan uluslararası kural ve kararlar ışığında Derneğin Yönetim Kurulu veya Genel Kurulu tarafından alınan kararlar aksini belirtmedikçe Türkiye’de meydana gelen somut vakalar ve insan hakları ihlalleri üzerinde çalışma yapmaz.

2.6.3. İnsan Hakları Alanında Çalışma Yapan Diğer Birimler;

- a- Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi
- b- Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi
- c- İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi
- d- Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi
- e- İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi
- f- Marmara Üniversitesi İnsan hakları Merkezi
- g- Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü –İnsan hakları Merkezi

¹⁷⁰<http://www.amnesty-turkiye.org.tr> (28.02.2009)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI

3.1. GENEL

BİHB, günümüz Türkiye’inde devlet içinde oluşturulmuş, kendine özgülenmiş müstakil teşkilata sahip, ihtisaslaşmış bir insan hakları kurumudur. Bu yönüyle resmi nitelik taşıyan insan hakları kuruluşlarının en kapsamlısıdır. Ülkemizde birçok alanda olduğu gibi insan hakları konusunda oldukça fazla miktarda kurul oluşturulmuştur. Ne var ki, işlevsel olan birden fazla kurum oluşturmakla, kurul enflasyonuna gitmek arasında fark vardır. İkincisi kaçınılmaz olarak işlevsiz birimler oluşmasına yol açacaktır.¹⁷¹

Kuşkusuz nesnel ölçütlere dayandırılarak oluşturulan ve ihtisaslaşmış, temsil zafiyeti bulunmayan bir kurulun varlığı önemlidir. İnsan hakları konusunda takip edilecek standartların, temel öğelerin ve takip edilmesi gerekli metodun ülkesel esasların ortaya konması bir zorunluluktur. Böyle bir faaliyet, yasama faaliyetiyle karıştırılmamalıdır. Zira burada gerektiğinde yasama faaliyetine de ışık tutacak felsefi ve bilimsel bir eksen çevresinde yürütülen danışma ve istişare faaliyeti söz konusudur. Türkiye’de bu fonksiyonu icra edebilecek insan hakları kurumu yapısına en yakın örgütlenme, İHDK’dır. Buna mukabil insan hakları konusunda eğitim ve uygulamaya yönelik faaliyetlerin - sekreteryaya hizmetlerinin dahi bir başka kuruluş tarafından yapıldığı düşünülüğünde- bu kurulun görev ve kabiliyet alanı dışında kaldığı açıktır.

¹⁷¹ ALTIPARMAK, a.g.m.,s.23

İnsan hakları ihlalleri ile bu ihlallere ilişkin soruşturma ve sonuçlandırma faaliyeti, konusu itibarıyla fevkalade sürat ve hassasiyet gerektiren bir faaliyettir. Bu nedenle de gerek zaman yönünden ve gerekse bürokratik karmaşaya mahal verilmemesi bakımından, bu konularda yürütülecek faaliyetlerin daha fonksiyonel ve pratik şekilde çözümlenmesi gereklidir. BM nezdinde bile bu konudaki icra yeteneğinin “İnsan Hakları Yüksek Komiserliği” özgülüne nedeni de kanımızca budur.

Sadece insan hakları ihlallerinin haber alınıp soruşturulması açısından değil, insan haklarını ilgilendiren tüm eğitim faaliyetleri açısından da süreklilik, takip, çalışma disiplini gerektiren ve bu faaliyete uygun sorumluluk esasını içeren idari bir yapının gerekliliği kaçınılmazdır.

BİHB, ulusal bir insan hakları kurumu olarak idealin oldukça gerisinde görülüp eleştirilmekle beraber, ulusal insan hakları kurumundan beklenen performansı sergileyebilecek ve bu konuda sınırlı da olsa bir bütçe ve örgütlenmeye sahip dikkate değer yegâne devlet kurumu olarak değerlendirilmektedir. Tüm değerlendirmeler de bu bakış açısıyla, yani “ulusal insan hakları kurumu” zaviyesinden yapılacaktır.

Ulusal insan hakları kurumları, bir kısım ülkelerde sivil katılımlar olsa da devlet kurumlarıdır. Bu konudaki bilimsel tartışmalar da genellikle bu tip kurumların mali ve idari olarak devlet örgütünün neresinde olması gerektiği yönündedir. Önceleri hükümetlerin çoğunluğu yerel insan hakları yapılarının oluşturulması düşüncesini ilkesel olarak desteklemişlerdir. Ancak, bu kurulların ne şekilde oluşturulacağı konusunda inisiyatifin de kendilerine bırakılması gerektiğini savunmuşlardır. 1960’ların başlarından itibaren, BM karar organları tarafından ulusal kurumlar konusunda alınan tüm kararlarda, nihai kararın her zaman ulusal hükümetlerde olacağına ilişkin güvencelere yer verilmiştir. Hükümetlerin tüm ulusal kurumların belirli asgari standartlar sağlaması gerektiği düşüncesini kabul etmeleri, 1990ların başında Paris ilkelerinin kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁷²

¹⁷² POHJOLAİNEN, a.g.m., s.78-79

İnceleme konumuz olan BİHB'nı incelemeye geçmeden önce, insan hakları ve devlet arasındaki ilişkiyi, bu ilişki çerçevesinde insan haklarını koruma ve ihlalleri önleme konusunda ulusal bir insan hakları kurumunun yerini tartışmayı gerekli gördük.

BM Genel Kurul Kararı haline getirilen bu prensiplere uygunluk, ulusal insan hakları müessesesi için bir ölçü niteliği taşımaktadır. Bu kararların yaptırım içermemesi, insan haklarını anayasasına taşımış ve çağdaş devletlerarasında olmayı ulusal ideal haline getirmiş bir devlet için, kararlara uyma konusundaki mecburiyeti hafifletmemektedir.

Bu yönüyle "Paris Prensipleri'nin ulusal kurum olarak nitelediğimiz BİHB'nın konumu açısından fevkalade önemi ve değeri vardır. Ulusal bir insan hakları kurumu için yapılacak tüm değerlendirmeler ve beklentiler açısından ortaya konan bu uluslararası kriterler manzumesini ayrıntılı olarak ortaya koyup anlamadan BİHB konusunda bir değerlendirmede bulunmak mümkün görülmemektedir.

BİHB'nın malî ve örgütsel yapısı ile faaliyetleri ortaya konulduğunda bu kriterler ışığında net bir tablonun açığa çıkması mümkündür.

3.2. İNSAN HAKLARI VE DEVLET İLİŞKİSİ

İnsan haklarına ilişkin ihlallerin ortadan kaldırılması ve bu hakların geliştirilip korunması taleplerinin odağında, "devlet" olgusu yer almaktadır. İnsan hakları iddialarının muhatabı prensip olarak devlettir. İnsan hakları politiktir ve esas hedefi kişileri devlet baskısından korumaktır.¹⁷³ Bireyin doğuştan kazandığı ve vazgeçilmez olduğu kabul edilen bu hakların, devlet tarafından korunması, geliştirilmesi ve evveleminde ihlallerin önlenmesi ne şekilde olacaktır? Bu noktada sivil oluşumların yanında, devletin bizatihi bünyesinde, bir insan hakları örgütlenmesinin varlığı zorunluluktur. Nitekim ulusal insan hakları müesseselerinin oluşumu, uluslararası toplumda kabul görmüş ve kriterleri de ortaya konmak suretiyle, sözleşme altına

¹⁷³ ERDOĞAN, a.g.e, s.88

alınarak hukuki bir zemine oturtulmuştur.¹⁷⁴ Devletin kendi içinde oluşturduğu bu ulusal insan hakları “özdenetim mekanizmasını” ve bu mekanizmanın ülkemizdeki izdüşümü olan BİHB’nı incelemeden önce “devlet” olgusu ve devlet- insan hakları ilişkisi üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Devlet, kendi varlığını, var oluş nedenini insan haklarının gerçekleştirilmesine dayandırmalıdır. Devlet bunun için vardır, kendi şemsiyesi altında yaşayan bütün insanların, insan hakları denen o yüce ölçülere erişebilmesi için vardır. Tabii her şeyden önce onların yaşamları için vardır. Ondan sonra da onların kişiliklerini geliştirmeleri için vardır ve onlara bu bakımdan bir takım olanaklar sağlamak için vardır.¹⁷⁵

İnsanlığın, ihtiyaçlarını giderme ve dayanışma zorunluluğuna dayalı örgütlü yaşama sürecinde vardığı önemli nokta, “devlet” denilen kurumsal yapının varlığıdır. Bu kurumsal yapının öne çıkan özelliği, diğer görevleri yanında, toplumu oluşturan fertlerin esenliği, her anlamda yaşamını kolaylaştırma ve temel ihtiyaçlarını karşılama amaçlarını taşımasıdır. Doğuştan, özgürce yaşama ve onurunu koruyabilme iradesine sahip insanoğlu, örgütlü yaşamak adına iradesinin bir kısmını devlet örgütüne, buna bağlı olarak ta onun yöneticilerine devretmiştir.

İktidarın sınırlanması, ya da iktidarların bile müdahale edemeyeceği bireysel alanların yaratılması ve güvence altına alınması sorunu olarak insan hakları, modern devletin doğuşu ile belirginleşen, ön plana alınan bir kavramdır.¹⁷⁶ İnsanın özgürlüğü, ona ait hakların varlığı, ancak bir devlet düzeni içinde söz konusudur. İnsanoğlunun bütün üretici ve yaratıcı etkinlikleri de, devletin kurduğu ortam içinde doğar ve gelişir. Yani konumuz açısından, hem özgürlüğün, insan haklarının, hem de bu kavramlar üzerinde düşünmenin koşulu, bir devlet düzeninin varlığıdır.¹⁷⁷ İnsan haklarını geçerli kılmaya çalışanlar, kişileri böyle bir varlığa karşı korumaya çalışmaktadırlar. Bu varlık ta uyruklarına, anayasalarda çok defa gördüğümüz gibi, insan haklarına saygılı

¹⁷⁴ Bu konudaki ana çerçeve, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması için kurulan ulusal kuruluşların statüsüne ilişkin ilkeler, “Paris Prensipleri” adı altında ortaya konmuştur. (B.M. İnsan Hakları Komisyonu’nun 3 Mart 1992 tarihli 1992/54 sayılı ve B.M. Genel Kurulu’nun 20 aralık 1993 tarihli 48/134 sayılı kararlarıyla kabul edilmiştir.) Bu konu inceleme konumuzla olan bağlantısına binaen, aşağıda ayrı bir başlık altında incelenecektir.

¹⁷⁵ Mümtaz SOYSAL, İnsan Hakları Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği, s.47, Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.anayasa.gov.tr/general/anayasayargisi.asp>, (14.2.2009)

¹⁷⁶ GEMALMAZA.g.e, s.XXIII

¹⁷⁷ MUMCU, KÜZECİ, a.g.e, s.29

olunacağına söz vermektedirler. Bu devlet anlayışıyla bakıldığında, anayasalar, böyle bir varlık ve uyukları arasında bir sözleşme olarak görülebilir.¹⁷⁸

Bununla birlikte, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sözleşme gereği, ferdin özgür iradesini kısmen de olsa teslim ettiği yöneticiler ve bizatihi devlet örgütü, yaşamı kolaylaştıran, insan hak ve onuruna sahip çıkan bir öge olmaktan öte, zamanla kutsallaştırılabilmiş, bir baskı unsuru haline gelebilmiştir. Devlete yüce ve kutsanan bir rol biçilmesi, diğer etkenlerle birleştiğinde ferdi ve onun etkinlik alanını zaman zaman en arka plana itmiştir. Öyle ki bu anlayış, insan haklarının evrimleşmede hız kazandığı modern çağla birlikte dahi, faşizm, komünizm, korporatizm vs. şeklinde totaliter yönetim anlayışlarıyla varlığını sürdürebilmiştir. İşin ironik tarafı, insana ait ferdi hak ve özgürlükleri, sosyal kaygıların arka planına iten bu yaklaşım, insanları mutlu ve özgür yapma iddiasıyla ortaya çıkmış, ancak çoğu kez en fazla hak ihlallerinin ve yıkımların yaşandığı tarihsel trajedilere neden olmuştur.

Devlet dediğimiz kurumsal otoritenin varlık nedeni, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alması olmakla birlikte, siyasal otorite, içerdiği güç ve egemenlik ile özgürlükler üzerinde kısıtlayıcı bir politika izleyebilir. Devletin insan haklarını keyfi biçimde düzenlemesi, hatta çiğnemesine karşı, hem ulusal düzeyde vatandaşların bilinç ve talepleri yükselmiş, hem de insan haklarının küresel bir sorun olarak uluslararası düzeyde gözetilmesi ve korunması gerektiğine ilişkin eğilim güçlenmiş, hukuksal ve siyasal kurumlarını oluşturmuştur.¹⁷⁹

Devletin müdahale edemeyeceği temel bir insan özerkliği alanının varlığı, modern demokrasilerin belirgin özelliği arasındadır. İnsanın insan olmaktan doğan hakları varsa, bunlar devletten (siyasi otoriteden) önce ve ondan bağımsız olarak vardır.¹⁸⁰ İnsan hakları bu yönüyle, insanın bir fert olarak iradesinin ve yetkilerinin, kendisinde kalan kısmını çoğaltma ve özellikle de devlete karşı korumaya yönelik bir kalkan vazifesi görür. Burada bahsettiğimiz kalkan, insanlara karşı gerçekleştirilen ve onun insan olmasından kaynaklı hak ve yetki alanına vaki tecavüzü konu edindir.

¹⁷⁸ İoanna KUÇURADI, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa ve Devlet Kavramı”, Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.anayasa.gov.tr/general/anayasayargisi.asp> (14.2.2009)

¹⁷⁹ DAĞI,POLAT, a.g.e.,s.41

¹⁸⁰ DAĞI,POLAT, a.g.e.,s.37

İnsanın devlet ve yönetenler karşısındaki konumunu güçlendirecek argümanları elde etme çabası, uzun ve meşakkatli bir çaba olagelmiştir.

İnsan haklarının tarihi gelişim sürecinde, bireyin özgürlük alanını, devletin aşırı müdahalesine karşı savunma çabası, sürekli olarak ön plana çıkmış ve bunun sonucu olarak da, insan hakları sadece devlete karşı ileri sürülebilen haklar olarak algılanmıştır. Ne var ki, bireyi devlete karşı olduğu kadar, diğer bireylere karşı da korumak bir zorunluluktur.¹⁸¹

İç hukuk düzeni, insana, diğer fertler tarafından yapılacak saldırılara karşı her türlü güvence tedbiri ve caydırıcılık içeren normlarla korunma yanında, saldırı gerçekleşmişse, öç alma arzusunun tatminine yönelik yasal önlemler sunabilmektedir. Devlete karşı korunma çabasının ürünü diyebileceğimiz insan hakları kavramıyla hedeflenen sonuç, sadece insana ait ve doğuştan var olduğu kabul edilen bu hak ve yetki alanına yönelik ihlalin cezalandırılması değil, böyle bir saldırının hiç olmamasını sağlamaya çalışmak, kısaca önleyici bir fonksiyon icra etmektir. Örneğin olaya “yaşama hakkı” açısından bakıldığında; devletler, yaşama hakkına saygı göstermenin yanında, insan hayatını başka kaynaklardan (örneğin teröristlerden, legal- illegal çeşitli kuruluşlardan) gelecek haksız saldırılara karşı koruyacak önlemleri almakla da yükümlüdürler. Bu önlemler doğaldır ki, şartlara göre, bir devletten diğerine değişebilecektir.¹⁸² Bu önleyici fonksiyon bizi bir diğer sonuca götürmektedir ki; insan hakkı olarak, başta siyasi iktidar olmak üzere, başkalarına yöneltilebilecek iddiaların niteliği esas itibarıyla negatiftir. Daha açık bir deyişle, insan hakları kural olarak kişiler lehine pozitif bir durumun tesisini değil, kaçınma yükümlülüğü yüklerler. Bunun nedeni insan haklarının özgürlükten kaynaklanmasıdır. Çünkü insan hakları da özünde bir özgürlük hakkıdır.¹⁸³

İnsan haklarına ilişkin taleplerin öncelikle ve en çok devlete yöneltildiği ve fert açısından ana muhatabın devlet olduğu bir gerçektir. Devletler ilk önce vatandaşına karşı sorumludur. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi, devletin yetki ve sorumlulukları dahilinde yeterli anayasal, yasal ve idari tedbirlerini alması ve her bir

¹⁸¹ ÜNAL, a.g.e.,s.4

¹⁸² REİSOĞLU, a.g.e.,s.38

¹⁸³ Mustafa ERDOĞAN, *Anayasal Demokrasi*, (4.Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara,2001,s.116

insan hakkını koruyacak düzenlemeler yapmasıyla mümkün olabilir.¹⁸⁴ O halde insan haklarının korunması ve taleplerin karşılanması bakımından devletin ödevleri nelerdir?

3.2.1. Tanıma

Devlet, insan olarak değerimizi ve bu değerden türeyen haklarımızı tanımak zorundadır. Tersinden söylersek, devlet insan haklarını tanımazlık edemez. Kendi yetki alanındaki kişilerin, insan haklarını reddeden devletin meşruluğu şüphelidir. Devlet, insan haklarını, başta anayasası olmak üzere bütün bir hukuk düzeniyle tanır. Çağdaş anayasalar, genellikle “temel haklar ve hürriyetler” veya “kamu hürriyetleri” başlıklı bölümler içerirler.

3.2.2. Karışmama

Devlet sivil, kamusal ve siyasal alanda insan hakları kullanımına prensip olarak karışmamalıdır. İnsanlar, devlet müdahalesinden korunmuş bir şekilde kendi dünya görüşleri ve hayat tarzı tercihlerine göre kendi yaşamlarını tanzim edebilmeli, eğer gerek görüyorlarsa başkalarıyla ortak amaç ve idealleri çerçevesinde- yine müdahaleden masun bir şekilde- her türden gönüllü etkinlikler yapabilmelidirler. İnsan haklarına devletin müdahalesi, istisnai bir durum olmak zorundadır ve böyle bir müdahale ancak bir tek ilkeyle, yine insan haklarının ve sivil barışın korunması amacıyla haklı gösterilebilir.

3.2.3. Koruma

İnsan haklarını korumak devletin temel görevlerindedir. İnsan haklarının asıl ihlalcisi devlet olmakla beraber, insan haklarının korunması sadece devletin kendisinin bu haklara tecavüz etmemesi ile sağlanamaz. Devlet aynı zamanda insan haklarıyla korunan temel değerlere yönelik olarak, başka kişi ve gruplardan gelecek saldırıları da caydırmak ve önlemek, ayrıca vaki saldırıları müeyyidelendirmek yükümlülüğü altındadır.

¹⁸⁴ Vahap COŞKUN, “İnsan Hakları ve Devletin Sorumluluğu”, Arka Plan (e-dergi), Ekim 2003, s.2, <http://foreignpolicy.org.tr/arkaplan/ekim03/index.htm> (12.02.2009)

3.2.4. Temin- Tedarik

İlke olarak insan hakları, kişilerin devletten kendilerine genel olarak karşılıksız avantajlar sağlamasını talep etmeleri hakkını vermez. Bununla beraber, istisnai durumlarda devletin kişilere karşı bazı temin- tedarik yükümlülükleri olduğu söylenebilir.¹⁸⁵

Kısaca insan haklarının ana eksenini, insan ve onun onuru oluşturduğu kadar, bu haklara ilişkin taleplerin ana hedefini de “devlet” oluşturmaktadır. Devletin, bireyin bir varlık olarak barındırdığı haklara saygı gösterme, bu hakların ihlal edilmesini önleme ve bu hakların geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturma zorunluluğu vardır.

Devletlerin ikinci olarak ta insan hakları konusunda diğer devletlere karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Buna göre diğer devletler, sadece insan haklarına riayet etmede azami bir hassasiyet göstermekle yetinmemeli, insan haklarında uluslararası standartların geliştirilmesi ve var olan bir takım eksikliklerin giderilmesi için diğer devletleri de teşvik etmeli, ayrıca uluslararası insan hakları kuruluşlarına destek olmalıdır.¹⁸⁶ İnsan haklarının milli düzeyde güvence altına alınarak korunması, ilgili devletin ekonomi ve sosyal gelişmişlik düzeyiyle yönetiminin yapısı ve hukuk sistemiyle yakından ilintilidir.¹⁸⁷

3.3. GENEL OLARAK ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

Devletler, bir insan hakları anlaşmasını onayladıklarında bu anlaşmanın hükümlerini iç hukuklarında içselleştirirler ya da anlaşmada öngörülen yükümlülüklerle diğer yollardan uymayı taahhüt ederler. Dolayısıyla günümüzde evrensel insan hakları standartları ve normları, yerel kanunlarla anlam kazanırlar. Ancak belirli hakların korunması için, bazı kanunların var olması, eğer bu hakların etkili bir şekilde güvence altına almak için gereken yasal yetkileri ve kurumları

¹⁸⁵ ERDOĞAN, *İnsan Hakları Teorisi*, a.g.e., s.89-90-91

¹⁸⁶ COŞKUN, a.g.e., s.2

¹⁸⁷ Şeref ÜNAL, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s.104

sağlamıyorsa, mevcut olan bu kanunlar tek başlarına yeterli olmayacaktır.¹⁸⁸ İnsan haklarını gerek ulusal düzeyde ve gerekse uluslararası düzeyde hukuki bir zemine oturtmak, teorik ve yasal alanda tartışıp yerleştirmek kuşkusuz bu umdelerin yaşama geçmesi anlamına gelmez. Birbiriyle bağı tartışmasız olan iç hukuk ve milletlerarası düzenlemelerin hayata geçmesi, ciddi kontrol ve denetleme mekanizmalarının ulusal düzeyde harekete geçirilmesiyle mümkündür. Her devlet, insan hakları sözleşmeleri ve bu sözleşmelerde yer alıp hukuksallaştırılan temel insan hakları normlarıyla bu normların uygulanış biçimi arasındaki çelişki ve boşluğun giderilmesi gayreti içinde olmalıdır. Bu sonuç ancak işlevsellik açısından bu yeteneğe sahip bir ulusal kurumun varlığıyla sağlanabilir. Geleneksel olarak ulusal insan hakları kurumu terimi, iki tür kuruma karşılık gelmektedir; birincisi İskandinav ülkelerinde ortaya çıkan ve görevi yurttaşları kamu idaresinin yanlış uygulamalarına karşı korumak olan “ombudsman” ikincisi ise; uluslararası insan hakları standartlarının ulusal düzeyde uygulanmasıyla ilgilenen ulusal kurumlardır.¹⁸⁹

Bu denetim kurumlarından “ombudsman” müessesesine kısaca değinmeyi uygun görüyoruz. “Ombudsman” kelimesi İsviçre dilinde aracı anlamına gelen ‘ombuds’ ve kişi anlamına gelen ‘man’ kelimelerinden oluşmuştur ve aracı kişi anlamına gelmektedir. Bu bileşik sözcükteki “man” sözcüğünün kadınlar aleyhine yorumlanmaması için– “ombudsperson” veya doğrudan doğruya “ombuds” olarak da adlandırılmaktadır. Ombudsman birçok değişik şekilde tanımlanabilir, çünkü Ombudsmanı uyarlayan her ülke, kurumu kendi sistemine uyarlayarak adapte etmiştir. Ombudsman kelimesi İsveç dilinde genellikle delege, avukat, vekil veya bir diğer kişi veya kişiler tarafından o kişi veya kişiler adına hareket etmeye ve onların haklarını korumaya yetkili kılınmış kimseyi ifade etmek için kullanılır. Kurum olarak ise Ombudsman terimi, Parlamento tarafından halkın şikâyetlerini dinleyip, çözümlere ulaştırmak üzere seçilmiş kimse veya kimseleri simgelemektedir. Ombudsman’ın Türkçe karşılığı olarak; arabulucu, kamu hakemi, medeni hakların savunucusu, parlamento komiseri gibi tanımlamalar kullanılmaktadır. Sonuç olarak, Ombudsman kamu hizmetlerinin yürütülüşündeki adaletsizlikler hakkında, konudan etkilenenlerden

¹⁸⁸ **BM Ulusal İnsan Hakları Kurumları El Kitabı**, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Merkezi Yayını, Çev. Veysel EŞSİZ, 1995, www.ihop.org.tr

¹⁸⁹ Gauthier de BECO, “Avrupa’da Ulusal İnsan Hakları Kurumları”, Human Rights Law Review7:2 The Author (2007) Published by Oxford Universty press, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, www.ihop.org.tr (22.12.2008)

şikâyetleri almak, bu konularda araştırmalar yapmak ve sorunları çözmekle görevlendirilmiş, bağımsız bir kamu otoritesidir.¹⁹⁰

Haklarının ihlal edildiğini düşünen her vatandaş, ombudsmana başvuruda bulunabilirken bazı ülkeler alternatif diğer başvuru yollarının tüketilmesini ve uyulması zorunlu bir kısım süreleri gerekli kılabilirler.

Birçok yönden ombudsmanın yetkileri insan hakları komisyonunun yetkileriyle oldukça benzerdir. Her ikisi de bireysel başvuruları alır ve inceler. Kural olarak her ikisi de bağlayıcı karar alma yetkisine sahip değildirler. Yine de her iki kurumun görevleri arasında, neden bazı ülkelerin her iki kurumu da kurup aynı anda bulundurduğunu açıklamaya yetecek kadar bazı farklılıklar vardır.¹⁹¹

Ulusal insan hakları politikalarını şekillendirme genel rolünden çok arabulucu rolü üstlenen ombudsmanın tersine UİHK'nın önleyici bir rolü vardır. Ayrıca ombudsman ulusal kurumların tipik bir özelliği olan sivil toplumla gerekli bağlar kurmak konusunda çoğunlukla eksiktir.¹⁹²

1990 yılında Dünya çapında sekiz UİHK varken, 2002 yılına gelindiğinde bu sayı elli beşe çıkmıştır.¹⁹³ Bu gelişme küresel ölçekte gerçekleşmiş ve yeni kurumların sayısı tüm bölgelerde artmıştır. Bu nedenle bunun çarpıcı bir gelişme olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. 1990 lı yılların ortalarına gelindiğinde, insan hakları yeni demokrasilerde önemli bir yapı taşı olarak görülmeye başlandı. Bu gelişmeler sonucunda, insan haklarını izlemek ve insan hakları konusunda farkındalık yaratmakla görevli ve insan hakları kültürünün yaratılmasında katalizör rolü oynayacak yeni bir yapıya ihtiyaç duyuldu. Görev tanımları ve çalışma yöntemleri on yıllardır daha tarafsız bir doğrultuda evrilen insan hakları konusunda, STK ların bu rolü üstlenmesi mümkün değildi. O dönemde faaliyette bulunan az sayıdaki İnsan Hakları Ulusal

¹⁹⁰ H.Galip KÜÇÜKÖZYİĞİT, “Bağımsız Bir Kamusal Denetim Organı: Ombudsmanlık”, Türk Hukuk Sitesi, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_100.htm , (14.2.2009)

¹⁹¹ Fatih AYDIN, “Türkiye’de İnsan Hakları Kurumları”, Türk Hukuk Sitesi, s.8, <http://www.turkhukuksitesi.com> , (14.2.2009)

¹⁹² BECO, a.g.e., s.1-2

¹⁹³ Avustralya(1981), Kanada (1962), Danimarka (1987), Fransa (1947), Guatemala (1984), Meksika (1990), Y.Zelanda (1978) ve Filipinler (1987)

Enstitüsü, bu boşluğun doldurulması açısından bir model olmaya başladı.¹⁹⁴ Ulusal insan hakları kurumları, nitelikleri itibarıyla yasama organı ya da yargısal bir kurum değil, idari yapılanmalardır. Bu kurumlar, kural olarak bağlayıcı karar alma yetkisi bulunmayan danışma organı olma nitelikleri daha ağır basan, ulusal ve uluslararası düzeyde insan haklarına saygı gösterilmesi amacıyla oluşturulan kuruluşlardır. Bu amaçlar, ya görüşler ve tavsiyeler yolla genel olarak, ya da kişiler veya gruplardan alınan şikâyetlerin değerlendirilmesi ve sonuca bağlanması yoluyla daha özel bir yolla gerçekleştirilebilir.¹⁹⁵ Bazı ülkelerde ulusal bir insan hakları kurumunun oluşturulması, anayasa tarafından temin edilirken, çoğu ülkede bu kurumlar, yasama veya kanunname yoluyla oluşturulmaktadır. Birçok ulusal kurum şu veya bu şekilde yürütme organına bağlı olsa da, tarafsızlık derecelerini asıl belirleyecek olan, kadroların nasıl oluşturulduğu, finansal dayanakları ve işleyiş şekilleri gibi çeşitli etkenler olacaktır.¹⁹⁶

Ulusal kurumların oluşturulması ve güçlendirilmesine yönelik uluslararası alanda gelişen destek, özellikle gelişmekte olan demokrasiler ve iç çatışmadan ya da aşırı baskıcı dönemlerden yeni çıkmış ülkelerde insan hakları kayıtlarının iyileştirilmesi için en önemli yollardan biri olarak değerlendirilmektedir. Ulusal kurumların potansiyel olarak önemli rolü, insan hakları alanında faaliyet gösteren çeşitli hükümetler arası ve hükümet dışı örgütler tarafından kabul edilmiştir ve pek çok uluslararası aktör, bu ulusal organlarla ilgili faaliyetlerini önemli ölçüde artırmışlardır.¹⁹⁷ Keza Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komiserliği, yeni kurumların oluşturulmasını desteklemekte ve bu yapıların oluşturulmasında öncü bir rol üstlenmiştir. Bu görev, İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması İçin Ulusal Kurumlar hakkında her yıl yayınlanan İnsan Hakları Komisyonu kararında birkaç yıl boyunca vurgulanmıştır.¹⁹⁸ Ulusal ve güçlü bir denetim mekanizmasının gerekliliği, ülkelerin bu kapsamdaki kurumsallaşma süreçlerine koşut olarak UİHK konusunda bir kısım ölçütlerin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

¹⁹⁴ Morten KJAERUM, “İnsan Hakları Ulusal Kurumları, İnsan Haklarının Uygulanması”, s.3, www.ihop.org.tr, (22.12.2008)

¹⁹⁵ AYDIN, a.g.m.,s.8

¹⁹⁶ BM El Kitabı, s.8

¹⁹⁷ POHJOLAİNEN, a.g.m.s.25

¹⁹⁸ KJAERUM, a.g.m.s.3

3.4. ULUSAL KURUMLARLA İLGİLİ OLARAK GELİŞEN SÜREÇ VE PARİS PRENSİPLERİ

Ulusal düzeyde ciddi bir insan hakları denetimi ile ilgili olarak, hak ihlallerinin en önemli süjesi olan devletin bünyesinde, koordinasyon ve planlama yeteneğine sahip bir kurumun oluşturulması zorunluluğu tüm uluslararası toplumca kabul görmüştür. Ancak sorun sadece uluslararası insan hakları denetim kurumlarını yaygınlaştırmak değil, bu yapılanmanın gerçek bir denetim fonksiyonunu yerine getirmesi bakımından hangi kriterlere göre oluşturulacağı sorunu olarak ta karşımıza çıkmaktadır.

Zira gerek yapısal niteliği ve gerekse fonksiyonları bakımından yürütmeye fazlaca bir insan hakları kurumunun icra edeceği denetimin nesnellik ve objektiflik açısından tartışılır olması yüksek bir olasılıktır.

Ulusal insan hakları kurumları genel olarak, insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması özel amacına hizmet etmek için kurulmuş sürekliliği olan ve bağımsız organlardır. Bu son derece geniş tanımın dışında ulusal insan hakları kurumlarının evrensel olarak kabul edilmiş tek bir tanımı olduğu iddia etmek inandırıcı olmayacaktır. Bunun yerine, Hükümetleri en uygun ve en etkin bir ulusal kurum yaratmak yönünde teşvik etmek için farklı uluslararası kurumlar ve hükümet dışı örgütler, mesleki örgütler ve uzman organlar tarafından geliştirilmiş ve kabul edilmiş tavsiyeler ve rehber ilkeler bulunmaktadır.¹⁹⁹

Ulusal kurumların üyeleri belirlenirken toplumun tüm kesimlerinin temsil edilebileceği çoğulcu bir yapı oluşturulmasına özen gösterilmelidir Bu da, kurumun insan hakları alanında çalışan kişiler, akademisyenler, parlamento, (istişari mahiyette katılmak şartıyla) bakanlıklar veya diğer kamu kuruluşları mensupları, sosyal ve mesleki kuruluşlar ile felsefi veya dini düşünce akımları temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilebilecektir. Üyelerin belirlenme usulü, görev süreleri ve yeniden seçilip seçilmeyecekleri açık bir biçimde düzenlenmelidir. Ulusal kurum, nitelik ve nicelik açısından, görevlerini sorunsuz bir şekilde yerine getirebilecek derecede idari ve mali alt yapıya, daha açık bir ifadeyle bütçe ve personele sahip olmalıdır. Kaynak tahsisi ve

¹⁹⁹ POJOLAİNEN, a.g.m.s.78

kullanımı ile mali kontrole ilişkin hususlar kurulun görevini bağımsızca yerine getirmesini engellemeyecek şekilde düzenlenmelidir. Ulusal kurumlar, yetkisine giren konuları değerlendirebilmek için gerekli her türlü bilgi ve belgeye ulaşabilmeli, ilgili kişileri dinleyebilmeli, kamuoyuna açıklamalarda bulunabilmelidir.²⁰⁰

Ulusal bir insan hakları müessesesi kurulması düşüncesi uluslararası metinlerde ilk olarak 1946 yılında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 21 Haziran 1946 tarihli oturumunda üye ülkeler "...İnsan Hakları Komisyonu'nun çalışmalarını ileriye taşıyabilmek için kendi ülkelerinde iş birliği yapabilecekleri bilgi grupları ya da insan hakları komiteleri kurmalarının arzu edilirliliğini değerlendirmeye ..." davet edilmiştir.²⁰¹

1946 ile 1991 yılları arasındaki dönemde, giderek artan bir hacim kazanan yeni insan hakları araçlarının uygulanması için mekanizmaların oluşturulmaları meselesi çeşitli seminerlerde, İnsan Hakları Komisyonu gibi farklı BM birimlerinde ve BM Genel Kurulu'nda gündeme gelmiştir. Ayrıca, "Her türlü ırk ayrımcılığının tasfiye edilmesine dair uluslararası sözleşme"nin 14. maddesinde olduğu gibi, çeşitli yasa metinlerinde önerilmiştir. Bu dönemde söz konusu kurumun yapısı henüz belirgin değildir.²⁰² Keza on dört yıl sonra bu konu tekrar ele alınarak alınan kararda; ulusal kurumların insan haklarının desteklenmesi ve korunmasında oynayabileceği rol kabul edildi. Ayrıca hükümetler; bu kurumların oluşumunu teşvik etmeye ve mevcut kurumların sürekliliğini sağlamaya, konuyla ilişkili tüm bilgileri Genel Sekreter'e aktarmaya davet edilmiştir.²⁰³

1960'lı ve 1970'li yıllarda, insan hakları konusunda standart belirleyiciliğin hız kazanmasıyla, ulusal kurumlarla ilgili tartışmalar giderek bu kurumların uluslararası standartların etkili bir şekilde nasıl katkıda bulunabileceğine odaklandı. İnsan Hakları Komisyonu, 1978 yılında, ulusal kurumların yapı ve işleyişine dair ilkeleri tartışmaya açmak üzere diğer çalışmalarına ilaveten bir seminer düzenleme kararı aldı. 1978 Eylül'ünde Cenevre'de, "İnsan Haklarının Desteklenmesi ve Korunması için Ulusal ve

²⁰⁰ AYDIN, a.g.m.s.23

²⁰¹ Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 21 Haziran 1946 2/9 numaralı karar,5. bölüm, BM, ECOSOC (Ekonomik ve Sosyal Konsey) Resmi Web Sitesi, <http://www.un.org/ecosoc/index.shtml> (21.2.2009)

²⁰² KJAERUM, a.g.m.s.11

²⁰³ Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 25 Temmuz 1960 tarih ve 772 B numaralı kararı, BM, ECOSOC (Ekonomik ve Sosyal Konsey) Resmi Web Sitesi, <http://www.un.org/ecosoc/index.shtml> (21.2.2009)

Yerel Kurumlar Semineri” yapıldı ve bu konuda bazı ilkeler kabul edildi.²⁰⁴ Ulusal insan hakları kurumları ile ilgili olarak kabul edilen ilkeler bu kurumların teşekkülünde halkın değişik kesimlerinin katılımının sağlanması, düzenli faaliyet göstermesi, ulaşılabilir olması ve gereğinde özel nitelikte ya da yerel danışma, izleme organları oluşturması şeklinde özetlenebilir. Seminer, Genel Kurul tarafından daha evvel kabul edilen kararlarla yerleşik bu rehber ilkeleri ortaya koyarken bu ilkelerle ulusal kurumların iki temel işlevini ortaya koymuştur. Bunlar; hükümetin uluslararası insan hakları normlarının uyumunu izlemesi ve bu normları yaygınlaştırmaya çalışmasıdır. Bu arada Ulusal insan hakları kurumlarına da adları verilmiştir: “insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması için ulusal kurumlar.”²⁰⁵

Takip eden yıllarda bu konuda BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanıp Genel Sekreterliğe sunulan raporlar, bu konunun olgunlaşmasını sağlamıştır. 1991 yılı Ekim ayında BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından Paris’te, bu konuda ilk olmak üzere bir atölye çalışması düzenlendi. Bu çalışmaya imza atan Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü ve CNCDH²⁰⁶ nin çalışmaları sonucu, İnsan Haklarının Yaygınlaştırılması ve Korunması İçin Ulusal Kurumların Statü ve İşlevlerine Dair Prensipler” ya da yaygın söyleyişle “Paris İlkeleri” ortaya konulmuştur. Hemen ardından da İnsan Hakları Komisyonu ve BM Genel Kurulu tarafından bu ilkeler karar altına alınmıştır. Genel Kurul’un 20.12.1993 tarih ve 48/134 sayılı kararının ek kısmında yer alan Paris İlkeleri’ni ulusal insan hakları kurumları için oluşturduğu çerçeve nedeniyle konumuz açısından fevkalade önemli buluyoruz.

3.4.1. Ulusal Kurumların Statüsüne İlişkin İlkeler²⁰⁷ (Paris Prensipleri)

3.4.1.1. Yetki ve Sorumluluklar

1. Ulusal kurum insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin yetkilerle donatılır.

²⁰⁴ Ulusal İnsan Hakları Kurumları: İnsan Haklarının Korunması ve Yaygınlaştırılması Amacıyla Ulusal Kurumların Oluşturulması ve Güçlendirilmesi İçin El Kitabı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Merkezi Yayını, (Çev. Veysel EŞSİZ),İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, www.ihop.org.tr, (22.11.2008)

²⁰⁵ BECCO, **a.g.m.**

²⁰⁶ Comission Nationale Consultative des Droits de L’Homme, Fransa Ulusal İnsan Hakları Danışma Kurulumu İnternet Sitesi, <http://www.cncdh.fr/>,(22.12.2008)

²⁰⁷ BM El Kitabı

2. Ulusal kuruma, oluşumunu ve yetkilerini ayrıntılı bir şekilde belirleyen anayasal veya yasal bir metinde açıkça öngörülme suretiyle, olabildiğince geniş bir görev alanı verilir.

3. Ulusal kurum, diğerlerinin yanı sıra, aşağıdaki sorumlulukları taşır:

(a) İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunması ile ilgili her türlü konuda Hükümete, Parlamento ya da diğer yetkili makamlara, ilgili makamın isteği üzerine veya bir konuyu daha üst bir merci tarafından gönderilmeksizin inceleme yetkisini kullanarak, tavsiye niteliğinde, görüşler, tavsiyeler, öneriler ve raporlar sunmak. Ulusal kurum bu sunumları kamuya duyurmaya karar verebilir. Bu görüşler, tavsiyeler, öneriler ve raporlar ile ulusal kuruma mahsus diğer görevler aşağıdaki alanlarla ilgili olacaktır:

(aa) İnsan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan her tür yasal, idari hükümler ve yargının örgütlenmesine ilişkin hükümler. Bu bağlamda ulusal kurum, yürürlükte bulunan yasaları ve düzenleyici işlemleri ve tasarı ya da taslak halinde bulunan düzenlemeleri inceler; bu mevzuatın temel insan haklarıyla uyumlu olmasını güvenceye almak için uygun gördüğü tavsiyelerde bulunur; gerekiyorsa yeni kanunların hazırlanmasını, yürürlükteki kanunların değiştirilmesini ve yeni idari önlemlerin alınmasını veya mevcut önlemlerin değiştirilmesini tavsiye eder.

(bb) Devreye girmeye karar verdiği her türlü insan hakları ihlali durumu.

(cc) İnsan haklarının ulusal düzeydeki durumuna ilişkin genel nitelikli raporlarla daha özgül konulara ilişkin raporlar hazırlamak.

(dd) Ülkenin insan haklarının ihlal edildiği herhangi bir yerindeki durumlara hükümetin dikkatini çekmek; bu tür durumlara son verecek girişimler için tekliflerde bulunmak ve gerektiğinde, hükümetin konumu ve tepkisi konusunda görüş açıklamak.

(b) Ulusal mevzuat hükümlerinin ve pratiklerin, Devletin taraf olduğu uluslararası insan hakları belgeler hükümleri ile uyumlaştırılmasını ve etkili biçimde hayata geçirilmesini desteklemek ve sağlamak.

(c) Yukarıda anılan belgelerin onaylanmasını ya da veya bu belgelere katılmayı teşvik etmek ve bunların hayata geçirilmesini sağlamak.

(d) Devletlerin, sözleşmelerden doğan yükümlülükleri uyarınca Birleşmiş Milletler organlarına, komitelerine ve bölgesel kuruluşlara sunması gereken raporlara katkı sağlamak ve gerektiğinde bağımsızlıklarının gereklerine uygun bir şekilde konu hakkında görüş bildirmek.

(e) Birleşmiş Milletlerle, Birleşmiş Milletler bünyesindeki diğer tüm kuruluşlarla, bölgesel kuruluşlarla ve insan haklarının geliştirilmesi ve korunması alanında yetkili ulusal kurumlarla işbirliği yapmak.

(f) İnsan hakları alanındaki eğitim programlarının oluşturulmasına ve araştırmalara yardımcı olmak; bunların okullarda, üniversitelerde ve mesleki çevrelerde yürütülmesinde yer almak.

(g) Özellikle bilgilendirme, eğitim ve her tür medyayı kullanarak toplum bilincini güçlendirmek suretiyle, insan hakları ve her türlü ayrımcılığa ve özellikle ırk ayrımcılığına, karşı mücadele için gösterilen çabaları kamuoyuna duyurmak.

3.4.1.2. Oluşumu, Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri

4. Ulusal kurumun oluşumu ve seçimle ya da başka bir yolla gerçekleştirilsin, üyelerinin belirlenmesi, özellikle;

(a) İnsan hakları ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele alanlarında sorumluluk üstlenen sivil toplum kuruluşları, sendikalar, avukatlar, doktorlar, gazeteciler ve önde gelen bilim adamları örgütleri gibi ilgili sosyal ve mesleki örgütlerin;

(b) Felsefi veya dini düşünce akımlarının;

(c) Üniversiteler ve nitelikli uzmanların;

(d) Parlamentonun;

(e) Bakanlıkların (dahil edildikleri takdirde, bu kuruluşların temsilcileri görüşmelerde yalnızca tavsiye yetkisi ile yer almalılar) temsilcileri ile etkili işbirliği yapılmasını sağlayacak yetkilerin bulunması veya bu temsilcilerin doğrudan kurumda bulundurulmaları yoluyla insan haklarının geliştirilmesi ve korunması alanında etkinlik gösteren sivil topluma ait tüm sosyal güçlerin çoğulcu temsilini sağlamak için gerekli tüm güvenceleri içerecek bir usule göre tesis edilir.

5. Ulusal kurum, etkinliklerinin sorunsuzca sürdürülmesini sağlayacak elverişli bir altyapıya, bilhassa yeterli mali kaynaklara sahip olmalıdır. Bu kaynak tahsisi, kurumun Hükümetten bağımsız olmasını ve bağımsızlığına etki edebilecek bir mali kontrol altında bulunmamasını sağlamak için kendi personeline ve tesislerine sahip olmasını mümkün kılmayı amaçlamalıdır.

6. Ulusal kurumun üyelerinin atanmaları, gerçek bağımsızlıkları için şart olan görev güvencesini sağlamak amacıyla, görev süresini de belirten resmi bir kararla gerçekleştirilmelidir. Kurumun üye bileşiminin çoğulculuğu güvenceye alınmak kaydıyla, bu görevlendirme yenilenebilir.

3.4.1.3. Çalışma Yöntemleri;

Çalışması çerçevesinde, ulusal kurum:

(a) Hükümet tarafından sunulan veya bir üyenin yahut dilekçe sahibinin teklifi üzerine resen gündemine aldığı, kendi yetki alanında bulunan herhangi bir meseleyi özgürce mütalaa eder;

(b) Yetkisine giren durumları değerlendirmek için gerekli her türlü bir bilgi ve belgeyi edinir, bütün kişileri dinler;

(c) Özellikle görüşlerini ve tavsiyelerini duyurmak için, doğrudan doğruya veya basın yoluyla kamuoyuna hitap eder;

(d) Düzenli olarak ve ayrıca gerektiğinde usulüne uygun olarak davet edilen bütün üyelerinin katılımıyla toplanır;

(e) Gerektiğinde üyeleri arasından çalışma grupları oluşturur ve kurumun işlevlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak üzere yerel ve bölgesel birimler kurar;

(f) Yargısal olsun veya olmasın, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasından sorumlu makamlarla istişareyi sürdürür (özellikle ombudsmanlar, arabulucular ve benzeri kurumlar);

(g) Ulusal kurumların çalışmalarını genişletmekte sivil toplum kuruluşlarının oynadığı temel rolü nazarı dikkate alarak, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması, ekonomik ve sosyal kalkınma, ırkçılıkla mücadele, korunmaya muhtaç grupların (özellikle çocukların, göçmen işçilerin, sığınmacıların, fiziksel ve zihinsel engellilerin) korunmasına ya da belli alanlarda uzmanlaşmaya adanmış sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerini geliştirir.

3.4.1.4. Yarı Yargısal Yetkilerle Donatılmış Komisyonların Statüsüne İlişkin Ek İlkeler

Ulusal kurum, bireysel durumlara ilişkin dilekçeleri ve şikâyetleri dinleme ve incelemekle yetkilendirilebilir. Vakalar kurul önüne bireyler, onların temsilcileri, üçüncü kişiler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve temsil yetkisine sahip diğer örgütler tarafından getirebilir. Bu durumlarda, diğer yetkilerine ilişkin yukarıda sıralanan ilkeleri de göz ardı etmeksizin, komisyonlara verilen işlevler aşağıdaki ilkelere dayandırılabilir:

(a) Uzlaştırma yoluyla veya yasayla çizilmiş sınırlar dahilinde bağlayıcı kararlar alarak veya gerektiğinde gizlilik esasına dayalı olarak dostane çözüm aramak;

(b) Dilekçe sahibini haklarına ve özellikle ulaşabileceği giderim yollarına ilişkin olarak bilgilendirmek ve bu yollara başvurmasına destek olmak;

(c) Tüm şikâyet veya dilekçeleri dinlemek veya onları yasayla çizilmiş sınırlar dâhilinde diğer yetkili makamlara iletmek;

(d) Özellikle haklarını aramak için başvuruda bulunan kimselerin karşılaştıkları güçlüklerle zemin hazırlaması durumunda, yasalarda, düzenleyici işlemlerde ve idari pratiklerde değişiklik veya reform önerileri sunmak da dâhil, yetkili makamlara tavsiyelerde bulunmak.

Paris İlkeleri genel olarak ulusal kurumlar için uluslararası asgari standartlar olarak addedilir. Ulusal Kurumların statüsü, yetki alanı, bileşimi ve çalışma yöntemi için geniş bir normatif çerçeve çizer.²⁰⁸ Görüldüğü üzere Paris İlkeleri'nin ulusal kurumlara verdiği görev, insan hakları hukukunun belirli bir mevzuat ya da vakıa bağlamında uygulanmasından çok daha fazlasını kapsamaktadır. Kurumlar, tavsiye ve rapor sunmakla görevlendirilmiştir ve bu görev, geleneksel yargı yerlerinin ya da mevcut diğer yargı organlarından daha kapsamlıdır. Ayrıca, ulusal kurumlar, yeni mevzuat ya da yürürlükteki mevzuatta değişiklik önerisinde bulunabilir ve bu görev, geleneksel ombudsman yapılarının çoğunun görev alanına göre daha kapsamlıdır.²⁰⁹

Paris Prensipleri yazıldıktan iki yıl sonra 1993 yılının Haziran ayında Viyana'da toplanan "İnsan Hakları Dünya Konferansı'nın" Deklarasyonu'nda ve Eylem Planı'nda UİHK'larının oynadığı önemli ve yapıcı rol kabul edilmiş ve UİHK'larının Paris Prensipleri'ne göre kurulması ve güçlendirilmesi desteklenmiştir.

3.5. BİHB YASAL GELİŞİM VE KURULUŞ SÜRECİ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, geçtiğimiz yüzyıl monarşilerden demokratik yönetimlere dönüşen dünyanın bir parçası olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Her ne kadar 20. yüzyılı batı dünyası için kan ve gözyaşı yüzyılına dönüştüren iki büyük

²⁰⁸ Anna-Elina POJOLAİNEN, İnsan Hakları Ulusal Kurumları Geçirdiği Evrim Birleşmiş Milletlerin Rolü, Danimarka İnsan Hakları Entstitüsü. Ocak 2006, www.ihop.org.tr, (22.12.2008)

²⁰⁹ Morten KJAERUM, İnsan Hakları Ulusal Kurumları, İnsan Haklarının Uygulanması, s.10, www.ihop.org.tr, (22.12.2008)

savaşın ilkinden uzak durulmaması da, genç Cumhuriyet, ikinci ve daha etkili silahların kullanıldığı yıkıcı bir savaştan; 2. Dünya Savaşı'ndan kendini kurtarabilmiştir. İmparatorluktan demokrasiye dönüşümün belki kaçınılmaz bir sonucu olan ve gittikçe dünya üzerinde yaygınlaşan katı, totaliter ve diktacı yönetimler ile yönetimi elinde tutan liderlerin doymak bilmeyen hırsları bu ikinci ve korkunç savaşın müsebbibi olmuştur.

Devletin adeta kutsal bir yapı olarak tanımlandığı, kişisel özgürlüklerin “ulusal çıkarlar” ya da bir başka sebeple kolayca feda edilebildiği bu düzenler, sadece doğurdıkları felaketler ve neden oldukları savaşlarla anılmamışlar, insan hak ve özgürlüklerini hiçe sayan idari metotlarıyla da toplumların zihninde yer etmişlerdir. Savaştan yorgun çıkan batı dünyası, gerek yeni yönetici kadrolarıyla ve gerekse kamuoyuyla “insan hak ve özgürlüklerinin” değerine sarılmıştır.

Savaşa katılmamış olsa da imparatorluktan demokratik bir yapılanmaya doğru yönelen serüveninde Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki bu dönüşüme arkasını dönememiştir. 1940'lı yılların sonuna katı bir Anayasa ile ve tek parti –milli şef yapısıyla giren Cumhuriyet, 7 Ocak 1946 da, yirmi yedi yıl aradan sonra çok partili rejime geçmiştir. BM Genel Kurulunda 10 Aralık 1948 yılında oylanan ve kabul oyu verilen “Evrensel İnsan Hakları Bildirisi”, TBMM'de hemen ertesi yıl 6 Nisan 1949 da görüşülerek onaylanmıştır.

O yıllarda ortaya konan; gerek insan hakları telakkisi, gerekse siyasal ve yargısal özgürlükler bakımından bu günün kriterleri ölçü alındığında oldukça tartışılır uygulamalar bir yana, esasen bu yöneliş, daha evvel Atatürk'ün milli bir strateji olarak benimsetmeye çalıştığı “batı dünyasının parçası olma” çabasına doğru atılmış bir adımdı.

Ardından Türkiye açısından batı medeniyeti içerisinde yer alma çabası, 1949 yılında Avrupa Konseyi'nin Statüsüne Dair Sözleşmenin Onaylanması ve yine 10 Mart 1954'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kabulü adımlarıyla devam etti. Böylece artık geri dönülmez şekilde batı dünyasının ve muasır kültürün bir parçası olarak algılayabileceğimiz insan hakları anlayışı, Türkiye için bağlayıcı bir amaç ve hedef olarak kabul edildi.

Buna mukabil zaman zaman kesintiye uğrayan Türk Demokrasisi'nin zorlu yolculuğuna rağmen, 1980 li yılların sonunda Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının (çekinceyle de olsa) tanınmasından²¹⁰ itibaren, gerek işkencenin önlenmesine²¹¹, gerek kadın ve çocuk haklarına²¹², gerekse sosyal haklara ilişkin sözleşmelere katılım, seksenli yıllara imza attı.

1987 yılında Avrupa Birliği'ne (o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na) yapılan tam üyelik başvurusu sonrasında, insan hakları ihlalleri ile ilgili Parlamenter düzeyde çalışma yapmak üzere bir komisyon kurulması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda 18. yasama döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen tüm siyasi partilerden milletvekillerinin imzalarını içeren yasa teklifi Meclis Başkanlığına sunulmuştur. 05.12.1990 tarihinde 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu kabul edilmiştir. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ülkemizde insan haklarının ulusal düzeyde korunması amacıyla kurulan ilk ulusal insan haklarını koruma mekanizmasıdır.²¹³ Keza 1991 yılından itibaren de bir devlet bakanı insan haklarının takip ve koordinasyonu göreviyle görevlendirilmiştir. Takip eden yıllarda bir “insan hakları bakanlığı” kurulması düşüncesiyle ileri sürülen kanun teklifi kadük kalmış ve yasalaşma olanağı bulamamıştır.

22 Haziran 1993 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından birliğin genişlemesi ilkelerini belirleyici olarak “Kopenhag Kriterleri”²¹⁴ kabul edilmiştir. Bu metnin “siyasi kriterler” bölümünde, mevcut ana esaslardan en önemlisi, insan haklarına koşulsuz bir saygı ilkesidir. Kısaca insan hakları bilinci ve bu konuda Avrupa nezdinde imzalanmış insan haklarına ilişkin tüm metinlerin, çekincesiz bir biçimde Avrupa'nın parçası olmak isteyen ülke tarafından kabul görmüş olması, bir üyelik koşulu olarak öne sürülmektedir.

²¹⁰ 28.1.1987 tarihinde bireysel başvuru hakkı kabul edilmiştir.

²¹¹ Türkiye, “İşkencenin veya Gayri İnsani Yada Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi”ne 25.2.1988 tarihinde onay vermiştir.

²¹² “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme” 11.6.1985 te onaylanmıştır. 14.9.1990 da ise “Çocuk Hakları Sözleşmesi” ülkemiz tarafından imzalanmıştır.

²¹³ TBMM Resmi İnternet Sitesi, İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Kuruluşu, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/bilgi.htm>, (22.1.2009)

²¹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmi İnternet Sitesi, www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/437-438.pdf, (28.2.2008)

Bunun üzerine, üyelik maksadına yönelik adımlar atmaya çalışan Türkiye’de Cumhuriyet’in 50. hükümeti olan Tansu ÇİLLER yönetimi tarafından,²¹⁵ aynı yıl 6.9.1993’te 21690 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 502 Sayılı “İnsan Hakları Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” çıkarılmıştır. Bu kararname ile bir “İnsan Hakları Müsteşarlığı” ve buna bağlı bir “insan hakları teşkilatı” oluşturulmaya çalışılmışsa da o dönem muhalefette bulunan Mesut YILMAZ başkanlığındaki muhalefet partisi, bir ay sonra Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur. “...İnsan Hakları Müsteşarlığı ile kurulan teşkilat kuvvetler ayrılığı prensibine aykırı olup hem yürütmeye, hem yargıya müdahale edici daha doğrusu görevleri tedahül edeceği ve yargı bağımsızlığıyla bağdaşmayacağı...”²¹⁶ düşüncesini temel alan bir iptal başvurusu yapmıştır.

Bunun üzerine Anayasa Mahkemesi, kısa bir sürede başvuruyu değerlendirmiş ancak ileri sürülen bu gerekçeyle değil²¹⁷, kanun hükmünde kararname çıkarılmasına ilişkin yetki yasasının iptal edildiği nedenine dayalı olarak bu kanun hükmünde kararnameyi iptal etmiştir.²¹⁸

Bu tarihten sonra, insan hakları alanında Devlet Bakanı'na bağlı olarak görev yapmak üzere Başbakanlık genelgesi ile 1994'te İnsan Hakları Başmüsavırlığı ve İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu ve bu Kurulun 1996'da kaldırılmasını takiben, Nisan 1997'de, 09.04.1997 tarihli ve 1997/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile insan hakları ile ilgili konularda görevli Devlet Bakanının başkanlığında Başbakanlık, Adalet, İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlarının katılımıyla İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu teşkil edilmiştir. Bu Kurul, Devlet Bakanının başkanlığında Başbakanlık Müsteşarı ve ilgili Bakanlıkların müsteşarlarından oluşturulmuştur.²¹⁹

1993 ve 1999 yılları arasında gerçekleşen sekiz hükümet değişikliği ile siyasal anlamda fevkalade istikrarsız ve çalkantılı bir dönem yaşanmıştır.

²¹⁵ TBMM Resmi İnternet Sitesi, Tarihçe Bölümü,

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, (22.1.2009)

²¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 1993/39 Esas, 1993/37 Karar ve 6.10.1993 tarihli kararı. www.anayasa.gov.tr, (22.1.2009)

²¹⁷ Karar gerekçesinde; “2949 Sayılı Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’un 29. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi’nin iptal konusu istemle bağlı olduğu ancak iptal gerekçesi konusunda ileri sürülen gerekçelere dayanma zorunluluğu bulunmadığı” belirtilmiştir. Bu yönüyle muhalefet partisinin insan hakları konusundaki görüş ve gerekçelerine değinilmeden, usul açısından iptale karar verilmiştir.

²¹⁸ Anayasa Mahkemesi’nin 1993/39 Esas, 1993/37 Karar ve 6.10.1993 tarihli kararı. www.anayasa.gov.tr, (22.1.2009)

²¹⁹ İnsan Hakları Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, www.ihb.gov.tr (22.1.2009)

Bu dönemin ardından 2000 yılında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit imzasıyla bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. “Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, daha önce TBMM den geçirilerek kanunlaştırıldığından, bu kez ilgili kanunda değişiklik yapılmasına dair bir başka kanun, 12.4.2001 tarihinde TBMM Genel Kurulu’ndan kanunlaşmıştır. Anılan kanunla birlikte Devlet bünyesinde ulusal bir insan hakları müessesesi olarak “İnsan Hakları Başkanlığı” oluşturulmuştur.

3.5.1. 4643 Sayılı Yasa²²⁰

Başbakanlığa bağlı bir “İnsan Hakları Başkanlığı” birimi oluşturulmasını sağlayan bu kanun, toplam altı ana madde ve iki de geçici maddeden oluşmuştur. Anılan kanunla sadece “Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı” kurulmakla kalmamış, ayrıca “İnsan Hakları Üst Kurulu” ve “İnsan Hakları Danışma Kurulu” da yasal düzenlemede yerini almıştır.

Yasanın dayanağını oluşturan kanun hükmünde kararname ile aynı düzenlemeyi ilgilendiren Plan ve Bütçe Komisyonu raporu²²¹ 12.4.2001 tarihinde TBMM Genel Kurulunda dönemin tüm siyasi partilerinin onayı alınarak “oy birliği” ile kabul edilmiştir. Türk Demokrasisi’nin inişli çıkışlı bir dönemi sonunda ve oldukça parçalı bir görüntü sergileyen parlamento aritmetiğine rağmen bu yasanın ittifakla kabulü manidardır.

1993 yılında ana muhalefet partisinin insan haklarına ilişkin devlet içi yapılanmayı bir “Anayasa ihlali ve kuvvetler ayrılığı prensibine aykırı uygulama” olarak nitelendirmesi ve bu gerekçenin de yer aldığı bir iptal başvurusuna imza atmasının ardından, “idarî” bir ulusal insan hakları teşkilatının kurulmasına “oy birliğiyle” karar verilmiştir.²²² Kuşkusuz bu konsensüsün sağlanmasında, ulusal bir müessese oluşturulması konusunun uluslararası platformlarda sürekli Türkiye’nin başını ağrıtan bir husus olması, defalarca KHK ve genelge gibi yürütmeye ilişkin yasal

²²⁰ 12.4.2001 tarih ve 4643 Sayılı “Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü İle Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun”

²²¹ 1/758 Sayılı plan ve “**Bütçe Komisyonu Raporu**”, TBMM Oturum Tutanakları, TBMM Resmi İnternet Sitesi, www.tbmm.gov.tr , (28.2.2009)

²²² TBMM Oturum Tutanakları, TBMM Resmi İnternet Sitesi, www.tbmm.gov.tr , (28.2.2009)

düzenlemelerle ayakta tutulmaya çalışılması ve bu nedenle de bir türlü yasal zemine oturtulamamasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Diğer yandan dış kamuoyunun dayatmaları ve imzaladığımız uluslararası sözleşmelerle birlikte parlamenterler nezdinde gelişen insan haklarını müesseseleştirme arzusu ve bilincinin de yok sayılmaması gerektiği düşüncesindeyiz. Ancak Paris Prensipleri ölçüsünde ve etkin bir insan hakları denetimi yeteneğine sahip “ulusal bir insan hakları müessesesi” kimliği açısından BİHB, ayrı bir başlık altında tartışılıp değerlendirilmelidir.

Söz konusu yasa, dört temel amaca yönelik olarak çıkarılmıştır. Bunlar;

- a- Başbakanlık Teşkilatı içinde ana hizmet birimlerinden biri olarak “İnsan Hakları Başkanlığı”nın oluşturulması,
- b- Daha önce genelgeyle oluşturulan “İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu”nun kanuni bir statüye kavuşturulması,
- c- İnsan hakları alanında ilgili devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak amacıyla “İnsan Hakları Danışma Kurulu”nun oluşturulması.
- d- İnsan hakları ihlali iddialarının azaltılmasını ve son bulmasını sağlamak amacıyla insan hakları ihlali iddialarını araştırmak üzere heyetlerin oluşturulmasıdır.²²³

Yasayı dört ayrı insan hakları denetim ve koruma müessesesi oluşturma gayreti olarak algılanabilecek bu hedeflere yönelten uluslararası zorunlulukları da göz ardı etmek mümkün değildir. BM Genel Kurulu’nun 20.12.1993 tarihinde kabul ettiği 48/134 sayılı Kararda, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla ulusal kuruluşların önemi vurgulanarak, üye ülkelere bu tür kurumları kurmaları ve

²²³ 12.4.2001 tarih ve 4643 Sayılı Yasanın Genel Gerekçesi, TBMM Resmi İnternet Sitesi, www.tbmm.gov.tr , (28.2.2009)

mevcutları güçlendirmeleri konusunda çağrıda bulunulmuştur. Müteakiben, gerek BM, gerek AK çerçevesinde gerçekleştirilen çeşitli toplantılarda bu kurumların gerekli yasal düzenlemelerle yaygınlaştırılmalarının ve güçlendirilmelerinin, kurumlar arasında iletişim sağlanmasının önemi dile getirilmiştir. Bu çağrılar doğrultusunda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerde bu tür kurumların sayısının giderek artmakta ve aralarındaki iletişim ağının güçlenmekte olduğu²²⁴ hususu da genel gerekçede yerini almıştır.

Konumuzun kapsamı açısından her ne kadar söz konusu kanunun sadece “3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkındaki Kanun”a BİHB ile ilgili “m” bendini ekleyen ilk maddesi ve yine BİHB’nin görevlerini sıralayan 2. maddesi ilgili düzenlemeler içermektedir.

Buna mukabil, oluşturulan diğer iki müesseseye yani “İnsan Hakları Üst Kurulu” ve “İnsan Hakları Danışma Kurulu”na ilişkin dört adet ek madde içeren 4. madde de konumuzla ilgili olarak iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki, 4. maddede yer alan 4. 5. ek maddelerde; İHÜK ve İHDK ile ilgili düzenlemeyi barındıran metinde, bu kurullarla alakalı tüm sekreteryaya hizmetlerinin BİHB tarafından yürütüleceği öngörülmüştür. Anılan 4. madde içeriğinin bir diğer açıdan önemi ise, BİHB ile birlikte tesisi gerekli görülen bu iki müessese arasında organik yahut hiyerarşik ilişkinin niteliği açısından fikir vermesidir.

Burada dikkat çeken nokta, yasanın genel gerekçesinde yer aldığı şekliyle “...insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla ulusal kuruluşlar...” dan bahsedilmekle birlikte, BİHB kurumunun tesisi açısından bakıldığında, gerekçede kendini hissettiren geniş çaplı ulusal bir yapılanmanın murad edildiğini söylemek zordur. Zira yasanın 1. maddesinde öngörüldüğü üzere BİHB, “10.10.1984 tarihli ve 3056 Sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkındaki Kanunun” 7. maddesine yapılan bir eklenti ve değişiklikle kurulmuştur.

²²⁴ 3643 Sayılı Yasa Tasarısının Genel Gerekçe Metninden. TBMM Resmi İnternet Sitesi, www.tbmm.gov.tr, (28.2.2009)

Keza yine söz konusu yasanın 3. maddesine bakıldığında “3056 sayılı Kanunun eki “Başbakanlık Merkez Teşkilatı” cetvelinin “Ana Hizmetler Birimleri” bölümüne...” 13. madde olarak eklenen “Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı” başlığı göstermektedir ki, anılan yasal düzenleme, insan haklarını koruma ve geliştirme anlamında önemli bir adım olmakla beraber, Başbakanlığa bağlı idari bir iç denetim birimi görüntüsü vermektedir.

İHÜK na 4643 sayılı yasa ile (Ek Madde 4.) “ İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik idarî ve kanunî düzenlemelere ilişkin çalışmalar yapmak ve Başbakanlık ve bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşları için insan hakları konusunda tavsiye kararları vermek...” görevi verilmiştir.

Yine İHDK nun görevi ise (4643 Sayılı Yasa Ek Madde 5.)“ İnsan haklarına ilişkin olarak ilgili Devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak ve insan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmak...” olarak tanımlanmıştır.

Böyle bir durumda yasanın genel gerekçesinde yasa ile ulaşılmaya çalışılan bir diğer hedef olarak gösterilen “...Avrupa Birliği adaylık sürecinde Kopenhag Siyasi Kriterleri ile ilgili çalışmaları koordine etme ve izleme...” faaliyeti hangi yapılanma tarafından yürütülecektir?

Bu meyanda 4643 sayılı yasanın 2. maddesiyle düzenlenen Başbakanlık Teşkilatı Kanunu’ nun 17/A maddesinde mevcut “İnsan Hakları Başkanlığının Görevleri” başlığı altındaki madde metni şu şekildedir:

a) İnsan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmak ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak,

b) İnsan hakları konusundaki mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemek, izleme sonuçlarını değerlendirmek, uygulamada ve mevzuatta görülen aksaklıkların giderilmesi ve Türkiye’nin ulusal mevzuatının insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmaları koordine etmek ve bu konularla ilgili önerilerde bulunmak.

c) Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını izlemek değerlendirmek ve koordine etmek.

d) İnsan hakları ihlali iddialarıyla ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmek.

e) Başbakanlığın koordinatörlüğünde görevleri ile ilgili konularda teşkil edilen kurullara sekreteryaya hizmeti vermek.

f) Makamca verilen benzeri grevleri yapmak.

Görüldüğü üzere diğer iki oluşumdan farklı olarak yasa gerekçesinde yer alan “koordinasyon görevi” tamamıyla BİHB na yüklenmiştir. Diğer yandan İHÜK nun “yasal uyumu sağlamaya ve bu konuda çalışmalar yapmaya” yönelik görevine rağmen kurul olmaktan öte bir alt yapılanması olmaması ve tüm sekreteryaya hizmetleri BİHB na yüklenmesi nazara alındığında, esasen İHÜK nun bu görevine ilişkin yükün de tamamıyla BİHB üzerinde olduğunu söylemek güç değildir. Zira ilgili madde gereğince İHÜK nu oluşturan her bir bakanlık müsteşarlıklarının kendi birimlerinden devletin yasal düzenlemeleri ile ilişkili konuların takibi beklenemeyeceğine göre, bu takip ve koordinasyon vazifesi de tümüyle BİHB yedinde bırakılmıştır.

BİHB'nin kuruluş yasası olan 4643 sayılı yasanın bir diğer cüzü ise, ek kısmında yer alan “ihdas edilen kadrolar” başlığı altında düzenlenen teşkilat tablosu şu şekildedir:

SINIFI	ÜNVANI	KADRO DERECE	SERBEST KADRO AD.	TUTULAN KADRO AD.	TOPLAM
GİH	BAŞKAN	1	1	-	1
GİH	Şube Müdürü	1	1	-	1
GİH	Şube Müdürü	2	1	-	1
GİH	Şube Müdürü	3	2	-	2
GİH	Araştırmacı	1	1	-	1
GİH	Araştırmacı	2	1	-	1
GİH	Araştırmacı	3	1	-	1
GİH	Araştırmacı	4	2	-	2
GİH	Mütercim	5	1	-	1
GİH	Mütercim	6	1	-	1
	TOPLAM		12		12

Tablo.1.4643 Sayılı Yasaya Göre BİHB Kadro Cetveli

Genel olarak bakıldığında yasanın genel gerekçesinde yer alan hedefler ile gerek diğer iki kurula ve gerekse özellikle BİHB na yüklenen görevlerin önem ve özelliği nazara alındığında, Başbakanlık Teşkilat Kanunu kapsamında “bir madde metnine eklenti olarak” yer alan bu düzenlemenin birçok açıdan eleştirilebilir olduğunu söylemek mümkündür.

Zira genel gerekçede yer alan “ulusal insan hakları kurumları oluşturma” yönelimi ile bu derece önemli görevlerin, (ayrıca da birçok ek koordinasyon ve sekreteryaya görevlerinin) yüklendiği ulusal bir müessesenin müstakil ve daha ayrıntılı bir yasal düzenlemeyi hak ettiği düşünülmektedir.

Diğer yandan BİHB'nin, Başbakanlığın “idari bir alt birimi” ve insan hakları konusundaki “iç sigorta düzeneği” olduğu şeklinde ki bir algılama ise, yasayla bu kuruma yüklenen misyonun önemi ve ağırlığı karşısında hafif kalmaktadır.

Keza yukarıda sunduğumuz ve 4643 sayılı yasanın ekinde mevcut tablodan anlaşılacağı üzere, yürütülmesi gerekli hizmetlere karşılık 12 kişilik sınırlı bir kadro öngörülmüştür. Sonraki yıllarda bu konuda atama ve ilaveler yapılmasına rağmen, BİHB'nin yasayla öngörülen görevleri yerine getirmesi açısından yeterli saymak mümkün değildir.

BİHB'na yüklenen “Ulusal İnsan Hakları Kurumu” kimliği çerçevesinde düşünüldüğünde, bir “teşkilatlanma yönetmeliği”nin henüz mevcut olmaması, yasadaki eksiklik ve boşlukların daha çok belirginleşmesine neden olmaktadır.

3.6. BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI'NIN KURUMSAL YAPISI

3.6.1. Genel Olarak

BİHB, organik bakımdan üç şekilde incelenip değerlendirilmelidir. Bunlardan ilki, Devlet hiyerarşisi ile kamusal faaliyetler alanında, hangi derece ve konumda yer aldığı sorundur. BİHB'nin Devlet yapısı içerisindeki yeri, fonksiyonelliği ve ulusal bir insan hakları kurumu olarak değerlendirilebilirliği açısından bize fikir verebilecektir. Ulusal bir insan hakları kurumu için oluşturulmaya çalışılan uluslararası standartlar içerisinde en dikkat çeken “bağımsızlık derecesi”dir. Nitekim “Paris İlkeleri”nden mülhem BM Ulusal İnsan Hakları Kurumları El Kitabı'nda “Ulusal Kurumların Etkili İşleyişi İçin İlkeler” başlığı altında bağımsızlık konusu, ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.²²⁵ Keza Uluslararası Af Örgütü'nün 2001 tarihli raporuna da “Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının hükümetin yürütme işlevlerinden bağımsız olmalıdır ve kurucu şartı da bunu yansıtmalıdır” düşüncesi yansımıştır. Bu yönüyle BİHB'nin Devlet içindeki konumu, şematik anlamda incelenirken bir bakıma bağımsızlık konusundaki değerlendirme ölçütleriyle ne derece örtüştüğü de kendiliğinden ortaya konulmaktadır.

²²⁵ Ulusal İnsan Hakları Kurumları BM El Kitabı, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, www.ihop.org.tr

Gerek hiyerarşik açıdan ve gerekse görev ilişkisi açısından yapılacak doğru bir konumlandırma, BİHB'nin ulusal insan hakları kurumu kıstasıyla yapılacak bir değerlendirme de konuya ışık tutabilecektir.

Diğer bir örgütsel değerlendirme ise BİHB'nin kurumsal içeriği ve iç örgütsel yapısı ile kendisine bağlı bir taşra teşkilatının olup olmaması yönüyle yapılması gerekli incelemelerdir. BİHB'nin gerçekten operasyonel bir özerkliğe sahip olabilmesi açısından kurumsal öğelerin ortaya konulması gereklidir. Bu iç organik yapıda, insan hakları konusundaki denetim ve ihlalleri önleme faaliyetinin etkili biçimde ortaya konulması bakımından doğru bir örgüt yapısı, yeterli sayıda çalışan, doğru değerlendirmeleri elde edebilmek bakımından atama ve yetki özerkliğinin derecesi fevkalade önemli konulardır.

Ulusal insan hakları kurumlarına yüklenmiş bulunan yasama ve mevzuat takibi, insan hakları konusundaki eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi ve koordinasyonu, bilgi birikimi ve paylaşımının sağlanması, ihlallerle ilgili etkili bir soruşturma mekanizmasının işletilmesi gibi konular, iç örgütlenmenin nitelik ve niceliğiyle yakından ilintilidir.

Ayrıca etkin bir ulusal kurum, haklarını korumak ve çıkarlarını yükseltmek için kurulduğu birey ve gruplarca erişilebilir olmalıdır. Ulaşılabilirlik, yalnızca yapısal önlemlerle sağlanamamakta; kurumun örgütlenme ve prosedürüne ilişkin her türlü durumdan etkilenmektedir. Sorumlu, etkin ve halkın güvenine sahip bir kurum, otomatik olarak, “erişilebilirliği” artırır.²²⁶ Bu yönüyle BİHB'na gerekli bilgi akışını sağlamakla görevli il ve ilçe insan hakları komisyonlarının bu örgütsel yapı içerisindeki yeri ve varsa hiyerarşik olarak oluşturulan bağın kuvveti de gerek ulaşılabilirlik açısından ve gerekse faaliyetlerin etkin olarak yürütülebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Diğer yandan etkinlik ve fonksiyonelliğin olmazsa olmaz unsuru olan faaliyet bütçesinin genel bir değerlendirmeye tabi tutulması, güç ve etkinlik açısından olmazsa

²²⁶ Ulusal İnsan Hakları Kurumları BM El Kitabı, Paragraf No.98, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, www.ihop.org.tr

olmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kendi finansmanı üzerinde kontrol sahibi olmayan bir kurum, bu kontrolü sağlayan bakanlık ya da hükümet organına bağımlı olur.²²⁷Bu yönüyle kuruluş yasası ekinde yer alan bütçe ile sonraki yılların faaliyet raporlarında mevcut mali değerlendirmelerin tümünden yararlanılarak BİHB'nin ekonomik yapısı konusunda net bir fikir edinme imkanı vardır.

Bu çerçevede Başkanlığın taşradaki kılcal damarları sayabileceğimiz il ve ilçe kurullarının da mali yapısı önem arz etmektedir. Taşra da yapılacak etkin bir soruşturma ve denetim olmaksızın kağıt üzerinde yürütülen bir faaliyet, BİHB açısından da destekleyicilikten uzak olacaktır. Sağlam bir mali yapının oluşturulmaması yahut ilçe kurullarının yine mülki idarenin sair kaynaklarına muhtaç olması doğal olarak sağlıklı bir faaliyetin yürütülmesini engeller. BİHB'nin koordinasyonu ile gerçekleştirilecek olan insan hakları eğitimi ve ihlallerin önlenmesine yönelik tüm faaliyetler, belirli bir bütçe ödeneğini zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle uluslararası ölçütler bakımından da etkili bir değerlendirme yapabilmek için, Başkanlığın finansal yapısını ortaya koymak, bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda irdelemeye çalıştığımız 4643 Sayılı Yasa ile 21.11.2003 tarihli "İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev Ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliğin" satır aralarından çeşitli sonuçlar çıkarılabilecektir. İnsan Hakları Başkanlığı'nın görevlerinin sayıldığı 2. maddede yer alan altı bentten dördünde "koordine" kelimesi kullanılmıştır. Bundan dolayıdır ki Başkanlığın faaliyetleri daha çok insan hakları ile ilgili konularda koordinasyon üzerine odaklanmaktadır.²²⁸

Diğer yandan BİHB'nin kendi bütçe ve teşkilatını tanımlama biçimi önem içermektedir. Zira 2004 yılından itibaren Başkanlığın muntazam şekilde yayınladığı faaliyet raporları ile yayınlardan, bu tanımlama kapsamında yeterli bilgi sahibi olmamız mümkündür.

²²⁷ Ulusal İnsan Hakları Kurumları BM El Kitabı, Paragraf No.73, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, www.ihop.org.tr

²²⁸ KABOĞLU, a.g.e.,s.148

3.6.2. Devlet Örgütü İçinde BİHB

Türkiye’de Devlet örgütü içerisinde yer alan, daha üst düzey ve daha kapsayıcı bir insan hakları örgütünün var olmaması, BİHB nın ulusal bir insan hakları kurumu olarak değerlendirilmesini ve bu değerlendirmeler yapılırken de ulusal insan hakları kurumları için öngörülen ölçütler kullanılmasını bir zorunluluk olarak karşımıza çıkarmaktadır. Yukarı da belirtildiği üzere Başkanlığın Devlet örgüt ve yapısı içerisindeki konumlandırılışı, doğru bir tanımlama ve değerlendirme için birçok sorunun cevabını içinde taşımaktadır.

BİHB nın hukuksal dayanağını oluşturan 4643 sayılı yasa²²⁹, bağımsız bir yasal düzenleme olmayıp, daha evvel var olan “10.10.1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkındaki Kanun”a ilave edilen bir eklenti niteliğindedir. Söz konusu kanun değişikliği yasası ile 3056 sayılı Kanunun eki "Başbakanlık Merkez Teşkilâtı" cetvelinin "Ana Hizmetler Birimleri" bölümüne "13. İnsan Hakları Başkanlığı" ibaresi eklenmiştir.²³⁰

Kaldı ki İnsan Haklarından Sorumlu devlet Bakanlığı’nın da hala bir kuruluş yasası ve kendine has personeli bulunmamaktadır.²³¹ Bir ulusal kurumun kurucu yasası, o kurumun yasal bağımsızlığını, özellikle de hükümetten bağımsızlığını sağlamak açısından hayati öneme sahiptir. İdeal olarak bir ulusal kurum, ona bağımsız karar alma gücü sağlayacak ayrı ve farklı bir yasal kişilikle donatılmalıdır.²³² Yasal konumu, ilk bakışta ve isminden de anlaşıldığı üzere, BİHB’ni Başbakanlık merkez teşkilatı bünyesinde bir insan hakları birimi olarak karşımıza çıkarmaktadır.

İnsan hakları konusunda ulusal bazda faaliyet gösteren ve daha üst konumda sayabileceğimiz İnsan Hakları Üst Kurulu ya da BİHB nın görevlerinden biri olan mevzuat takibi ve danışma faaliyetlerinin yürütmesi için öngörülen İnsan Hakları Danışma Kurulu, örgütsel bir yapılarının olmaması ve sekreteryaya hizmetleri

²²⁹ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz.s.84

²³⁰ 12.4.2001 tarih ve 4643 Sayılı Yasa, m.3., [http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4643.html\(23.01.2009\)](http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4643.html(23.01.2009))

²³¹ KUYAKSİL, **a.g.e.**,s.47

²³² Ulusal İnsan Hakları Kurumları BM El Kitabı,Paragraf No.73, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, www.ihop.org.tr

konusunda dahi BİHB na bağımlı oluşları nedeniyle bir “kurul” olmaktan öte “ulusal bir insan hakları kurumu” olarak değerlendirilmemektedir. Kurum tanımlaması ismiyle müsemma, bir “kurumsal yapıyı” zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle Altıparmak’ın “Türkiye’de yetkiye sahip insan hakları kurumu yapısına en yakın örgütlenmenin İHDK olduğu” yönündeki görüşüne katılmak zorlaşmaktadır.²³³

BİHB, konumu itibarıyla bağımsızlığını tartışılır kıldığından, İHYK ve İHDK adı altında yasal tanımı yapılmış bu iki üst düzey kuruma sağlıklı bir veri akışıyla ilgili haklı şüpheler doğmaktadır.

Tüm bu üst yapılanmalara önemli ölçüde veri akışı sağlayan toplardamarlar sayabileceğimiz İnsan Hakları İl ve İlçe Kurullarına gelince; Teşkilat Kanunu’nda sayılan akanlık temsilcilerinin hiç biri bu hükme dayanılarak çıkarılan il ve ilçe kurulları yönetmeliğinde bulunmamakta²³⁴, bunun yerine insan hakları alanında faaliyet göstermeyen kişi ve kuruluşlar, kurullarda yer almaktadır.²³⁵ İleride açıklamaya çalışacağımız üzere mali yapıdaki eksiklikleri de birlikte düşündüğümüzde faaliyetlerin ana omurgasını oluşturan “soruşturma”, “eğitim” ve “veri toplama” gibi faaliyetlerin layıkıyla yerine getirilememesi, 4643 Sayılı yasada zemin bulan ve zaten bağımsız bir örgütsel yapıdan yoksun bulunan İHÜK ve İHDK nu neredeyse kökten yoksun zayıf yapılar haline getirmektedir.

Kısaca şu söylenebilir ki, uluslararası hukuk tarafından kabul görmüş kriterlere uygunluğu tartışma konusu olsa da, ülkemizde kendi içinde müstakil bir organik yapıya sahip insan hakları denetim ve eğitimi konusundaki neredeyse tek devlet organı olarak BİHB 'nı “ulusal bir insan hakları kurumu” zaviyesinden değerlendirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.6.2.1. Başbakan

Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu, bu

²³³ Kerem ALTIPARMAK, Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsalaş(ama)ma, Bürokrasi ve İnsan Hakları,TBB Yayınları, Ankara,2007,s. 10, www.ihop.org.tr

²³⁴ İl ve İlçe Kurul Yönetmeliği, m.5.

²³⁵ ALTIPARMAK, a.g.m.,s. 25

siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Başbakan, bakanların görevlerinin Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini gözetmek ve düzeltici önlemleri almakla yükümlüdür.²³⁶Anayasanın 2. maddesinde yerini bulan “insan haklarına saygılı bir hukuk devleti” olma gayesi, bu çerçevede Başbakan’ın asli görevleri arasındadır.

Anayasa’da ön görülen ve devletin temel niteliklerinden olan “insan haklarına saygı” ilkesi, belki en çok “ihlallerin ana öznesi” olan İdare’nin başını ilgilendirmektedir. Bu yönüyle Başbakanlık teşkilatı içinde ana hizmet birimlerinden biri olarak²³⁷konumlandırılan BİHB, öncelikle Başbakanlığa bağlı olarak çalışan bir kurumdur. Dolayısıyla bütçesi de Başbakanlık bütçesi içerisinde değerlendirilmekte ve giderleri aynı kaynaktan finanse edilmektedir. Görev ilişkisi anlamında bir müsteşar yardımcılığı ve o kanalla da Başbakanlık Müsteşarlığı’na bağlı olan BİHB, hiyerarşik manada İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı’na bağlıdır. Dolayısıyla çalışma disiplini açısından değil bir ulusal insan hakları kurumu, örgüt içi bir insan hakları birimi olarak dahi baktığımızda ikircikli bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil temelde BİHB yürüttüğü faaliyetlerle alakalı olarak gerek hiyerarşik ve gerekse siyasal sorumluluk öncelikle İdarenin de başı olan Başbakan’a aittir.

Bir insan hakları ulusal kurumu olarak değerlendirildiğinde BİHB, esasen farklı bir yasal kişilikle donatılmadığından, fonksiyonlarını hükümetin her hangi bir kolu ya da her hangi bir organın müdahale ve engellemesi olmaksızın yerine getirmesinin mümkün olduğunu söylemek zordur. Bunu sağlamanın bir yolu, kurumu doğrudan Meclise ya da Devlet Başkanı’na sorumlu kılmak olacaktır.²³⁸

3.6.2.2. İnsan Haklarından Sorumlu Bakan

İnsan haklarına yönelik bir kısım resmi oluşumun kuruluş ve görevlerini düzenleyen 4643 sayılı yasanın ek.4.- ek.5. maddelerinde İHÜK ile İHDK nun yapısı ve görevleri hakkında düzenleme getirildiğini yukarıda belirtmiştik. Bu düzenlemeler ile İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı’na etkin görevler verilmiştir.

²³⁶ Anayasa m.112/1-3

²³⁷ 4643 Sayılı Yasa’nın Başbakanlık imzasıyla Plan ve Bütçe Komisyonuna sevk edilen genel gerekçe,s.1.
www.tbmm.gov.tr

²³⁸ Ulusal İnsan Hakları Kurumları BM El Kitabı,Paragraf No.70

Binaenaleyh İHÜK toplantılarında koordinasyon ve başkanlık görevi bu bakanlığa verildiği gibi, İHDK nun da bu bakanlığa “bağlı” olarak çalışacağı yasada hüküm altına alınmıştır. BİHB nin çalışma usullerini düzenleyen ve 3056 sayılı yasanın 17/A maddesini değiştiren 2.madde de ise “Başbakanlığın koordinatörlüğünde” ve “makamca verilen benzeri görevleri yapmak” şeklinde ifade edildiği üzere hiyerarşik anlamda Başbakanlığa bağlı olarak çalışan bir kurumdur.

Bunun yanında 4643 sayılı yasanın ek 4 ve ek 5. maddeleri ile BİHB na yüklenen sekreteryaz hizmetleri nazara alındığında, oluşturulan bu müesseselerle ilgili bir görev ilişkisinin varlığını görmek mümkündür. Aynı maddelerde yukarıda da bahsedildiği üzere, İHÜK na başkanlık eden ve yine kendisine bağlı olarak bir İHDK oluşturan İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı, anılan kurulların sekreteryaz hizmetlerinin yürütülmesi bakımından, BİHB üzerinde amir bir konuma sahiptir.

Başbakanlık Genelgesi ile Bakanlar Kurulu içerisinde düzenlenen yetki ve görev dağılımında da “insan hakları ile ilgili kurullar ve insan hakları ile ilgili konularda koordinasyon” görevi -bize göre bir yetki paylaşımı şeklinde- “İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı’na” verilmiştir.²³⁹ Gerek 4643 Sayılı Yasa’dan ve gerekse bahse konu Başbakanlık Genelgesi’nden, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın BİHB nin hiyerarşik olarak üzerinde değerlendirilmesi gerektiği sonucunu elde etmek mümkündür. Buna mukabil halen insan hakları konusunda bağımsız bir bakanlık ve buna bağlı bir teşkilat oluşturulmuş değildir. İnsan haklarıyla ilgili sorumluluk, Devlet Bakanlığı’nı da deruhte eden bir Başbakan Yardımcılığına bırakılmıştır.²⁴⁰ Başbakan yardımcısının görevlerini içeren genelgede, stratejik değer taşıyan ve hatta insan hakları ihlallerinin en çok yaşandığı “terörle mücadeleyi de” içeren altı görevden en sonuncusu olarak insan haklarıyla ilgili görevlendirme yer almaktadır.

²³⁹ 30.8.2007 tarih ve 2007/22 sayılı Başbakanlık Genelgesi, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil ÇİÇEK- “Görevler” başlığı 6. bent, www.basbakanlik.gov.tr/mevzuat, 29.2.2009

²⁴⁰ Aynı Başbakan Yardımcısı’nın görevleri; 1- Parlamento ile ilişkiler, 2- Kıbrıs ile ilgili Koordinasyon İşleri, 3-Terörle Mücadele Yüksek Kurulu Başkanlığı, 4-Milli Güvenlik Kurulu’nun tavsiye kararlarının ve görüşlerinin değerlendirilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunulması ve kabulü halinde bu tavsiye kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve izlenmesi, 5- Kamu yönetimi reformu, 6- İnsan hakları ile ilgili kurullar ve insan hakları ile ilgili konularda koordinasyon, a.g. Başbakanlık Genelgesi

3.6.2.3 Başbakanlık İnsan Hakları Başkanı

Başbakanlık bünyesinde yer alan bir kurum olarak, 4643 sayılı BİHB kuruluş yasası ile verilen tüm görevlerin yerine getirilmesinde temel sorumluluk Başbakanlık İnsan Hakları Başkanı'na aittir. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanı, söz konusu yasanın 2. maddesinde sayılan “koordinasyon, eğitim ve ihlallere ilişkin başvuruların incelenmesi ve soruşturulması” faaliyetleri yanında, aynı yasayla tanınan diğer iki oluşumun sekreteryasının yürütülmesi konusunda yetki ve sorumluluğu temsil eden makamdır.

Aynı yasanın 2/f bendinde belirtilen; “Makamca (Başbakanlık) verilen benzeri görevler” şeklindeki muğlak bir ifade de yine yasa da İnsan Hakları Başkanlığı'nın görevleri arasında yer almıştır.

Önceki kısımda değerlendirmeye çalıştığımız yasa metninde yer alan ve BİHB na yüklenen görevler, insan haklarının bu derece önem kazandığı ve uluslararası platformlarda adeta ülkenin karnesini oluşturduğu bir çağda, sadece insanca yaşama ve hak anlayışı açısından değil, köklü ve büyük bir devlet geleneğine sahip Türkiye'nin itibarı açısından da fevkalade önem arz etmektedir. Bu önemli yükün taşınması konusunda ulusal anlamda hizmet veren bir kurum olma yanında, kurum liderliği de ciddi bir bilgi, donanım gerektirmektedir.

BİHB nın kurulduğu 12.4.2001 tarihinden itibaren insan hakları başkanı olarak altı kişi görev almıştır.²⁴¹Kendi alanlarında her biri iyi yetişmiş ve seçkin olarak değerlendirilebilecek isimler, personel ve mali konudaki yoksunluklara rağmen insan haklarının gelişimi açısından birçok olumlu gelişmeye vesile olmuşlardır. 2007 yılı itibarıyla halen bu görev, bir kamu hukuku uzmanı olan Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU tarafından yürütülmektedir.

²⁴¹ Kurumun oluşmasından bu yana görevlendirilen insan hakları başkanları; 1- Gürsel DEMİROK (Dışişleri Bakanlığı),2- Bilge PEKGÖZ (Yargıtay), 3- Sami GÜLER 4- Vahit BIÇAK (Polis Akademisi), 5- Mustafa TAŞKESEN (İçişleri Bakanlığı Mülkiye Müfettişi), 6- Hasan Tahsin FENDOĞLU (Akademisyen)

3.6.2.4. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları

Toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak üzere, illerde “İl İnsan Hakları Kurulu” ile ilçelerde “İlçe İnsan Hakları Kurulu”²⁴² oluşturulmuştur.

4643 sayılı yasanın, insan hakları ihlalleri iddialarını incelemek ve araştırmak üzere kurulmasını öngördüğü kurullara ilişkin ek 6. maddesine dayandırılarak çıkarılan “İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik”, il ve ilçe insan hakları kurullarının çalışma esaslarını düzenlemektedir. Ek 6. maddede öngörülen esasları hukuki dayanak olarak içeren²⁴³ yönetmelikteki ayrıntılı düzenleme ve kurullara yüklediği görevler, esasen dayarılan yasanın gerek metin içeriği ve gerekse amaçsal olarak yöneldiği hedeften daha geniş ve daha farklı bir kapsamda düzenlemeler içermektedir.

2.2.2000 tarihli bir yönetmelikle kurulan il ve ilçe kurulları, bu yönetmeliğin 23.11.2003 tarihli bahse konu yönetmelikle ilga olunmuştur. Yönetmelikte kurulların kimlerden oluşacağı ve kurul üyelerinin ne şekilde seçileceği gibi yapılanmaya ilişkin hususlarla, insan hakları konusundaki ihlal iddialarının soruşturma usullerine yer verilmiştir. Diğer yandan il ve ilçe kurullarına yönetmeliğin ilk maddesinde de belirtildiği üzere eğitim faaliyetleri açısından ciddi görevler yüklenmiştir.

BİHB ile bu kurullar arasındaki ilişki de söz konusu yönetmelikte düzenlenmiştir. İl ve ilçe insan hakları kurullarının genel görevlerini düzenleyen 9/f maddesi il ve ilçe kurullarına; “Ayda bir tüm çalışmalarını özet olarak, ilçelerde il kuruluna, illerde Başkanlığa bildirmek” yükümlülüğü getirilmiştir. Keza “Raporlama” başlığı taşıyan 19. maddede; “Kurullar tarafından faaliyetleri ile ilgili raporlar hazırlanır. Hazırlanan raporlar, dönemi izleyen ayın ilk on günü içerisinde valilik

²⁴² İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, m.1, 23.11.2003 tarih ve 25298 s.R.G.,www.ihb.gov.tr/ililcekurullari/yonetmelik.htm

²⁴³ a.g.y.m.3

kanalıyla Başkanlığa gönderilir. Ayrıca kurullar, Dünya İnsan Hakları Günü ve Haftası programı çerçevesinde yapılan faaliyetleri içerir bir raporu bir ay içerisinde valilik kanalıyla Başkanlığa gönderir” hükmü yer almaktadır.

Bu noktada görülmektedir ki BİHB ile insan hakları il ve ilçe kurulları arasında katı bir hiyerarşik ilişki olmamakla beraber, bu kurullar, tüm faaliyet ve değerlendirmelerini, kendilerine yapılan başvurular ile bu başvurular konusunda yapılan işlemleri BİHB na rapor etme yükümlülükleri vardır. Bu iki yönlü ilişki de esasen yukarıda da belirttiğimiz üzere taşrada konumlandırılan kurullar, insan hakları konusundaki uygulamalarla ilgili oldukça önemli verileri belirli bir merkeze, BİHB na taşıma ve değerlendirilmesini sağlama faaliyetine de dayanmaktadır.

Ne var ki uygulamada bu kurulların yönetmelikte belirtilen esaslar çerçevesinde yaygın bir fonksiyon icra etmedikleri ve genellikle kağıt üzerinde kaldıkları, kurulu oluşturan kişilerin insan hakları konusunda, ihlalleri soruşturup değerlendirme yapabilecek bir yeterliliği taşımadıkları, kurul üyelerinin bizzat vali ve kaymakam tarafından seçilmesinin çoğulcu anlayışı zedelediği gibi önemli eleştiriler yöneltilebilir.

Zorunlu giderlerin, illerde valilik ve ilçelerde de kaymakamlıklar tarafından karşılanması²⁴⁴, kurul faaliyetlerini insan hakları ihlallerinin odağı olan idareye bağımlı kılmaktadır. Bu kurullara yüklenen “kurul üyeleri, uygulayıcılar ve vatandaşların bilinçlendirilmesi”, dağıtılacak çeşitli broşür ve afişlerin temini, mali kaynak gerektiren faaliyetlerdir. Bu bakımdan uygulamada toplam 81 ilde ve 850 ilçede bulunan insan hakları kurullarından, pek azı bu faaliyetleri yerine getirebilmektedirler.

Diğer yandan yapılan soruşturmalardan bir insan hakkı ihlali sonucu bile çıksa, bu kurulların değerlendirmeleri birer tavsiye niteliğindedir. Bu nokta da mülki idare amiri tarafından üyeleri seçilen ve yine mülki amir tarafından başkanlık edilen bir insan hakları kurulunun hiç değilse durumu kamuoyuna ve basın kuruluşlarına

²⁴⁴ a.g.y.m.15

taşıyarak ihlalin süjesi olan idare üzerinde bir baskı oluşturması ihtimali de uzak görünmektedir.

3.6.3. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın Örgütsel Yapısı

BİHB, 2001 yılında oluşturulmuş ve bir bakıma genç bir Devlet kurumudur. Başbakanlık teşkilatının bir cüzü olarak yapılanması, kaynağı itibarıyla anayasal bir kurum olmaması ve hatta müstakil bir kuruluş kanunu dahi bulunmaması da doğal olarak kurum çalışanlarının tamamının “devletin memuru” olması sonucunu doğurmuştur.

2008 yılı sonundan itibaren BİHB, farklı bir yapılanmaya kavuşturulmuştur. Bu farklı yapılanmanın benimsenmesinden önce yayınlanan bilgi dosyasında yer verilen ve 2009 yılından önceki yapılanmaya ilişkin ancak daha sonra değiştirilen organizasyon şemasında²⁴⁵ BİHB na bağlı bir özel kalem, sekreter ve şoför dışında altı ana departman oluşturulmuştur. Bunlar;

- a- İhlal iddialarını araştırma Departmanı; ihlal iddiası başvurularının kabulü, yerinde inceleme, il ve ilçe kurulları aracılığı ile inceleme, bakanlıklardan bilgi isteme suretiyle inceleme alt departmanlarından,
- b- Koordinasyon Departmanı; bakanlıklar ve kamu kurumları, il ve ilçe kurulları, sekreteryaya hizmeti sunulan kurullarla ilgili alt birimlerinden,
- c- Hukuk (Ar-Ge) Departmanı; Uluslararası kurumların rapor ve kararlarının incelenmesi, mevzuatı iyileştirici öneri geliştirme, mevzuat değişikliklerini izleme, mevzuat değişikliklerini raporlama bölümlerinden,
- d- Eğitim Departmanı; materyal geliştirme, program geliştirme, eğitim faaliyeti uygulama, bilinç artırma faaliyeti uygulama bölümlerinden,

²⁴⁵ T.C.BİHB Bilgi Dosyası, Ankara,2005,s.3

- e- İletişim Departmanı; medya ilişkileri, halkla ilişkiler, uluslararası kurum ve kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, materyal dağıtımı, kampanyalar organizasyonu alt bölümlerinden,
- f- Evrak ve İdari İşle Departmanı; yazı işleri, arşiv-evrak, bilgi işlem, idari-mali işler alt bölümlerinden oluşmaktaydı,

Bu yapılanma şekliyle uzunca bir süre hizmet vermeye çalışan başkanlık 2009 yılından itibaren yapılanmasında köklü bir değişikliğe gitmiştir.²⁴⁶Bu yeni yapılanmada, Başkan ve sekreteryası dışında toplam on sekiz departman tanımlanmıştır. Bunlar Başkanlık ve Özel Kalem birimi baki kalmak kaydıyla;

Ayrıca evvelki görev ve teşkilatlanma şemasından farklı olarak evvelki oluşumda isim almadığı şekliyle “istatistik” adı altında müstakil bir bölüm oluşturulmuştur.

Diğer yandan; mülteci ve sığınmacılara ilgili, engelliler, kadınlar ve çocuklarla ilgili, cezaevleri ile ilgili ve yine AIHM kararlarını takip ve koordinasyonla ilgili yeni bölümler ilave edilmiştir.

Bu görev şemasında ana birimlerin altında oluşturulan alt birimler şeklinde değil, her biri daha ziyade uzmanlaşmaya yönelik bağımsız mobil bölümler oluşturulmaya çalışılmıştır.

İç yapılanmada izlenen ve bağımsız fakat her bir birime derinlik kazandırma amacı taşıdığını düşündüğümüz bu yapılanma, ilerleyen zamanlarda oluşturulmasının kaçınılmaz hale geleceğini ve halen de geç kalındığını düşündüğümüz uluslararası standartlara yakın bir “ulusal insan hakları kurumu” oluşturma çabasına uygun bir alt yapının oluşturulması bakımından yararlı olacağı görüşündeyiz.

²⁴⁶ Bkz.Tablo 3, http://www.ihb.gov.tr/teskilat/insanhaklari_bsk.htm

İnsan kaynakları ile bu kaynakların nitelik ve niceliklerinin basit bir mukayesesini yapmak bakımından aşağıdaki tablolar oluşturulmuştur.

YILLAR	2005	2006	2007
Başkan	1	1	1
Adalet Müfettişi	2	2	1
Araştırma Görevlisi	1	1	1
Araştırmacı	2	2	3
Basın Halkla İlişkiler Müş.	3	3	3
Başbakanlık Müşaviri	1	-	1
Başbakanlık Uzmanı	4	4	5
Başbakanlık Uzman Yard.	4	4	5
Evrak Görevlisi	1	1	-
Hukuk Müşaviri	1	1	1
Memur	3	4	5
SSK Uzmanı	1	-	-
Uzman	-	1	1
Şube Müdürü	3	3	3
Yardımcı Personel	-	-	1
Toplam	28	27	31

Tablo.2. BİHB İnsan Kaynakları ile Bu Kaynakların Yıllara Göre Dağılımı²⁴⁷

Yıllar	2006	2007
Yüksek Öğrenim	23	26
Orta Öğrenim	4	5

Tablo.3. BİHB Personelinin Eğitim Durumu

²⁴⁷ Bu tablo, 25.3.2009 tarihi itibarıyla bizzat kurumun yönlendirmesiyle, BİHB İnternet Sitesi ve Yıllık Faaliyet Raporları verilerine göre düzenlenmiştir.

Çalışma Statüsü	2006	2007
Sözleşmeli	9	13
Kadrolu	20	26
Geçici	7	5

Tablo.4. BİHB Personelinin Yasal Statüsü

3.7. BİHB’NİN HARCAMA KAYNAKLARI VE MALİ YAPISI

İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı ile hiyerarşik olarak kurulan ilişkiye rağmen BİHB, yukarıda belirtildiği üzere başbakanlık teşkilatının bir birimi olarak hizmet vermektedir. Bu çerçevede tüm giderleri, genel bütçeden Başbakanlık Teşkilatı’na ayrılan bütçe kalemlerinden karşılanmaktadır. Klasik şekilde teklif, tahsisat ve harcama döngüsü, genel bütçeye dahil tüm kurumlarda olduğu gibidir. Ancak, yürütülen insan hakları ve personel eğitimi gibi hazırlanan farklı projeler kapsamında ek kaynakların da kullanıma sunulduğunu, BİHB tarafından yayınlanan yıllık faaliyet raporlarında görmek mümkündür.

Ulusal bir insan hakları kurumu zaviyesinden incelediğimiz BİHB nın, hiyerarşik konumunun doğal bir uzantısı olarak, mali yapısı itibarıyla da yürütmeye bağlı oluşu, eleştiri konusu olmaya müsaittir.

Finansal özerklik ve işlevsel bağımsızlık arasında güçlü bir ilişki vardır. Kendi finansmanı üzerinde kontrol sahibi olmayan bir kurum, bu kontrolü sağlayan bakanlık ya da hükümet organına bağımlı olacaktır.²⁴⁸ Nitekim BM in konu ile ilgili tavsiyesi, “özel olarak izlenen strateji ne olursa olsun, genelde bir ulusal kurumun bütçesinin, hükümet organı, ya da bakanlığın bütçesine bağlı olmaması” doğrultusundadır.²⁴⁹

AB kaynaklı mali yardımlar dışında genel bütçe ile alakalı BİHB için öngörülen bütçe ödeneği ve bu ödeneğin gerçekleşme durumu, ayrıntılara girilmeksizin mukayese amacıyla sunulmuştur.

²⁴⁸ BM El Kitabı s.13

²⁴⁹ A.g.e.,s.13

Bütçe Yılı	Ayrılan Ödenek	Gerçekleşen Harcama	Gerçekleşme Oranı
2004	345.000	205.000	%60
2005	501.000	372.000	%75
2006	964.200	583.693	%61
2007	974.000	764.654	%79
Toplam	2.784.200	1.925.233	%69

Tablo .5. BİHB Yıllara Göre Bütçe Tablosu²⁵⁰

Çalışmanın hazırlanış tarihi itibarıyla elde bulunan verilerle ortaya çıkan tablo, ulusal bir insan hakları kurumu niteliği ne kadar tartışılır olursa olsun, Türkiye'nin insan hakları konusundaki en organize olabilmiş devlet kurumu olarak BİHB'nin fevkalade yetersiz bir mali yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz yürütülen projeler kapsamında AB ya da BM kökenli dış mali kaynak aktarımı da söz konusudur. Ancak bu mali kaynakların, çok önemli bir faaliyetin yürütülmesinde temel finansal dayanak işlevi görmeyeceği gibi, belirtildiği üzere sadece belirli bir proje ile sınırlı kalabilmektedir. Oysa insan hakları ihlallerinin odağı olan devlet idaresinin büyüklüğü, kapsamı, oldukça etkin bir eğitim ve yayın faaliyetini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de ihlalleri önleme bakımından yapılacak çalışmaları koordine edebilecek mahiyette uzmanları barındırabilecek, müstakil bir teşkilat yapısına sahip, BİHB alternatifi olabilecek düzeyde bir insan hakları kurumu mevcut değildir. Yasalar ve yönetmeliklerle kurulan kurulların, danışma faaliyetinden maada aktif çalışmalar yapabilecek alt yapıya sahip oldukları söylenemez.

Diğer yandan il ve ilçe insan hakları komisyonlarının da yüklendikleri eğitim ve soruşturma fonksiyonlarıyla mütenasip bir bütçeye sahip olmamaları, diğer yandan da neredeyse büyük çoğunluğunun toplantıları dahi evrak gezdirmek suretiyle kağıt üzerinde yapıyor olmaları, BİHB'nun yüklenmesi gereken misyonu ağırlaştırmaktadır.

²⁵⁰ BİHB, 2004,2005,2006 ve 2007 Faaliyet Raporları, www.ihb.org.tr

Binaenaleyh bu faaliyetlerin gereği gibi yürütülmesi açısından, ortaya çıkan tablonun yeterliliği tartışılır olmaktadır.

3.8. BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI'NIN FAALİYETLERİ²⁵¹

3.8.1. Genel Olarak

BİHB na kuruluş yasasının yüklediği misyonu beş ana başlıkta değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

- a- İnsan hakları konusunda faaliyet gösteren kuruluşlar arasında koordinasyon,
- b- İnsan haklarının gerektirdiği ilkeler ve uluslararası metinler ışığında mevzuat takibi ve danışmanlık,
- c- Kamu kurum ve kuruluşlarının insan hakları konusundaki eğitim programlarını izleyip koordine etmek,
- d- İnsan hakları ihlâli iddialarını ve başvuruları inceleyip araştırmak ve değerlendirmek.
- e- Başbakanlık koordinatörlüğünde yer alan kurullara sekreteryaya hizmeti yapmak.

BİHB tarafından 2004 yılından itibaren düzenli olarak yayınlanan²⁵²yıllık faaliyet raporlarında yer alan konular, genellikle saydığımız başlıklar etrafında kümelenmekle beraber, gerek kuruluş yasasında ve gerekse yasa gerekçesinde oluşturulan çerçeveyi aşan bir misyonla hareket edildiği gözlemlenmektedir.

Başbakanlığın bir “ana hizmet birimi” olarak planlanan ve oluşturulan BİHB, Ülkemizin insan hakları merkezli geliştirmeye çalıştığı reform sürecinin kurumsal alt yapısında önemli sorumluluklar üstlenmiştir.²⁵³Bu sorumlulukların en önemlilerinden biri, insan hakları ihlalleri ve bu konudaki şikayetlerin değerlendirilerek takibidir.

²⁵¹ BİHB faaliyetleri konusunda, kurumun resmi internet sitesinde yer alan ve kurumca da bu faaliyetlerin istatistike edildiği ek veriler içeren başkaca kaynağın bulunmaması nedeniyle bu verilerden yararlanılarak değerlendirme yapılmıştır.

²⁵² Bu çalışmanın yapıldığı sırada (2009 Mart sonu) 2008 yılı faaliyet raporu yayınlanmadığından çalışmada yer verilmemiştir.

²⁵³ M. Emin ZARARSIZ, “BİHB 2006 Yılı Faaliyet Raporu Sunuş Bölümü”, s.2, www.ihb.org.tr

Özellikle il ve ilçe kurullarından akseden bilgiler bakımından da BİHB, bir “veri bankası” niteliği kazanmıştır.

BİHB'nin personel rejimi, harcama ve faaliyetleri konusunda şeffaf bir tutum sergilendiğini söylemek mümkündür. Bu yönüyle faaliyetler konusunda bilgi edinmek mümkün ve kolaydır. Faaliyetlerin genel olarak tanıtım ve değerlendirilmesinde ise, incelenecek kurumun kuruluş yarasını referans almak gerekecektir.

3.8.2. Eğitim ve Koordinasyon

BİHB'nin eğitimle ilgili faaliyetlerinden bahsetmeden önce gözden kaçırılmaması gereken bir konunun üzerinde durmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira 4643 sayılı kuruluş yarasının kurumun faaliyet ve görevlerini düzenleyen 2/c maddesinde ; “ Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek” şeklinde bir görev tanımı yapılmıştır.

Bu görev tanımında özellikle dikkati çeken konu, “izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek” şeklinde yürütülen eğitim faaliyetinin sadece “kamu kurum ve kuruluşları” na yönelik oluşudur. Keza BİHB faaliyetleri incelendiğinde, genellikle eğitim çalışmalarının kurum içi eğitici yetiştirme, il ve ilçe insan hakları komisyon görevlilerinin eğitimi ve yine sair kamu kuruluşlarındaki personelin eğitimine sunulan katkıları görmekteyiz.

Kuşkusuz sivil toplum örgütü şeklinde yapılan insan hakları kuruluşlarıyla karşılıklı olarak katılım sağlanan toplantılar olmuştur ancak bu toplantıları sistematik bir eğitim faaliyeti olarak değerlendirmek oldukça zordur.

Oysa kamu görevlileri açısından yürütülen insan hakları eğitiminin yönetilenlerden gelen talepler olmadığı sürece hayat bulması neredeyse imkansızdır. Devlet gücünü temsil eden, polisinden valisine tüm kamu görevlileri için ellerindeki kamu gücü memnuniyet vericidir. Çoğu zaman da hassas şekilde takip edilip uygulanması gereken insan hakları olgusu nazara alınarak bu güçten vazgeçmesini kamu görevlisine verilecek konferanslar ve eğitimlerle sağlamak, bu konuda yüksek bir başarı elde etmeyi beklemek pragmatik görünmemektedir. Buna mukabil insan haklarının diğer süjesi olan “yönetilenler” den gelecek insan hakları talebi, hak arama

bilinci, kamu görevlilerine yönelik yürütülen eğitim faaliyetlerini yerine oturtacak ve anlamlı kılacaktır.

Gerek yasa tarafından çizilen sınır ve gerekse BİHB'nin personel ve mali imkanları kuşkusuz eğitimin bu önemli tarafını açıkta bırakmaktadır. İnsan hakları il ve ilçe kurullarına bu konuda ilgili yönetmelikle yüklenen ve fertlerin eğitimine yönelik görevlere gelince, il ve ilçe kurulların bu eğitim faaliyetlerini yürütecek bir mali kaynaktan yoksun oluşları ve büyük oranda heyetleri oluşturan kişilerin insan hakları konusundaki uzmanlık ve birikimlerinin ya çok az yahut hiç olmayışı, STK'nın insan hakları konusundaki faaliyet ve çalışmalarının ise bu örgütlerin imkanları ile sınırlı oluşu, bu alandaki boşluğu büyütmektedir.

BİHB'nin yürüttüğü eğitim projelerinin ve devlet televizyonuyla iş birliği içerisinde gerçekleştirilen prodüksiyonların önemli kısmı, AB ve sair dış mali destek içeren projeler şeklinde yürütülmektedir. 2005 yılından itibaren yürütülen projeler *Tablo.6.* da özetlenmiştir.

Proje Adı	Projeye Desten Veren	Finansman Miktarı
İnsan Hakları Alanındaki Reformların Uygulanmasının Desteklenmesi projesi	Avrupa Birliği	20.000.000 Avro
İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kapasitelerinin Güçlendirilmesi: Başvuru ve Danışma Masası Görevlilerinin Eğitimi Projesi	Avrupa Komisyonu	200.000 Avro
İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına Yönelik El Kitabı Geliştirilmesi, Basılması ve Dağıtılması Projesi	British Council – İngiltere Büyükelçiliği	80.000£
Sanık Hakları Projesi	ABD Büyükelçiliği	50.000\$
Çalışma Ziyaretleri Projesi	AB Fonları	Belirtilmemiştir
İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına Yönelik Standart Eğitim Programı Geliştirilmesi Projesi	Friedrich Naumann Vakfı	Belirtilmemiştir
TV Programları Projesi	Başbakanlık ve TRT	Belirtilmemiştir

Tablo.6. BİHB Kurum Dışı Kaynaklı Projeleri

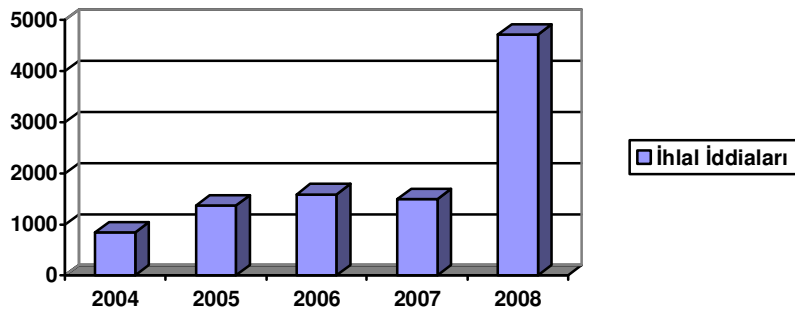
Koordinasyon konusunda faaliyet raporları gözden geçirildiğinde, gerek yurt dışı temaslı ve gerekse kamu kurumları arasında düzenlenen toplantılara yetkin bir insan hakları kurumu olarak BİHB'nin katılımının söz konusu olduğu görülebilmektedir. Buna mukabil, anılan toplantıların büyük çoğunluğunda inisiyatifin toplantıyı başka bir kurumun düzenlemesi nedeniyle BİHB dışında olduğu izlenmektedir. Zira insan hakları konusunda Devlet'in eşgüdümünü ve bu eş güdümün sürekliliğini sağlamak, alınan kararlar ve ulaşılan sonuçların değerlendirmesini

yapmak, bu vesileyle de toplantılardan murad edilen sonuçlara ulaşabilmek için bu süreklilik ve değerlendirmeler kanımızca gereklidir.

3.8.3. Hak İhlali Başvuruları

Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde saydamlık ilkesi gereği, BİHB na, 81 il insan hakları kuruluna ve 850 ilçe insan hakları kuruluna yapılan insan hakları ihlal iddialarına ilişkin sayısal veriler, 2004 yılı başından itibaren BİHB tarafından kamuoyuna açıklanmaya başlanmıştır. Bu veriler, sadece iddialarla ilgili rakamlardır.

Açıklanan rakamlar, sayısal veri elde etmek için geliştirilen “insan hakları ihlâl iddiası bireysel başvuru formu” marifetiyle elde edilmektedir. İnsan hakları ihlâl iddiasında bulunan kişiler tarafından doldurulan bu formlar, her ayın sonunda BİHB na gönderilmekte, TÜİK nun teknik desteğiyle analiz edilen formlarda yer alan bilgiler, sayısal veri halinde kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Sayısal verilerin temel fonksiyonu, insan hakları alanında yapılan reformların uygulamaya ne ölçüde yansıdığını, uygulamada aksayan konuların neler olduğunu, hangi alanlarda ne gibi gelişmeler kaydedildiğini ortaya koymaktır.²⁵⁴ İnsan hakkı ihlalleri konusunda yapılan başvuruların yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

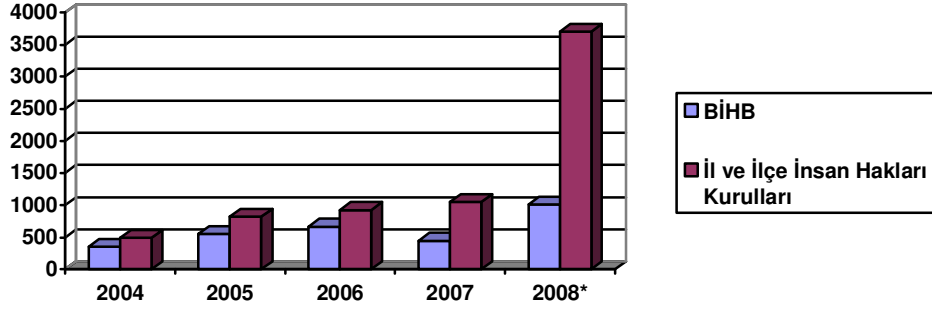
*Grafik.1. İhlâl Başvurularında Yıllara Göre Mukayese (*2008 verileri ilk altı ay için olup tüm yıl üzerinden değerlendirilmiştir.)²⁵⁵*

BİHB nin “insan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek ve alınabilecek

²⁵⁴ 2008 İnsan Hakları İhlâl İddiaları İlk Altı Aylık Rapor, BİHB, www.ihb.gov.tr/istatistik.htm (30.12.2008)

²⁵⁵ BİHB, İnsan Hakları Bülteni, Ankara, Ekim 2008, s.11

önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmek” görevi²⁵⁶ kapsamında il ve ilçe kurullarına yapılan başvurular ve izlenebilen neticeler hakkında istatistiki bilgileri muhafaza etmek dışında bu şikayetlerin direkt muhatabı olabilmek gibi bir fonksiyonu mevcuttur. Nitekim aşağıdaki tabloda insan hakkı ihlalleri konusunda BİHB na yapılan başvuruların toplam başvurular içindeki mukayesesi ele alınmaktadır.

*Grafik.2.İhlâl Başvurularında Başvuru Muhatabına Göre Mukayese (*2008 verileri ilk altı ay için olur tüm yıl üzerinden değerlendirilmiştir.)²⁵⁷*

Başvurularda görülen artış, hiç kuşkusuz Türkiye’de ki insan hakkı ihlallerinin artışına değil, BİHB ve kurullar tarafından yapılan tanıtım ve bilinçlendirme çalışmaları, ayrıca basın yayın organlarında insan hakları konusunun daha güncel olarak yer alması sonucu bu yapıların kamuoyu nezdindeki tanınma ve güvenilme oranlarının yükselmesine etki etmektedir.

Diğer yandan hakkında ihlal iddiaları bulunan ve şikayetlere konu olan kurumlarla ilgili istatistikler de BİHB verileri arasında yer almaktadır. Konumuzla ilgili yönü tartışılmak üzere 2008 yılının ilk altı aylık verileri tablo olarak verilmiştir.

²⁵⁶ 4643 Sayılı Yasa m.2/2-d , <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4643.html> (21.3.2009)

²⁵⁷ BİHB, İnsan Hakları Bülteni, Ankara, Ekim 2008, s.11

Şikayete Konu Kurum	Başvuru Adedi
Sağlık Kurumu	271
Belediye	268
Bakanlık	174
Emniyet	156
Eğitim ve Öğretim Kurumu	138
Özel Sektör	91
Ceza ve Tutuk Evi	85
Adliye	42
Kaymakamlık	85
Valilik	37
Sosyal Hizmet Kurumu	30
Jandarma	26
Banka	22
İl Özel İdaresi	20
Köy Muhtarlığı	19
Sosyal Güvenlik Kurumu	18
Meslek Odası ve Birlik	5
Kurum İçermeyen Şikayet	354
Diğer Kurumlar	233
TOPLAM	1989

Tablo.7. Hakkında Şikayette Bulunulan Kurumlar (2008/1)

2008 yılının ilk altı ayında meydana gelen hak ihlali şikayetlerinde önceki yılların aksine emniyet ve jandarma teşkilatı ile ilgili şikayetlerin daha alt sıralarda bulunduğu ve sağlık kurumlarıyla ilgili şikayetlerin ilk sıralarda yer aldığı izlenmektedir. Sağlıkla ilgili şikayetlerin belirli bir kısmı, personel ve fiziksel koşullardaki eksiklik ve zafiyetten ileri gelebileceği düşünülse de asıl dikkate değer husus, bu sektörde yer alanların eğitim düzeyinin azımsanamayacak derecede yüksek oluşudur. Sadece Sağlık sektörü değil diğer devlet kurumları için de aynı çıkarımda bulunmak mümkündür.

Bu durum göstermektedir ki insan haklarına saygı açısından yaygın bir “insan hakları bilgisi ve bu hakların önemine ilişkin duygusal kanı”nın yerleştirilmesi ve benimsetilmesi zorunluluğu vardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu gün medeniyetin geldiği noktada, felsefi kökenleri ne şekilde açıklanırsa açıklansın, insanın onurunu, mutluluğunu, özgürlük ve esenliğini en ön plana alan insan hakları düşüncesini hakim kılmak her devlet ve fert için uluslararası bir zorunluluktan ziyade vicdani ve vazgeçilmez bir görevdir. Sadece hak ihlallerinin soruşturulup ortaya çıkarılması değil, gerekli eğitim çalışmaları ile insan hakları düşüncesinin yaygın bir bilinç haline getirilmesi de yaşamsal bir önem taşımaktadır. İnsan hakları düşünce ve faaliyetinin kaynağı sivil talepler olmakla beraber, vatandaşın esenliği için ulusal çapta organize olmuş, hak ihlallerini araştıran, eğitim ve yaygınlaştırma çabalarını yürütüp koordine eden, büyük bir bilgi birikimi oluşturarak tüm ilgililerin istifadesine sunan ciddi ve kapsamlı bir ulusal örgütün varlığı ülkemiz açısından acil bir gerekliliktir.

BİHB'nin yapı ve faaliyetlerini incelemeye başlarken belirttiğimiz gibi, Türkiye’de insan hakları konusunda çalışma yapan, kendisine ait teşkilat ve kadrosu bulunan yaygın bir veri toplama olanağına sahip, BİHB ile birikim ve teşkilatlanma açısından, aynı düzeyde bir ulusal insan hakları örgütü göze çarpmamaktadır.

Bu yönüyle, BİHB'nin bu ülkede yaşayan insanların – vatandaş olsun olmasın- insanlık onurunu korumada etkin bir rol alması hem gerekli ve hem de zorunludur. BİHB’ni Başbakanlık bünyesinde basit bir koordinasyon ve sekreteryaya ofisi olarak görüp kabul ettiğimiz takdirde, yerine koyabileceğimiz fonksiyonel bir ulusal yapı mevcut değildir. Uluslararası standartlara uygun, ulusal bir insan hakları kurumu yapısıyla tam olarak örtüşmese de, BİHB’nin ulusal bir insan hakları kurumu oluşturmada en önemli bir mesafe taşıdığı söylenebilir. BİHB’nin kuruluşu ve bu günkü faaliyetleri, idari ve mali bağımsızlığa sahip, yetkileri ve çoğulculuğu güvence

altına alınmış bir insan hakları ulusal kurumu oluşturulması çabasının bir parçası, bu yönde atılmış bir somut adım²⁵⁸olarak değerlendirilmelidir.

Zira 4643 sayılı yasanın İHDK ile ilgili 4/2. maddesini incelediğimizde, içerisinde sivil toplum unsurlarının bulunduğu, bir devlet bakanına bağlı olarak çalışan ve giderleri Başbakanlık bütçesinden karşılanan bir “danışma kurulundan” bahsedilmektedir. Bu kurulun yayınladığı tavsiye raporları dışında gerek ihlal iddialarına ilişkin ve gerekse insan hakları bilincini yaygınlaştırıp yerleştirme amacı taşıyan bir eğitim faaliyetinden bahsetmek oldukça zordur. Kurul üyelerinin her birinin ferdi çalışmaları dışında bir mevzuat takibi ve etkin kamuoyu oluşturma noktasında, gerek yasal anlamda ve gerekse örgütsel anlamda koşul ve yetkilerin varlığından bahsetmeye imkan yoktur.

Türkiye için ulusal insan hakları kurumu denildiğinde, bu ideale giden süreçte hangi konumda olursa olsun zayıf alternatifler nedeniyle BİHB noktasından hareket etme zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır. Başbakanlık ya da bakanlığa bağlı bir insan hakları daire başkanlığı yahut şube müdürlüğü gibi bir alt birim tanımlaması yerine müstakil bir irade ortaya koyabilecek “başkanlık” sıfatının kullanılması, da bu yaklaşımı güçlendirmektedir.

Bunun yanında il ve ilçe insan hakları kurullarının da bu bünyede tamamlayıcı bir rol üstlendiği yadsınamaz. Bu gün üyelerinin kaymakam tarafından seçilmesi, yüklenen misyonu taşıyacak mali kaynaklardan yoksun bir yapıda olması ve uzmanlaşma konusundaki eksiklikleri eleştiri konusu olsa da sivil üyelerin çoğunlukta olduğu bu kurullar, kağıt üzerinde toplantılar yapmaktan kurtarılıp fonksiyonelleştirilebilecektir.

Diğer yandan ulusal bir insan hakları kurumunun nasıl oluşması gerektiğine yönelik altın bir kural da yoktur.²⁵⁹ Ancak insan hakları kurumları, ister devlet bakanlığına bağlı olarak çalışsın ister Başbakanlığa bağlı, öncelikle devleti idare eden ve genellikle de “ihlalcı” konumundaki yürütmeye bu derece sıkı bir bağla bağlı olması eleştiri konusu olmaktadır.

²⁵⁸ Vahit BIÇAK, **BİHB Bilgi Dosyası**, İnsan Hakları Başkanlığı Yayını, Ankara,2005s.1

²⁵⁹ ALTIPARMAK, **a.g.m.**,s.4

Bunun yanında hak ihlallerine yönelik etkin bir denetim yapılamaması, siyasal iktidarın ve bu meyanda yürütmenin başı olan Başbakan'ın siyasi bir fatura ödemesi sonucunu doğurabilecektir. Başta da belirttiğimiz gibi bir ülkenin insan hakları konusundaki karnesi, uluslararası toplumdaki saygınlık düzeyini belirlemektedir. Diğer yandan demokratik bir toplumda önlenemeyen insan hakkı ihlalleri, toplumda hoşnutsuzluk yaratarak siyasal iktidarın meşruluğunu tartışılır hale getirecek ve seçimlerde başarı gösterme imkan ve ihtimalini azaltacaktır.

Bu açıdan düşünüldüğünde “yürütme” bünyesinde de olsa demokratik yapıya sahip bir ülkede, insan haklarının tarafları olan resmi ve sivil tüm sükeleri bir araya getirebilecek bir insan hakları ulusal kurumu oluşturulması bir başlangıç olarak mümkün görünmektedir. İnsan hakların korunması için oluşturulan ulusal düzeydeki her mekanizma, ulusal kavramlaştırma ile uluslararası ya da evrensel kavramlaştırma arasındaki uygunluğu yönündeki çaba açısından değerlendirilmelidir.²⁶⁰

Buna mukabil, insan hakları denetimi mekanizmasının bir yargıçlar heyeti şeklinde hareket etmesi, Devlet içinde anayasal anlamda farklı bir kuvvet yapısının doğması ve yargıya müdahale ihtimalini de birlikte getirmektedir. Kaldı ki bu tür kurumlar bazı ülkelerde daha çok kanun ya da kararname ile kurulmaktadır. Avrupa'da bile ulusal insan hakları kurumları oluşum, çalışma ve rolleri bakımından devletin ihtiyaçları ve mevcut insan hakları çerçevesi bakımından değişiklik göstermektedir. Ancak ulusal bir insan hakları kurumu yeterlilik göstermek istiyorsa Paris Prensipleri tarafından konulan sınırlar içinde kalmalıdır.²⁶¹

Öncelikle her iki durumda da sakıncaları ortadan kaldırmak bakımından, İnsan Hakları Başkanı'nın ulusal bir insan hakları kurumunun icra organı olarak yine yürütme hiyerarşisi içerisinde konumlandırılmasının tarafsızlık ve bağımsızlık niteliğine gölge düşürmeyeceği kanaatindeyiz. Pek çok kurum şu veya bu şekilde yürütme ve yasama organı ile ilişkilendirilmekle birlikte, gerçek bağımsızlık düzeyi

²⁶⁰ Mümtaz SOYSAL, **İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması**, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri (Derleme), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.113

²⁶¹ BECO, **a.g.m.**,s.4

üyelik ve işleyiş usulünün de dahil olduğu bir takım faktörlere bağlıdır.²⁶² Bağlı örgütün verimli çalışması ve süratli şekilde sonuçlar elde etme zorunluluğu, adına ister “komiserlik”, ister “ombudsmanlık” yahut “kamu denetçiliği” densin, Türkiye’de “insan hakları başkanı” olarak adlandırılabilir etkili bir icra organını gerekli kılmaktadır.

Açıklamalar ışığında BİHB’ni şu temel kıstaslarla değerlendirmek bizi daha somut sonuçlara ulaştıracaktır;

Bir ulusal kurumun kurucu yasası, o kurumun yasal bağımsızlığını, özellikle de hükümetten bağımsızlığını sağlamak açısından hayati öneme sahiptir. İdeal olarak bir ulusal kurum, bağımsız karar alma gücü sağlayacak ayrı ve farklı bir yasal kişilikle donatılmalıdır.²⁶³ Bu yönüyle gerek İnsan Hakları Başkanlığı ve gerekse Başkanlığın kurul ayağını oluşturabilecek yerel insan hakları kurullarının ortak, bağımsız bir yasa ve hukuksal statüye sahip olmaları gereklidir.

Ulusal bir insan hakları kurumu olarak devlet içindeki konumlandırılmada uluslararası kabul gören düşünce, “kurumu doğrudan meclise ya da devlet başkanına sorumlu kılma”²⁶⁴ yönündedir. Ancak Cumhurbaşkanı’nın da esasen yürütmenin başı olduğu düşünüldüğünde Türkiye örneğinde yine yürütmeye bağlı olarak bir insan hakları başkanlığı tesis edilmesinde uluslararası prensipler bakımından bir çelişki doğmayacağını düşünüyoruz.

İnsan Hakları Başkanlığı, yürüttüğü eğitim, önleme, mevzuat takibi ve soruşturma faaliyetlerinde, bu faaliyetleri yürütecek kurullara her türlü bilgi ve uzmanlık desteği vermelidir. Keza Devlet yapısı içerisinde ve yine en az taşradaki kurullar kadar sivil içerikli ve çoğulcu düşünceyle oluşturulmuş bir ulusal danışma kuruluna da hem ulusal ve hem de uluslararası bazda veri aktarımı sağlamalıdır.

Öncelikle yerel insan hakları kurullarının faaliyetlerinin uluslararası kriterlere uygunluğunun denetlenmesi ile koordinasyonunu sağlayacak hukuksal ve örgütsel

²⁶² AYDIN, a.g.m.,s.5.

²⁶³ BM El Kitabı, a.g.e.,para.79

²⁶⁴ BM El Kitabı, a.g.e.,para.79

düzenleme gerekliliği vardır. Bunun yanında insan hakları düşüncesinin en önemli muhatabı olan fertlere yönelik kitlesel ve yaygın bir eğitim faaliyetinin İHB tarafından planlanması ve organize edilmesi zorunludur. Zira sadece kamu görevlilerine yönelik eğitim çabaları, dişe dokunur bir insan hakları bilinci ve hak arama alışkanlığı yaygınlaşıp yerleşmediği sürece boşlukta kalacaktır. Bu yaygın eğitim ise başkanlığa bağlı bağımsız bir radyo kanalıyla sağlanabileceği gibi, başkanlık içerisinde oluşturulacak bir basın yayın ve prodüksiyon birimiyle kapsamlı ve ciddi çalışmalar yapılmalıdır. Bunun yanında süreli bir yayın organı da mutlaka hayata geçirilmelidir.

Başkanlık bünyesinde mutlaka Türkiye'nin en geniş ve ulaşılması en kolay "insan hakları bilgi bankası ve dokümantasyon birimi" kurulmalıdır. Bu birim aracılığıyla sadece ihlallere ilişkin başvurular ve faaliyetlerin istatistike edilmesi değil, teorik insan hakları birikiminin de en kapsamlı şekilde yer alması sağlanmalıdır.

Kararlarının bağlayıcılığı ülkemizde de tanınan AİHM nin tüm içtihadı süratle takip edilmeli, diğer yabancı makale ve bilimsel eserlerle birlikte çevirileri yapılarak ilgililerin bilgisine kazandırılmalıdır. AİHM, bu gün insan hakları konusunda standartları oluşturan ve bu haklara ilişkin metinleri yorumlayan hem etkim ve hem de saygın bir uluslararası kurumdur. Verdiği kararların tümü ilgili ülke için pilot karar niteliği taşıdığı gibi, hak arama arzusundaki insanlar ile hak ihlallerini soruşturan kişiler için başka şekilde ikame edilemeyecek doneler içermektedir.

Mevzuatın insan hakları bakımından uluslararası normlara uygunluğunu sağlayıcı etkin çalışmalar yapılmalı ya da BİHB tarafından yaptırılmalıdır. Örneğin tutukluluk ve gözaltı konusundaki yasal düzenlemeler, halen uluslararası normlara entegre olmuş değildir. Mevzuat takibi birimi güçlendirilerek bu entegrasyonun sağlanması, AİHM deki mahkûmiyetleri de en az seviyeye getirecektir.

BİHB, hiyerarşik olarak kendisine bağlı insan hakları kurulları ve yine başkanlığın statüsü konusunda Paris Prensipleri gibi uluslararası normlara uyumu sağlama konusunda çalışmalar yapmalı ve kendi statüsü ile de ilgili öneriler ve yasa taslakları meydana getirmelidir. Başbakanlığın bir alt birimi olarak yer almaktan duyulacak memnuniyet yerine, bağımsız, tarafsız bir ulusal insan hakları oluşumunun parçası olma ve mali özerklik konusundaki araştırma ve öneriler daha ağır basmalıdır.

Gerek BİHB omurgası üzerinde oluşturulabilecek bir yasama ve danışma kurulu ve gerekse yerel insan hakları kurulları üzerindeki idari vesayeti çağrıştıran, sivil katılıma gölge düşüren her türlü sakıncanın önlenmesi için öneriler geliştirilmelidir.

Verimliliğin ve faaliyetlerden etkin neticeler elde etmenin ilk ve olmazsa olmaz şartı, finansal açıdan güçlü olmaktır. Bu güç, genel bütçede diğer kurumlardan bağımsız olarak yer alan ve süreklilik arz eden mali destekle mümkündür. İç hukukta insan hakkı ihlallerinden doğacak biktırıcı ve masraflı yargısal süreçler yanında, AİHM deki yargılamalar sonunda Devlet aleyhine doğan tazminatlar nazara alındığında İnsan Hakları Başkanlığı'nın faaliyetleri kapsamında yapacağı harcamaların daha mantıklı bir temele oturduğu görülür. Ülkenin uluslararası toplum ve kendi vatandaşları karşısında kazanacağı saygınlık ise hiçbir parasal veriyle değerlendirilemeyecek bir sonuçtur.

Bunun yanında personel rejimi de esnekleştirilmeli, devletin sırtına yeni ve hantal bir yapı daha yüklemek yerine, insan hakları başkanlığının daha da genişletilecek yetki ve görev alanı kapsamında, fonksiyon icra edebilecek herkesin bilgisinden ve emeğinden yararlanılabilecek bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Bir hak koruyucu müessese olarak tüm faaliyet ve harcamaları şeffaf olmalı, oluşturulması gerekli büyük bir insan hakları bilgi bankası kapsamındaki bilimsel ve istatistiki verilerin tümü paylaşım ve denetime açık olmalıdır.

Sonuçta bu gün Başbakanlık bünyesinde yer alan İnsan Hakları Başkanlığı, iç ve dış mevzuat takibi, hak ihlallerinin soruşturulması ve insan hakları eğitimi alanında yeterli olmasa da belirli bir mesafe kat etmiş ve bilgi birikimi oluşturmuştur. Oluşan birikim değerlendirilmeli ve BİHB, Paris Prensipleri çerçevesinde oluşturulacak bir kurumsal yapı haline getirilmeli, yine bu prensiplere uygun bir “danışma ve karar alma organı” ile beslenmelidir. İnsan Hakları Başkanı'nın Devlet içindeki konumu da yargısal anlama gelmeyecek bir yapılanmayla konumlandırılmalıdır. Olabildiğince bağımsız ve tarafsız bir statüye kavuşturulmak suretiyle İnsan Hakları Başkanlığı, uluslararası toplumda, saygınlığı tartışılmayan bir ulusal insan hakları kurumuna dönüştürülebilecektir.

KAYNAKÇA

I- KİTAPLAR

- AKILLIOĞLU, Tekin, **İnsan Hakları I Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İnsan hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995
- AKTEL, Mehmet, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2003
- ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 61 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982
- ANAR, Erol, **İnsan Hakları Tarihi**, İkinci Baskı, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000
- AYDIN, Nurullah, **İnsan Hakları, Demokrasi ve Medya**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2008
- BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI BAŞKANLIĞI DERLEMESİ, **İnsan Hakları** (Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları BİHB Yayını, Ankara, 2006
- BİLGİÇ, Veysel K., **Yönetim ve Güvenlik Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005
- BM El Kitabı , **Ulusal İnsan Hakları Kurumları**, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, <http://www.ihop.org.tr>
- ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları**, Üçüncü Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000
- ÇİÇEK, Cemil, **İnsan Hakları Nedir?** , T.C. Başbakanlık Yayını, Ankara, 2007
- DAĞI İhsan ve Polat Necati, **Herkes İçin Demokrasi ve İnsan Hakları**, İkinci Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2004
- DOĞAN, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul, 2001
- DONNELLY, Jack, **Teoride ve uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, (Çev. Mustafa ERDOĞAN-Levent KORKUT, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995

- DUMAN, İlker Hasan, **İnsan Haklarına Saygılı Devlet**, (1982 Anayasasında), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997
- ENSAROĞLU, Yılmaz, **Tamamlanmamış Bir Değer İnsan Hakları – Siyaset**, Şehir Yayınları, İstanbul,2001
- ERDOĞAN, Mustafa,**Anayasal Demokrasi**, Dördüncü Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara,2001
- ERDOĞAN, Mustafa, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2007
- FALK, Richard, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev.Ali AKSU, Küre Yayınları, İstanbul,2001
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Milenyum Türkiye’inde İnsan Hakları ve AB Anayasal ve Yasal Değişiklikler**,Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayınları, Ankara,2007
- GALTUNG, Johan, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, (Çev. Müge SÖZEN) Metis Yayınları,İstanbul,1999
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul,2003
- GENÇKAYA, Ömer Faruk, **Türk Siyasi Tarihi, Siyasi Partiler, Liderler ve Seçim Sistemi, Demokrasi ve Türk Siyaseti Bilinçli Birey Eğitim Programı**, Türkiye Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara,2004
- GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir,1997
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000
- GÖZLÜGÖL, Said Vakkas, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuzda Etkisi**, Yetkin Yayınları,Ankara,2002
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Hukuka Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005
- GÜLMEZ, Mesut,**İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi**, TODAİE Yayınları, Ankara,2001
- GÜNDÜZ, Aslan, **Gelişmiş Batı Avrupa Ülkesinde İnsan Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Sağladığı Yarı Sübvansiyonel Himaye, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları | Türk Kültürüne Hizmet Vakfı**, İstanbul,1993
- HAZIR, Hayati,**Türkiye’ de ve Yabancı Ülkelerde Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması (1961 Anayasa Rejimi)**,Konya 1991

- KABOĞLU, İbrahim, **Dayanışma Hakları**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996
- KALABALIK, Halil, **İnsan Hakları Hukuku Ders Notları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004
- KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1993
- KAPANİ, Münci, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996
- KORKUSUZ, M. Refik, **Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, Özrenk Matbaası, İstanbul, 1998
- KUÇURADI, Ioanna, **İnsan ve Değerleri**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- KUYAKSİL, Ali, **İnsan Hakları Bilgileri**, Eylül Yayınevi, Ankara, 2002
- MUMCU, Ahmet, **Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Yayın No.55, İzmir 1992
- MUMCU, Ahmet ve Küzeci Elif, **İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları Ankara, 2003
- ONAR, Sıdk Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Hak Kitabevi, Cilt 1, İstanbul, 1966
- ORTAYLI, İlber, **İnsan Hakları Perspektifinden Tanzimat Fermanı, İnsan Hakları**, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 2006
- ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008
- ÖZDEK, Yasemin, **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları**, Öteki Yayınları, Ankara, 2000
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Bir Darbenin Anatomisi**, Babıali Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2006
- RASİM, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**, Sadeleştiren: Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, Evrim Yayınları, İstanbul, 1987
- REİSOĞLU, Safa, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001

- SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. T.Karamustafaoğlu-M.Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara,1993
- SAVCI, Bahri, **İnsan Hakları Kanunilik Yolu ile Korunması**,:SBF Yayını, Ankara,1953
- SENCER, Muzaffer, **Belgelerle İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul,1998
- SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**,Gerçek Yayınevi, İstanbul,1986
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**,Üçüncü Baskı Afa Yayınları, İstanbul,1996
- TEZCAN, Durmuş; Erdem, Mustafa Ruhan ve Sancaktar, Oğuzhan, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**,İkinci Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara,2004
- TÜRK,Hikmet Sami, **Türkiye'de ve Dünya'da İnsan Hakları**,:Başbakanlık Yayını, Ankara,1999
- UYGUN, Oktay,**Türkiye' de İnsan Hakları**, TODAİE Yayınları, Ankara,1996
- ÜNAL, Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi- İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri**, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara,2001
- ÜNAL,Şeref, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, 1997, Ankara
- VERSAN, Vakur, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kadar Türkiye' de Ferdi Haklar ve Hukuk Devleti Konusundaki Gelişmeler, Türklerde İnsanı Değerler ve İnsan Hakları**,: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı,İstanbul,1993

II-MAKALELER

- ALTIPARMAK,Kerem, “**Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaş(ama)ma**” Bürokrasi ve İnsan Hakları,TBB Yayınları,Ankara,2007, [http:// www.ihop.org.tr](http://www.ihop.org.tr) (22.12.2008)
- AYDIN, Fatih, “**Türkiye’de İnsan Hakları Kurumları**”, Türk Hukuk Sitesi, <http://www.turkhukuksitesi.com> ,(14.2.2009)
- BECO, Gauthier de, “**Avrupa’da Ulusal İnsan Hakları Kurumları**”, Human Rights Law Review7:2 The Author (2007) Published by Oxford Universty press, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, [http:// www.ihop.org.tr](http://www.ihop.org.tr) (22.12.2008)

BIÇAK, Vahit, “**BIHB Bilgi Dosyası**” Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi <http://www.ihb.org.tr> (14.2.2009)

COŞKUN, A. Vahap, “**İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Kapsamı ve Kültürel Rölativizm Üzerine Düşünceler**”, Türk İdare Dergisi, Sayı.427, Ankara,2000

COŞKUN, A. Vahap, “**İnsan Hakları ve Devletin Sorumluluğu**”, Arka Plan (e-dergi), Ekim 2003, <http://foreignpolicy.org.tr> (12.02.2009)

EFENDİOĞLU, Yılmaz Ali, “**İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri**”, <http://www.tihak.org.tr> (21.12.2009)

ERDEM, Fazıl Hüsni, “**1982 Anayasasında İnsan Hakları ve Hukuk Devleti: Eleştirel Bir Bakış**”, Yeni Türkiye Dergisi, İnsan Hakları Özel Sayısı (Mayıs- Haziran 1998 Sayı.21)

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “**2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması**”- AY.m.13, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 19, Anayasa Mahkemesi Resmi Web Sitesi ,<http://www.anayasa.gov.tr>, (08.02.2009)

GÖZLER, Kemal, “**İslahat Fermanı**”, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, <http://www.anayasa.gen.tr>, (31.01.2009)

GÖZLER, Kemal, “**Kanun-u Esasi**”, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, , <http://www.anayasa.gen.tr>, (31.01.2009)

KJAERUM, Morten, “**İnsan Hakları Ulusal Kurumları, İnsan Haklarının Uygulanması**”, [http:// www.ihop.org.tr](http://www.ihop.org.tr) , (22.12.2008)

KUÇURADI, İoanna, “**İnsan Haklarına Dayalı Anayasa ve Devlet Kavramı**”, Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.anayasa.gov.tr> (14.2.2009)

KÜÇÜKÖZYİĞİT, H.Galip, “**Bağımsız Bir Kamusal Denetim Organı: Ombudsmanlık**”, Türk Hukuk Sitesi, <http://www.turkhukuk sitesi.com>, (14.2.2009)

ÖZBUDUN, Ergun; GÜRİZ, Adnan ve TOROSLU, Nevzat, “**Türkiye Bilimler Akademisi Düşünce Hürriyeti Hakkında Rapor**”, İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C.III., Ankara, 1995

POHJOLAİNEN, Anna Elina, “**İnsan Hakları Ulusal Kurumlarının Geçirdiği Evrim- Birleşmiş Milletlerinin Rolü**”, Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü, İnsan Hakları Ortak Platformu İnternet Sitesi, <http://www.ihop.org.tr> , (22.12.2008)

SENCER Muzaffer, “**İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi**”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt.23,Sayı.2,1990

SOYSAL, Mümtaz, **İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması**, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri (Derleme), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996

SOYSAL Mümtaz, “**İnsan Hakları Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği**”, Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.anayasa.gov.tr> (14.2.2009)

ZARARSIZ,M.Emin “**BİHB 2006 Yılı Faaliyet Raporu Sunuş Bölümü**”
Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi
<http://www.ihb.org.tr> (14.2.2009)

III-RAPORLAR

Bütçe Komisyonu Raporu, TBMM Oturum Tutanakları, TBMM Resmi İnternet Sitesi,[http// www.tbmm.gov.tr](http://www.tbmm.gov.tr)

Faaliyet Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2004

Faaliyet Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2005

Faaliyet Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2006

Faaliyet Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2007

İnsan Hakları İhlal İddiaları Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2004

İnsan Hakları İhlal İddiaları Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2005

İnsan Hakları İhlal İddiaları Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2006

İnsan Hakları İhlal İddiaları Raporu ,Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2007

İnsan Hakları İhlal İddiaları Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2008

İnsan Hakları Bilgi Dosyası, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2005

İnsan Hakları Bilgi Dosyası, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı,2006

IV-İNTERNET SİTELERİ

<http://www.ak-der.org.tr>

<http://www.amnesty-turkiye.org.tr>

<http://www.anayasa.gen.tr>

<http://www.anayasa.gov.tr>

<http://www.cncdh.fr>

<http://www.basbakanlik.gov.tr>

<http://www.echr.coe.int>

<http://www.edrom.org.tr>

<http://foreignpolicy.org.tr>

<http://www.hukukcular.org.tr>

<http://www.hyd.org.tr>

<http://w3.icisleri.gov.tr>

<http://www.ihb.gov.tr>

<http://www.ihd.org.tr>

<http://www.ihop.org.tr>

<http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr>

<http://www.liberal-dt.org.tr>

<http://www.mazlumder.org.tr>

<http://www.mfa.gov.tr>

<http://www.ozgurder.org>

<http://rega.basbakanlik.gov.tr>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.tgtv.org>

<http://www.tdv.org.tr>

<http://www.tihak.org.tr>

<http://www.tihv.org.tr>

<http://www.turkhukusitesi.com>

<http://www.ucanbalon.com.tr>

<http://www.ucansupurge.org.tr>

<http://www.un.org>

<http://www.unhchr.ch/udhr/lang/trk.htm>

<http://www.uhaf.org.tr>

<http://tr.wikisource.org>

<http://tr.wikipedia.org>